

Varia

UNIVERSITETETS KULTURHISTORISKE MUSEER
OLDSAKSAMLINGEN



David Vogt

HELLERISTNINGER I ONSØY

Fredrikstad kommune, Østfold



OSLO
2000

Maye Sundal

HELLERISTNINGER I ONSØY

Fredrikstad kommune, Østfold

David Vogt

Varia 50
Universitetets kulturhistoriske museer
Oldsaksamlingen
Oslo 2000

Fotografer: Fotografiene i denne publikasjonen er tatt av Anne Tømmervåg, Eirik Irgens Johnsen og forfatteren.

Kalkeringene er alle laget av forfatteren med forskjellige assistenter. Unntaket er feltet på Ek, fig. 58 som er kalkert av Elisabeth Jansen Vogt og Anne Tømmervåg, feltet på Linderud fig. 29 som er kalkert av Ole Christian Lønaas og Lene Melheim og ett skålgropsfelt under Onsøy Prestegårds fig. 34 som er kalkert av Anne Sophie Hygen.

Utgitt av: Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsaksamlingen,
 Universitetet i Oslo

Grafisk produksjon: Kursiv AS

ISSN 033-1296

ISBN 82-7181-162-2

Forsidekalkering: Bossum

Forsidefoto: Tvette

FORORD

Gjennom EUs Interregionale utviklingsfond og prosjektet "Helleristninger i Grensebygd" ble det mulig å oppregistrere, dokumentere og publisere et stort, og til nå ukjent helleristningsmateriale i Onsøy i Fredrikstad kommune. Gjennom et omfattende samarbeidsprosjekt mellom Vestra Götalands Län og Østfold fylkeskommune; ble det mulig å realisere flere større arbeidsoppgaver knyttet til sikring og vern av den truede fornminnekategorien helleristninger.

Grunnlaget for denne publikasjonen ble lagt av to ildsjeler Børre Johan Ludvigsen fra Kråkerøy og Sigvald Oppebøen fra Gressvik som med en usedvanlig dyktighet og stor arbeidsinnsats fant og registrerte over 40 helleristningsfelt i Onsøy i løpet av 1970- og 80-tallet. Jeg vil derfor rette en stor takk til dem begge. I det senere arbeidet med å registrere og dokumentere helleristninger i Onsøy ble det arrangert kurs der arkeologer og studenter fra inn og utland deltok. Spesielt vil jeg takke to av instruktørene Kenneth Irestam og Svend-Gunnar Broström som med nesten magisk teft fant helleristninger som aldri var blitt funnet uten deres hjelp. Jeg vil også takke de av studentene som har jobbet for meg og hjulpet meg mest med alt feltarbeidet, Elisabeth Jansen Vogt, Anne Tømmervåg og Ole Christian Lønaas.

Innenfor interregprosjektet har det vært et fantastisk godt samarbeid, det har vært en tett og oppbyggende dialog på alle nivåer i prosjektet der man har gått sammen og hjulpet hverandre om å finne de beste løsningene for å oppnå de beste resultatene. Jeg vil derfor rette en varm takk til de som har stått meg nærmest i prosjektet: Jan Magnusson, Karl Kallhovd og Egil Mikkelsen for det svært gode og konstruktive samarbeidet som vi har hatt gjennom hele prosjektperioden.

Til slutt vil jeg også benytte anledningen til å takke alle grunneierne i Onsøy for den hyggelige, og imøtekommende mottakelsen vi har fått på alle gårdene og alle husene vi har vært i Onsøy. Interessen og hjelpsomheten har vært til stor hjelp og inspirasjon for å fullføre arbeidet. Jeg håper og tror også at denne interessen for helleristninger i bygda vil være en viktig faktor i det vernearbeidet som må til for å sikre helleristningene også for videre generasjoner.

INNHold

KAP 1. INNLEDNING	s.	7
1.1. Interreg II, Helleristninger i Grensebygd	s.	7
1.2. Prioritering og prosjektplanlegging	s.	7
1.3. Registrering og dokumentasjon	s.	8
1.4. Begrepsbruk. "lokalitet" og "felt"	s.	8
KAP 2. HELLERISTNINGENE OG LANDSKAPET I ØSTFOLD	s.	11
2.1. Onsøy, landskapet vest for Glomma	s.	11
2.2. Onsøy blir helleristningskommune	s.	13
2.3. Perspektiver på helleristninger og distribusjonsmønstre i Østfold	s.	15
KAP 3. LANDSKAP, TOPOGRAFI OG HELLERISTNINGER I ONSØY	s.	17
3.1. Topografiske hovedtrekk i Onsøylandskapet	s.	17
3.2. Helleristningenes plassering i Onsøy	s.	17
KAP 4. HELLERISTNINGENE - BESKRIVELSE AV FOREKOMSTENE	s.	21
Innledning	s.	21
4.1. Thorbjørnrød og Amundrød	s.	22
4.2. Valle	s.	29
4.3. Onsøy Prestegård	s.	34
4.4. Ek med Fredheim	s.	47
4.5. Mossik og Mossikhuset	s.	49
4.6. Kolberg	s.	56
4.7. Borge	s.	61
4.8. Bossum, Huseby og Forsetlunden	s.	62
4.9. Store Lund med Utne	s.	70
4.10. Kjennedalen med Tvette	s.	73
4.11. Elingård	s.	93
4.12. Mannstad	s.	95
KAP 5. ONSØY OG HELLERISTNINGENE. SAMMENFATTENDE BEMERKNINGER	s.	97
5.1. Beliggenhet	s.	97
5.2. Figurmaterialet	s.	97
5.3. Datering av Onsøymaterialet	s.	98
5.4. Avslutning	s.	98
Sammendrag	s.	99
English summary	s.	100
Litteraturliste	s.	101

1. INNLEDNING

1.1. Interreg II, Helleristninger i Grensebygd

I 1997 ble det startet opp et omfattende svensk-norsk samarbeidsprosjekt for varig vern av helleristninger i grensebygdene Østfold og Bohuslän. Prosjektet var utviklet innenfor Det europeiske regionale utviklingsfondet og lansert som Interregprosjekt, med vesentlig finansiering fra EU. Prosjektets lansering under EUs interregionale samarbeidsprosjekter kalt Interreg, gjorde at også Norge fikk anledning til å delta, tross manglende EU medlemskap. Interregprosjektene er overnasjonale og overregionale og innbefatter land med EU medlemskap og ikkemedlemsland med felles grense. Interregprosjektet kom i stand som et samarbeidsprosjekt mellom Vestra Götalands Län i Sverige og Østfold Fylkeskommune i Norge. Bak prosjektene stod både riksantikvarieembetet i Sverige og Riksantikvaren i Norge, og prosjektet ble kalt "Hälleristningar i gränsbygd".

I Norge ble det stilt grunnfinansiering fra Riksantikvaren gjennom Det nasjonale bergkunstprosjektet. I 1996 fikk Riksantikvaren bevilget midler over statsbudsjettet til oppstart av et prosjekt som skulle utvikle metoder og finne langsiktige strategier for vern av bergkunst i Norge. I løpet av 1990-tallet var det blitt klart gjennom feltarbeid på ulike kanter av landet at bergkunsten i Norge var en truet fornminnekategori. Det var mange faktorer som gradvis og sikkert førte til at de tynt huggete figurene på bergoverflaten forvitret og forsvant. Gode indikasjoner tydet på at denne prosessen var akselererende og at sikringsarbeid hastet. Dette var også i tråd med de svenske erfaringene. Slik kom Det nasjonale bergkunstprosjektet i gang og ble ledet av Riksantikvaren.

Våren 1998 ble det opprettet en Interregstilling ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Til stillingen var det forbundet prosjektlederansvar for delprosjektet 2 i Interreg, som omfattet skadedokumentasjon og billedokumentasjon av helleristninger i Østfold Fylke. Målsettingen for prosjektet var flerdelte. Sikringsdelen var utformet som en bestilling av arkeologiske tjenester fra Riksantikvaren. Deretter var det en målsetning innenfor Interregprosjektet å registrere, dokumentere og publisere de ristningsområdene som ikke var publisert tidligere i Østfold. Det er resultatene av den arkeologiske virksomheten i kommunedel Onsøy i Fredrikstad som fremlegges i denne publikasjonen.

1.2. Prioritering og prosjektplanlegging

Da interregprosjektet begynte var utfordringene med helleristningsarbeid i Østfold fylke mange. Det mest presserende var at helleristningene var mangelfullt registrert. Av de 355 helleristningsfeltene som Østfold fylkeskommune hadde informasjon om i 1993, var kun i størrelsesorden 200 felt-ØK registrert. Omkring 155 felt var ikke registrert i fornminneregisteret eller hadde status som "ikke gjenfunnet". Det var felt som var kjent gjennom de eldre publikasjonene, gjennom gammelt arkivmateriale, gjennom tilfeldige innkomne brev, rapporter, muntlige opplysninger nedskrevet i notats form osv. Mange av disse feltene var ikke befart av fagarkeologer; enkelte var delvis registrert, men ikke skikkelig ØK-registrert. Disse feltene var i praksis utilgjengelige for den daglige forvaltningen, og de var ikke tilgjengelige for sikringsarbeidet i Riksantikvarens bergkunstarbeid. Omkring 63 felt hadde status som "ikke gjenfunnet" i ØK-registreringene. Bak denne betegnelsen skjuler det seg mange forhold. Flere av feltene er utvilsomt borte, sprengt vekk og tapt for alltid. Dette dreier seg kun trolig om en liten andel felt. I langt flere tilfeller er helleristningsfelt tildekket av jord, grus eller asfalt. Ligger under grunnmurer eller er på annen måte skjult. Disse feltene er ikke ødelagt selv om de i dag ikke er synlige. Mange av feltene i kategorien "ikke gjenfunnet" kan finnes igjen dersom kompetente registranter går ut og leter. Mange felt som ikke ble gjenfunnet ved ØK-registreringene fra 1970-tallet av, ligger lett tilgjengelig bare man bruker Gjessing eller Marstrand's stedsangivelser nøyaktig. Jeg har selv funnet flere felt etter de gamle beskrivelsene, som ofte er mer nøyaktig enn de mer moderne ØK-registreringene. Mye av den tidlige ØK-registreringen i Østfold ble gjort av folk som ikke hadde erfaring med helleristninger; resultatet er at ØK-registreringene både er mangelfulle i forhold til antall registrerte felt i et område og i forhold til antall figurer på et felt. Ved grundige undersøkelser finnes nesten alltid flere figurer enn hva som angis i ØK. Tilgrensende felt er ofte ikke tatt med, og behovet for revisjon er dermed til stede. Tallmaterialet fra 1993 er nå endret, ved satsing på registrering både fra Østfold fylkeskommune og Universitetets Oldsaksamling har ført til at tallmaterialet har øket. Totalt kan man nok gå ut fra minimum 400 felt i Østfold.

Alle de helleristningslokalitetene som er kjent i Onsøy til og med 1999, er i sin helhet registrert og dokumentert, og presenteres i denne publikasjonen.

Det var særlig 3 områder som merket seg ut i Østfold som mangelfullt registrert: Gamle Borge, Onsøy og Rolvsøy kommuner, nå under stor-kommunen Fredrikstad. I disse områdene var det en rekke lokaliteter som ikke var registrert. Dette stod i sterk motsetning til Skjeberg og de tidligere prestegjeldene Berg og Idd, som ble godt registrert av Gjessing og Marstrander før krigen, og som senere også ble ØK-registrert. Borge, Onsøy og Rolvsøy manglet registreringsopplysninger om antall og beliggenhet til en lang rekke felt. Det mest presserende området var Onsøy; her var ingen felt fullstendig ØK-registrert og innlemmet i Fornminneregisteret. Det var siden 1976 kommet inn presse-meldinger, brev og rapporter til Østfold fylkes-kommune, men de nye feltene var ikke innlemmet i Fornminneregisteret med nøyaktig beskrivelse og stedfesting. Dette var tilstanden for helleristnings-feltene i Østfold ved prosjektets oppstart våren 1998. Ivaretagelse av kildeverdien gjennom dokumentasjon var en av de viktigste målsetningene for prosjektet; det ble derfor valgt et område der kildeverdien synes mest utsatt og behovet for systematikk var størst. Onsøy pekte seg således klart ut og ble gitt første prioritet.

1.3. Registrering og dokumentasjon

Ved arkivgjennomgang i Østfold fylkeskommune fremgikk det at det fantes 36 helleristningsfelt totalt i kommunedel Onsøy. Det første som trengtes å gjøre, var å få en oversikt over materialet og få dette innlemmet i Fornminneregisteret. Arbeidet med dette ble påbegynt våren 1998, samtidig som det også ble avsatt en uke til bevisst leting etter nye felt (se kapittel 2). Totalt ble 84 felt i Onsøy registrert i Fornminneregisteret, dette som det første grunnlaget for innsamling av den informasjonen som på sikt skal samles i Riksantikvarens bergkunstdatabase. Da alle feltene var registrert, begynte arbeidet med dokumentasjon. Alle figurfeltene ble nattbelyst med halogenlyskastere og figurene markert med krittstift og avtegnet på plast, såkalt kalkering. Feltene ble så malt med kritt slam og vann og fotografert i dagslys. Dette ble gjort av Gjessing (1939) og Marstrander (1963) for å vise feltenes beliggenhet i landskapet. Disse fotografiene har vært viktige hjelpemidler ved

gjenfinningen av feltene og figurene 50 år senere, og dette er en av grunnene til at også vi valgte å markere med kritt slam for fotografering. I tillegg har vi tatt en del nattpotografier av de spesielt interessante feltene, dette som et supplement til den øvrige dokumentasjonen da også skader på bergflaten kommer godt frem i nattpotografiene. Skålgropsfeltene er fotografert med oppmalte figurer. En del av feltene er kalkert, fortrinnsvis de med store antall groper. Det er lite hensiktsmessig å kalkere tre groper på en fjellknatt, da informasjonsverdien er begrenset mens merarbeidet og merkostnadene er store. Jeg har derfor valgt å gi en verbal beskrivelse supplert med foto når det gjelder de fleste av skålgropslokalitetene.

1.4. Begrepsbruk: "lokalitet" og "felt"

I Riksantikvarens prosjektplan for Det nasjonale bergkunstprosjektet fra 1996 med årlige revideringer heter det at man skal bruke begrepet bergkunst-lokalitet om det som tidligere het helleristningsfelt. Lokalitet er det overordnede begrep som skal beskriver ett enkelt felt eller en samling av felt. En bergkunstlokalitet kan med andre ord bestå av flere felt. Identifikasjonsnummeret gis på lokalitetsnivå, for eksempel 014318, mens det enkelte felt angis med undernummer eksempelvis 014313VIII. Om en gruppe helleristninger skal klassifiseres som en lokalitet med flere felt eller om den skal klassifiseres som ulike lokaliteter, må gjøres i felt ut fra egen vurdering. Avstand mellom feltene og naturlig avgrensning vil være avgjørende for en slik beslutning. Riksantikvarens grunnlag for å utforme en ny terminologi som skal erstatte all tidligere begrepsbruk om helleristninger innen norsk forvaltning og forskning om tema, er mangelfullt. Definisjonene er hentet kun fra to forskningsarbeider, det ene på norsk, det andre er en engelsk oversettelse av en italiensk bok. Disse kildene virker noe tilfeldig, spesielt når det er de engelske begrepene som er lagt til grunn. Bruken av begrepene lokalitet og felt slik Riksantikvaren legger opp til, er motsatt av Fornminneregisteret. Her er feltet den overordnede betegnelsen, mens lokalitetene er de underordnede figuransamlingene. Dette har skapt og kommer til å skape vesentlige problemer. Et helleristningsfelt er dessuten et godt og innarbeidet begrep som de fleste innen faget både i forvaltningen og i forskning benytter til daglig. Det skapes derfor uklarheter i forholdt til hva man mener med et helleristningsfelt, spesielt ved tallmessige fremstillinger.

For å få en nøyaktig beskrivelse av antallet helleristninger i et område må en oppgi både lokaliteter og felt, eks. 84 lokaliteter kan utgjøre 100 felt. Et kanskje bedre alternativ hadde vært å beholde felt som det overordnede begrep, mens flate hadde betegnet det underliggende nivå. Terminologien kunne da

bygget direkte på Fornminneregisteret. Dette ligner mer på den svenske modellen. I denne publikasjonen er Riksantikvarens prosjektplan fulgt. Det skulle likevel ikke være usikkerheter eller problemer angående registrering, avgrensning og nummerering.

2. HELLERISTNINGENE OG LANDSKAPET I ØSTFOLD

2.1. Onsøy; landskapet vest for Glomma

"Ristningenes Udbredelse over det Rum, Kartet omfatter, er paafaldende ujevn... Ristningerne... i tilgrænsende Egne [er] enten ganske mangle eller kun findes i ringe Antall. Hr. A' har omhyggeligt søgt efter dem [saavel] i Onsøy sogn, vest for Fredrikstad... uden at kunne finde en eneste" (O.Rygh 1873:458).

"Det er på slettelandet sør for Raet vi møter dem. Aldri oppe på Raet. Østfoldristningene er en del av et større ristningsområde som strekker seg helt fra Göteborg og til Glommas vestre arm... I de store bondebygdene vestover mot Oslofjorden mangler derimot ristningene helt" (E.Johansen 1978:134).

"Landskapet mellom Glåma og Göta älv er nokså homogen... Knapt nokon annan stad har ein utvekla så mange motiv som i denne regionen, og aldri er desse motiva kombinerte til eit meir samansett bilet-språk enn aust for Glåma" (A.Hagen 1990:160).

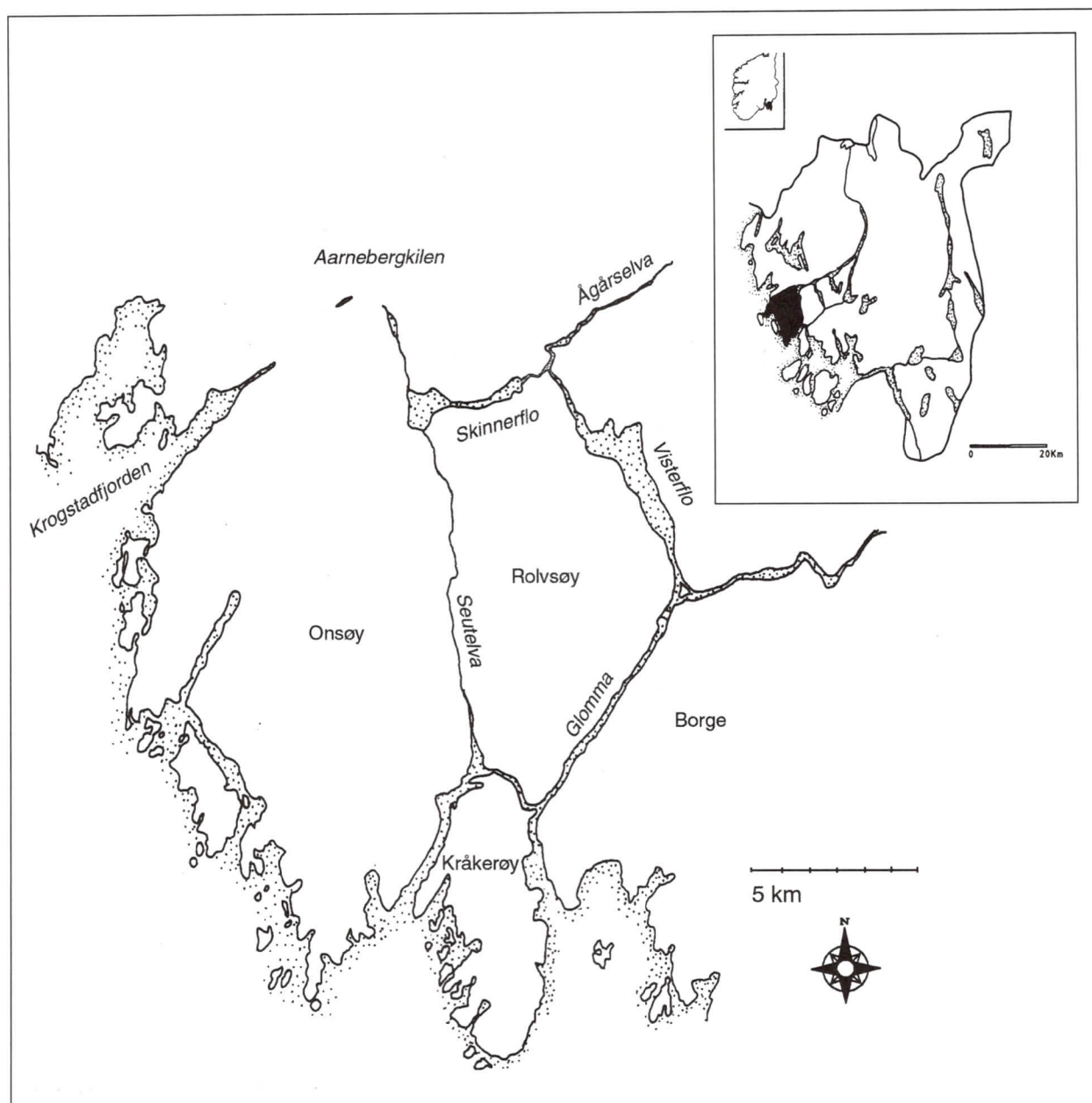
Disse sitatene viser med all mulig tydelighet hvordan en myte er skapt og reproduisert: Tesen om at Göta-elv i sør og Glomma i nord representerte grenser for helleristningenes utbredelse. Erling Johansen formidlet ideen om et avgrenset landskapselement, en fysisk hindring som dannet en ramme om ristningskultens topografiske utbredelse. Empirisk hvilte myten på den nå over hundre år gamle funnhistorien i Østfold som tilsa at "Onsøy Sogn" og de vestlige landskapene ikke hadde helleristninger (Rygh 1873:458, Johansen

1978:134). Ingen stilte spørsmål om det fantes ristninger i disse landskaper, hverken Oluf Rygh (1873), Guttorm Gjessing (1939) eller Sverre Marstrander (1963) eller Anders Hagen (1990). Gjessings avhandling var, i motsetning til Marstrandens, deskriptiv - en katalog over "Idd, Berg og delvis Skjeberg". Marstrander skrev en komparativ, kronologisk og kulturhistorisk analyse av Skjebergmaterialet. Avhandlingen bygget på amatørarkeologen Martin Arnesens registreringer frem til 1873 med senere suppleringer og egne oppregistreringer av Skjeberg på 1940-tallet. Avhandlingens problemstilling var dog av en slik art at det ikke var nødvendig å stille spørsmål ved manglende ristninger i vest, og Onsøy nevnes således ikke.

Myten ble skapt, legitimert og vedlikeholdt innenfor før- og etterkrigstidens teoretiske overbygning i arkeologien. Den kulturhistoriske arkeologien satte likhetstegn mellom et arkeologisk materiales geografiske utbredelse og etnisk/kulturelle segment. Teorien om helleristningenes utbredelse ble begrunnet på samme måte som man tolket materielle gjenstanders utbredelse i tid og rom, som kulturer eller adskilte "folkeslag". Gjennom migrasjon og diffusjon skulle angivelig ristningskulten og deres bærere ha spredt seg nordover, etablert seg og befestet seg i landskapet mellom Götaelv i sør og "Glommas vestre arm" i nord. Vitenskapsteoretisk bygget tolkningen på en induktiv slutning, fra det eksplisitte til det generelle, fra et sett enkeltobservasjoner til det regelmessige og utbredte. Dette medførte en feilslutning om helleristningenes utbredelse i Østfold. Fordi de fleste felt var funnet, og stadig ble funnet, i kjerneområdene, sluttet man seg fra dette empiriske grunnlag til den tolkning at helleristningene i Østfold ikke lå jevnt fordelt over hele fylket, men i grupper og konsentrasjoner. Denne konsentrasjonens grense i nord gikk langs "Glommas vestre arm".

Utsagnet "Glommas vestre arm" var i utgangspunktet noe diffust. Med "Glommas vestre arm" mente man Glommas bielv, Ågårdselva og dens utløp i Skinnerflo, og vannets videre ferd gjennom

1 Martin Arnesen, Rygh siterer Arnesens håndskrevne katalog med skisser oppbevart i top.ark. Oldsaksamlingen, Oslo



Figur 1. Oversiktskart over Onsøy i Østfold.

Seutelven og ut i hovedløpet ved Fredrikstad (fig.1). Denne vannveien, sammen med Visterflo øst for Rolvsøy, gjør at Rolvsøy som navnet tilsier var en øy, og Glommas forhistoriske grense kunne derfor strekkes lengre vest. Årsaken til at man ikke kunne bruke Glommas hovedløp som grense for ristningenes utbredelse, noe som hadde vært mer logisk, var at det fantes helleristninger på Rolvsøy, vest for Glomma. Her hadde Martin Arnesen registrert flere lokaliteter på 1870- og 1880-tallet, og det store feltet under Haugåsen av Hauge var kjent fra tiden før Arnesen (Rygh 1873). Det ble derfor snakket om "Glommas vestre arm", eller "deltaområdene". Dette fremstår som en tydelig adhock-manøver for å verne

den overordnede hypotesen om de mektige elver som grenser i landskapets fysiske og kognitive rom. Det pussige er at Onsøy ikke ble integrert i forestillingen om "Glommas vestre arm". I bronsealderen gikk vannet høyere, og Skinnerflo hadde også et annet utløp sør for Karlshus i Råde, ut Arnebergkilen og videre ut i Krogstadjorden. Vannmassene fra Ågårselven rant også ut her. Onsøy var også, som navnet sier, en øy helt opp i vikingtid og reelt sett kunne man si at "Glommas vestre arm" ikke gikk gjennom Seutelven men vesten om Onsøy. Om man hadde ønsket å integrere Onsøy i teorien kunne man således ha argumentert for at "Glomma" rant ut i Krogstadjorden. Dette har aldri vært nevnt. Det kulturhistoriske

skillet gikk ved "Glommas vestre arm", Seutelvens løp, og Onsøy ble ekskludert som potensiell ristningskommune.

Kildekritikk burde vært diskutert i større omfang, og det burde vært tatt flere forbehold om muligheten til også å finne ristninger i nye landskap. Den eneste forsker som undersøkte Onsøy, var Martin Arnesen. Han rapporterte samvittighetsfullt at han hadde lett etter helleristninger, men ikke funnet noen (Rygh 1873:458). Arnesen vant en vesentlig respekt innen fagmiljøet, både i sin tid og senere. Hans prestasjon med å finne og registrere 200 helleristningsfelt i Østfold gav han troverdighet som ristningsregistrant. Det kan dermed se ut som om ingen forskere senere fant det bryet verdt å undersøke Onsøy etter Arnesen, og sognet falt ut av helleristningsforskeres interessefære. De manglende ristningene i Onsøy kan man si nå genererte en tendens; de vestlige landskaper ble ikke gjenstand for en kildekritisk diskusjon. Man slo seg til ro med teorien om at det lå reelle kulturelle forhold i forhistorien til grunn. I neste ledd av myteskapningen begynte en uklar sirkelbevegelse å gjøre seg gjeldene. Det kan se ut som om myten ble skjermet med en uvilje mot å lete og en uvilje mot å finne helleristninger i Onsøy. Helleristningsforskeren utvidet i stedet funnområdene i øst, Rolvsøy, Borge og Skjeberg. Registreringsinnsatsen ble satt inn mellom de allerede registrerte feltene, og prikkene på kartet ble tettere i de klassiske områdene (Gjessing 1939, Johansen 1944, 1948 og Marstrander 1963). For noen forskere var tesen viktigere enn andre, men generelt sett var det nok en mer allmenn oppfatning i forskerkollegiet om at ristningenes sparsomme opp-treden i vest bygget på reelle kulturelle forhold. Myten ble vedlikeholdt. Onsøy ble derfor betegnet som funntomt opp gjennom hele etterkrigstiden, inn på 1960-tallet og helt frem til midten av 1970-årene. Da ble det funnet et ristningsfelt på gården Bossum.

2.2. Onsøy blir helleristnings-kommune

I september 1976 nådde nyheten om funn av et helleristningsfelt i Onsøy ut i media. På gården Bossum var det avdekket to skip under låvebroen². Det var under arbeid med takteking på låven at ristningene

var kommet frem. Feltet hadde ligget under et tynt jord- og moselag til takstein ble kastet ned på berget og avdekket ristningsflaten. I skrålys fra solen ut på ettermiddagen ble skipene observert. I slutten av september ble funnet kjent og meddelt i lokalpressen (Fig. 2.) og Oldsaksamlingen ble informert. Samme dag som ristningene på Bossum ble presentert i avisen, ble ett annet ristningsfelt oppdaget. Lengre sør i Onsøy, på en villatomt under gården Kjenne, ble det funnet nok et helleristningsfelt³. I forbindelse med befaringen av feltet gikk Erling Johansen noe omkring i området og fant ytteligere et helleristningsfelt hundre meter lengre sør, også under Kjenne⁴. Med disse funnene var det helt klart at det fantes helleristninger i Onsøy. På Bossum ble det funnet to skip, og på de to Kjennefeltene både skip, groper og fotsåler, klassiske helleristningsfigurer av umiskjennelig merke, lik figurene fra resten av Østfold og Bohuslän.

Neste kapittel om tilfanget av helleristningen i Onsøy begynte i 1979. Da var Børre Johan Ludvigsen fra Kråkerøy på Bossum og tok helleristningsfeltet nærmere i øyesyn. Han gikk omkring i området, og hundre meter nordøst for gården fant han et lite felt til i et vannsig⁵. Dette vekket Ludvigsens interesse for helleristninger, og i løpet av de kommende tre årene fant han 25 nye helleristningslokaliteter i Onsøy. Det grundige og nøyaktige arbeid Ludvigsen nedla i registreringene og innrapportering, ble selve kjernen i all kunnskapen om hva som fantes av helleristninger i Onsøy. Hovedtyngden av feltene som ble funnet, var skålgropslokaliteter, men også enkelte større figurfelt kom frem i lyset. I de tre årene Ludvigsen registrerte ristninger i Onsøy kom det et jevnt tilsig av karter og rapporter til Universitetets Oldsaksamling.

Interessen for uoppdagete helleristninger i Onsøy fortsatte. En ny amatørarkeolog og lokalhistoriker fortsatte så å si der Børre Johan Ludvigsen slapp. Sigvald Oppebøen fra Onsøy fant våren 1985 et nytt felt på Kjenne. Dette inspirerte han til fortsatte undersøkelser, og året etter fant han "Onsøyskipet" på Råhaugen under Onsøy Prestegård, et stort og egenartet helleristningsfelt, men også andre tilgrensende lokaliteter, deriblant et skålgropsfelt som er i en særstilling hva gropenes størrelse og dybde angår. Funnet skapte omfattende publisitet, blant annet kom funnet i NRKs TV-program "Norge rundt". I perio-

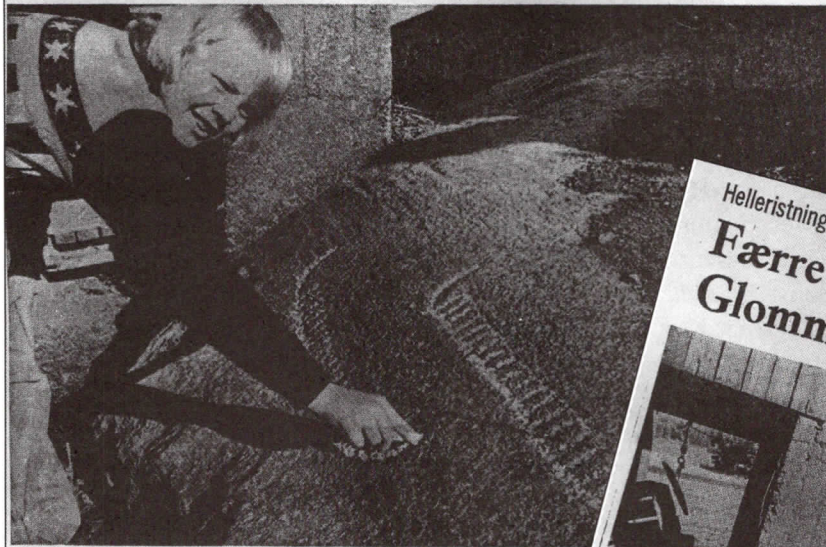
2 ID 019702

3 ID 014802

4 ID 014320

5 ID 014840

Helleristninger funnet i Onsøy



Et bil og man skjøtet kasten på låt... og kastet ned de gamle stenene, at helleristningene

De aller første funn av helleristninger i Onsøy, kom frem ved en tilfeldighet i en religionstime på Manstad skole i går — og i dag er det ekskursjon på Bøssum for å se på funnene, med statsstipen-

Det var Tore Mikal Hansen i 6. klasse på Manstad som overrasket både skolen og ekspertene med å fortelle at Onsøy ganske visst har sine egne helleristninger.

Hadde religionstime med venn, og gjennomgikk i dommens komme i Nory gikk gjennom oldtidstid distriktet, og det ble helleristninger har m i Onsøy.

Skolestyrer Roar Gundersen

Helleristninger oppdages «daglig» i Skjeberg: Færre på vestsiden av Glomma, men Onsøy fant



En visste om helleristningene og her krittet formannen i Historielaget, Bjørn Engen. (Foto Jan Tore Glenjen).

Helleristningene viste seg i lav sol fra øst

Solveig og Arne Meum i Onsøy ville unngå brunflekket plen



Solveig Meum ved helleristninger som statsstipendiat Erling Johansen fant da han kom til Kjenne. (Foto: Anne Grethe Johansen).

Vi har i allerede vært inne på at denne høsten var ut til å bli helleristningshøsten i Onsøy. Først ble det fortalt om et slikt tegning i fjellet på Bøssum gård, og da var avdekket at man hadde skutt i stein på låven. De gamle helleristningene ble et lite stykke borte. Der var helleristningene. Men samme dag ble det oppdaget helleristninger på Kjenne også.

Solveig Meum. — og på et sted kommer fjellet ganske langt opp i plenen. I stedenfor å ha en brun flekk der bestemt for å skikkelig plen, bestemte vi oss for å ta fjellet høye i le mæker senere litt ut av vinduet og det var lav sol i øst så kastet solstrålende slike skygger at tegningene kom frem.

Solveig og mannen, Arne Meum, ringte til Borgarsyssel og det var samme dag de kunne lese om funnet på Bøssum noe senere.

Statsstipendiat Erling Johansen kom på besøk til familien Meum på Kjenne, og fant flere helleristninger i nærheten. Det er ikke vitelikk at man kan finne enda flere, og det er interessant fordi man tidligere ikke har oppdaget så mange helleristninger særlig for Glomma (Tor Andersen).

nanfektet til læreren på Manstad, og siden læreren viste at helleristninger i kommunen har man funnet flere helleristninger allerede, og hvis helleristninger kommer inn medinger fra andre steder i Onsøy også.

— Sett i litt større målestokk, er det ikke oppslagsvekkende helleristninger, sier statsstipendiat Erling Johansen. — I Skjeberg finner man helleristninger nesten hvor det uten at det kommer i avis. Men når det gjelder Onsøy er det en nyhet. Og en

sledelig nyhet. Av en eller annen grunn har det ikke blitt funnet slike i denne kommunen, og man har regnet med at det ikke skulle være noe særlig med helleristninger vest for Glomma. Men Glomma har hatt forgreninger, og i denne forbindelse er det riktigere å snakke om Glomma-deltaet.

Jeg er sikker på at vi finner flere helleristninger rundt gården Bøssum der de første ble funnet nå. Og hvis folk ser seg om, får vi nok snart beskjed om flere helleristninger. Det vil kjenner til tross for området Gøstaelv til Glomma. Innenfor i Gøstaelv finner vi ikke noe særlig.

Erling Johansen forteller videre at han skal ut i Onsøy igjen for å se etter helleristninger. Og Fredrikstad-distriktet har fått nok en bygd som er blitt helleristningsbygd. (Tor Andersen)

Figur 2. Avisutklipp i Fredrikstad Blad fra 21. til 24. september 1976, tre felt ble funnet i Onsøy i løpet av noen dager.

den 1985 til 1993 registrerte Sigvald Oppebøen et betydelig antall helleristningsfelt. Oppebøen har med en nesten magisk teft funnet bemerkelsesverdige helleristninger i Onsøy, lokaliteter som er blant Østfolds fineste figurfelt. Både "Onsøyskipet" og et mindre felt under Tvette i Kjennedalen hører til blant de mest interessante figurfeltene i hele Østfold. Sigvald Oppebøens funn ble en viktig innfallsport for formidling av forhistorien i Onsøy, ikke bare gjennom mediaoppmerksomheten, men også ved formidling ute i landskapet. Oppebøen inviterte skoleklasser og historieinteresserte i Onsøy til å ta del i ristningsopplevelsen. Også Oppebøen rapporterte skikkelig tilbake til Oldsaksamlingen og Østfold fylkeskommune slik at funnene kunne arkiveres og registreres. Materialet dannet på linje med Ludvigsens funn grunnlaget for all videre undersøkelse og dokumentasjon av helleristningene i Onsøy.

På begynnelsen av 1990-tallet ble Onsøy kun sporadisk besøkt av arkeologer. Noe tilstandsregistrering og skjøtsel av kjente lokaliteter ble utført, men ingen systematisk gjennomgang. Totalt var 46 helleristningslokaliteter kjent og delvis registrert, hovedtyngden av disse feltene var funnet, beskrevet og innrapportert av Ludvigsen og Oppebøen. Behovet for en systematisk registrering av alle de påviste funnene var tilstede. Et viktig moment var at feltene verken var fullstendig ØK-registrert eller innlemmet i fornminneregisteret. Dette var i vesentlig grad tilfelle for helleristningsfeltene på eksempelvis Rolvsøy og i Skjeberg. Det var derfor store utfordringer som ventet når det gjaldt Onsøy.

Innenfor Interreg ble det mulig å registrere og dokumentere helleristningene i Onsøy og publisere disse som en enhet. Arbeidet startet i mai 1998. Til tross for at dyktige lokalinteresserte hadde lett etter og funnet ristninger i Onsøy, var det et ønske om en mer systematisk registrering og gjennomføring av landskapene i Onsøy. Dette for å få en oversikt om hvilket potensiale det var for nyfunn i kommunedelen. En bedre og nøyaktigere landskapsundersøkelse i Onsøy var ønskelig først og fremst fra et forvaltningssynspunkt. Deretter var det viktig for forståelsen av helleristningene å få en topografisk oversikt over tilfanget totalt sett i Østfold. Det ble derfor besluttet at man skulle satse en ukes arbeid på en nyregistrering og helleristningssøk i Onsøy. Ved et slikt arbeid var det mulig å få et innblikk i hva som faktisk fantes av helleristninger i landskapsavsnitt, som ikke var systematisk undersøkt og registrert.

I slutten av mai ble arbeidet oppstartet, og gjennom Interreg fikk vi tilgang til å bruke svenske spe-

sialister som hadde en lang og omfattende erfaring med å finne nye ristningsfelt. I tillegg hadde vi med flere arkeologer både fra Sverige og Norge, samt svenske og norske studenter. Sigvald Oppebøen var også med. Mannskapene ble delt inn i ulike lag, og landskapsavsnitt vi på forhånd hadde valgt ut ble gjennomløst. I løpet av en ukes arbeid ble det funnet 20 nye helleristningsfelt, og flere av de gamle feltene ble utvidet med nye flater og tilgrensende figurkonsentrasjoner. Eksempelvis var det på Bossum tidligere registrert 2 skip samt noen groper, mens etter vår undersøkelse var antallet økt til totalt 72 figurer, hvorav 52 skip. Totalt ble det etter registreringen talt opp 84 felt fordelt på 74 lokaliteter: Dette er like under Borge i antall, og flere av feltene er fullt på høyde med bergkunst fra bedre kjente områder i Østfold. Det er dermed hevet over enhver tvil at Onsøy tilhører det store sammenhengende helleristningsområdet på begge sider av riksgrensen, fra Bohuslän i sør til Østfold i nord. Onsøyfeltene ble i løpet av 1998 og 1999 registrert og dokumentert.

2.3. Perspektiver på helleristninger og distribusjonsmønster i Østfold

Til slutt skal jeg vende tilbake til diskusjonen om distribusjon av helleristninger i Østfold og Bohuslän. Debatten om et større helleristningsområde fra Götaelv til Glomma ble ført innenfor en skala som var for liten. Om det gikk et kulturelt skille i Borge, Rolvsøy eller Onsøy er relativt uinteressant. Glomma, eller Glommas deltaer skaper ingen kulturell grense identifiserbar i det generelle arkeologiske materialet fra perioden forøvrig. Det som imidlertid er et faktum, er at Skandinavias største konsentrasjon av helleristninger befinner seg innenfor et område som i dag dekker både Bohuslän og Østfold. Ristningenes distribusjonsmønster tar imidlertid på et sted slutt. Dette er en kjensgjerning. Det er påfallende at det er visse områder som har helleristninger og visse som ikke har, eller som bare har svært begrenset antall. Kommunene vestover, Råde og Rygge, har påfallende få registrerte skålgrop-slokaliteter. I Råde finnes noen få figurfelt, deriblant Hissingbylokaliteten som ligger på den gamle "Onsøya", men som tilhører Råde kommune. I Rygge finnes kun to registrerte gropforekomster på løsblokker. I de nordligere områdene som Tune, Varteig, Rakkestad, og Eidsberg, finnes det noen hellerist-

ninger i enkelte områder, men kun i mindre antall, mens sørover i de gamle kommunene Idd, Berg og Halden finnes ristningene i mer regelmessige mønstre. I Østfold er det allikevel Skjeberg, Borge, Rolvsøy og Onsøy som er de store og viktige helleristningsområdene. I et litt større perspektiv må det sies at Erling Johansen og forskere før han hadde et poeng når de stresset det faktum at helleristningenes utbredelse har en markant og skarp avslutning i nord og vest. Integrerer man Onsøy, står distribusjonen av ristningsforekomstene i skarp kontrast til landskapene vestover fra det gamle sundet ved Krokstafjorden og rundt nordsiden av "Onsøya". Av den informasjonen man har i dag om utbredelsesmønsteret, er det bemerkelsesverdig få ristninger vest, nord og øst for kjerneområdene.

Spørsmålet er derfor om det er reelle kulturelle forhold i bronsealderen som ligger til grunn for den ujevne spredningen av ristningene, eller om det er kildekritiske årsaker knyttet til funn og registreringsvirksomhet som har gjort at ristningene fordeler seg så ujevnt i landskapene. Trolig er det en kombinasjon av begge forholdene. Det er en kjensgjerning at mye av helleristningsletingen ble utført i de allerede eksisterende kjerneområdene. Dette fremgår klart av ØK-registreringene og annet arkivmateriale fra Østfold. Dyktige helleristningsletere som Erling Johansen har eksempelvis funnet et stort antall lokaliteter i Borge og Skjeberg og til dels i Rolvsøy, men kun et fåtall i de andre kommunedelene i fylket. Dette er symptomatisk for det meste av virksomheten angående nyleting etter helleristninger; det blir lett i de allerede godt kjente områdene, for der er sjansen å finn størst og arbeidet mer inspirerende. Det er ingen som systematisk og målbevisst har lett for eksempel i områdene omkring perifere ristningsfunn som Eidsberg st. i Eidsberg, Jeløya ved Moss, Bjørnstad i

Rakkestad, i områder sør for raet i Råde nær Onsøys grenser eller i Rygge. Her har det vært liten eller minimal innsats for å søke etter nye felt. Dette kan være en medvirkende årsak til at ristningsområdene ikke er utvidet i nord, vest og øst. Det distribusjonsmønsteret som man forholder seg i dag kan med andre ord gi et skjevt bilde av den opprinnelige utbredelsen av helleristningene. Systematisk søk etter nye felt i Rygge og Råde kan gi oppsiktsvekkende resultater på linje med hva vi har sett i Onsøy. På den annen side kan det argumenteres for at hovedstrukturene i distribusjonsmønsteret for helleristninger i Østfold mer eller mindre er avklart. Det er tvilsomt om det eksempelvis i Rygge vil bli funnet like mange helleristninger som i Skjeberg bare det blir lett. Landskapene i Råde og Rygge er vesensforskjellig fra de ristningsførende områdene lengre sør. Disse kommunene domineres av raet mer enn av leirsletter og dalganger, de flateste partiene i landskapet ligger for lavt for å være aktuelle for bronsealderens mennesker. Dessuten er de fine is-slipte bergflatene ikke så vanlig i disse kommunene som lengre sør. Jeg er derfor av den oppfatning at distribusjonsmønsteret av helleristninger reflekterer reelle kulturelle forhold i bronsealderen. Det kan se ut som om enkelte topografiske avsnitt, eller landskaper som hadde visse naturlige forutsetninger var utgangspunktet for ristningsproduksjonen. Det var nødvendig med glattskurte svaberg, men viktigere var landskapets beskaffenhet. I Bohuslän sågar som Østfold er det leirsletter og dalganger som har vært styrende for plasseringen. Det er ikke raskråninger eller skogområder med vann og sjøer, men lavtliggende leirjordspartier med fuktområder. Menneskene som hugget ristningene, har hatt mange oppfatninger om landskapet, om ristningene og om hvorfor de ble hugget, dette var årsaken til at noen steder finnes helleristninger og andre steder ikke.

3. LANDSKAP, TOPOGRAFI OG HELLERISTNINGER I ONSØY

Onsøy er navnet på det gamle "herred" vest for Fredrikstad. Første stavelsen i navnet hevdet O.Rygh er avledet av gudenavnet Odin. I tidligere tider var vannstanden så mye høyere at Onsøylandet var omgitt av vann, og dette forklarer andre stavelse; Odins-øy (Rygh 1897:310). Da vannet stod høyere, var det seilbare sund opp hele Seutelven opp i Skinnerflo og videre nordover mot den store barrieren som kalles det indre raet. Her ved Karlshus i Råde bøyd sundet av vestover. Arnebergkilen i Råde er et våtområde inneklemt mellom store skrinne furukledde åser. Dette er restene etter det gamle løpet. Gårdsnavnet Strømshaug i Råde er ifølge Rygh trolig minner om det tidligere vannløpet (Rygh 1897:110). Fra Arnebergkilen vider landskapet seg i syd ut mot de innerste, lave leirbankene i Krokstafjorden. Onsøy grenser i syd og vest mot Oslofjorden, og har en lang kystlinje med skjærgård og småholmer. Hankø og Rauer er de største øyene. Onsøys østgrense er Seutelva, lengre syd møter den Glommas hovedløp. Mellom Kråkerøy og Onsøy går Vesterelvas løp som renner ut i Leira, kyststrekningen mellom Hvaler og Onsøylandet. Mellom disse vannveiene lå den store øya. I bronsealderen var vannstanden nesten 15m høyere en i dag, og vannveiene omkring Onsøy var brede og dype. Lenge etter at Onsøy var blitt en del av fastlandet og de gamle sundene var tørket ut og pløyet opp, forble landskapet hetende Onsøy. Opp gjennom tidene ble navnet brukt både om kirkesognet og om kommunen. I nord ble øya delt mellom Råde og Onsøy. Med kommunesammenslåingen på 1990-tallet ble Onsøy integrert som kommunedel i storkommunen Fredrikstad.

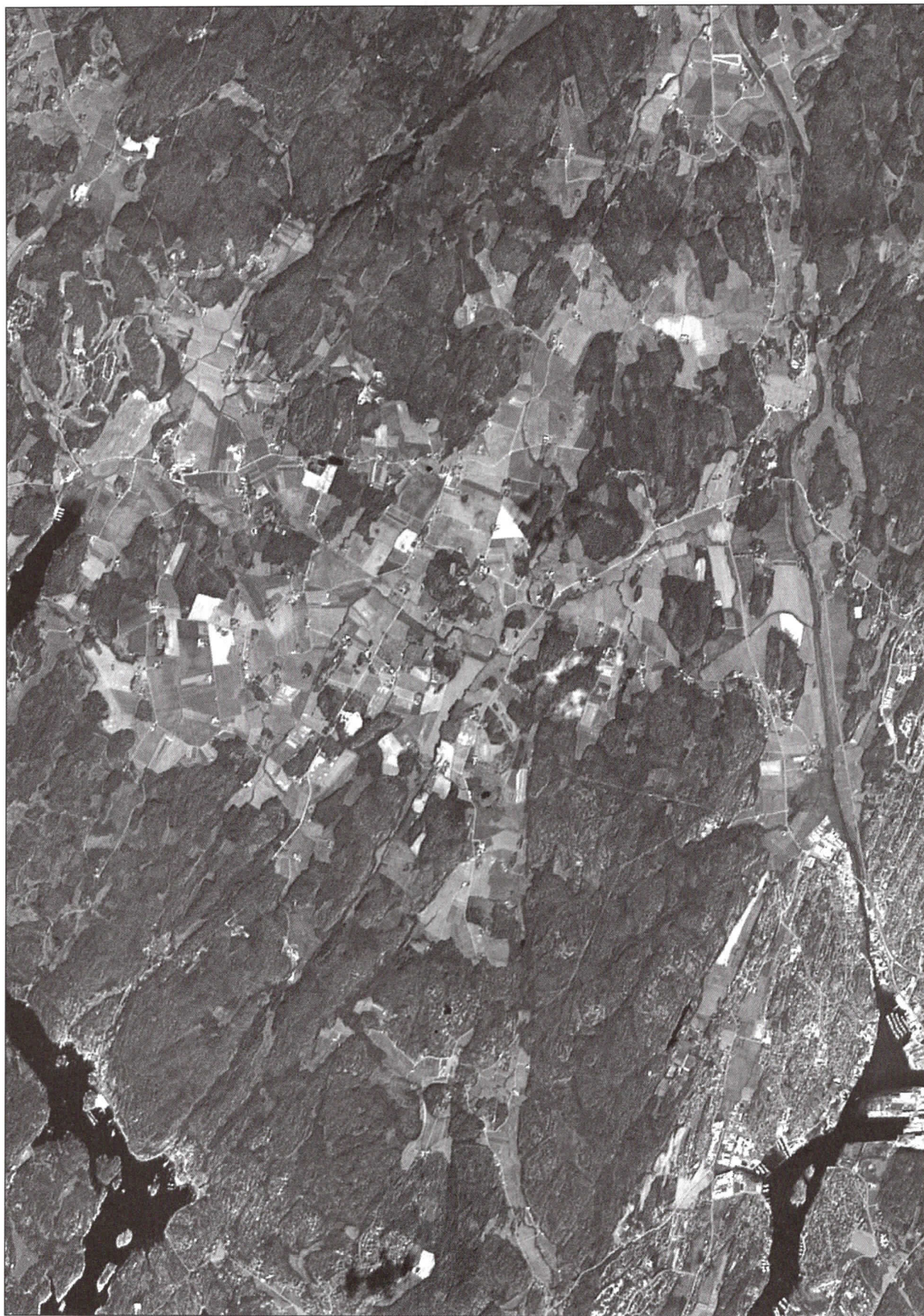
3.1. Landskap og topografi

Studerer vi satellittbildet (fig.3) av Onsøy, er det tre topografiske hovedtrekk som preger landskapet i denne kommunedelen. Det er kyststripen i sør og vest preget av skjærgård, det er lengde- og bredde-dalene med skrinne åser på sidene, og det er åkrene i dalgangene. Det finnes andre variasjoner, men dette bildet skisserer de store trekkene. Det er særlig dalene som har betydning for forståelsen av lokaliseringen av helleristningene: I jordas urtid ble

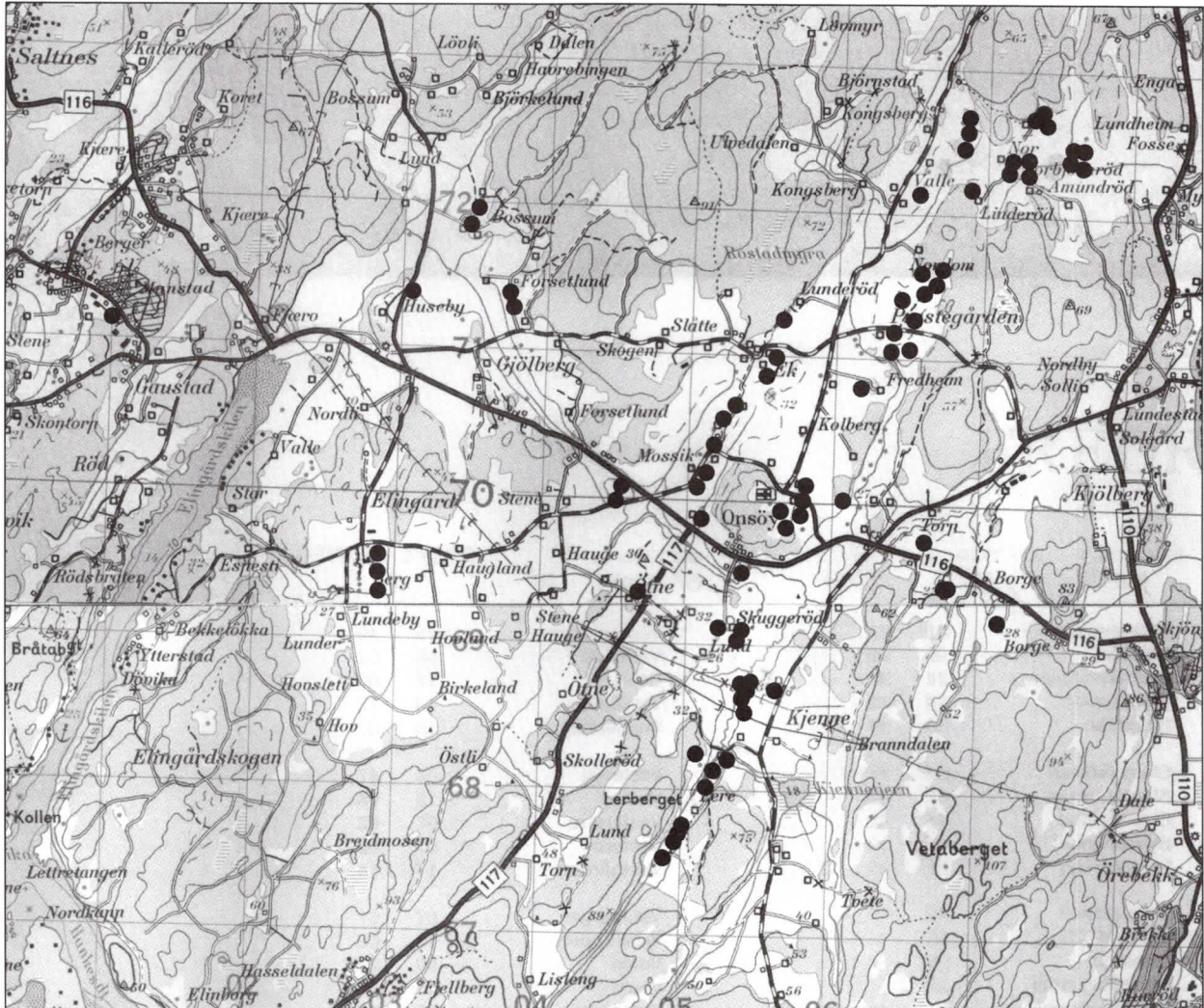
sprekkesoner og elveleier utformet til dalganger, og istidenes bearbeiding førte til at disse etter hvert ble tydelige og markerte (Schou 1993). I Onsøylandskapet er lengdedalene, som skilles fra hverandre av mellomliggende granittmassiver, tydelig markert og preger hele landskapets topografi. Da istiden var forbi, ble disse lengdedalene fylt med havavleiringer, grus, sand og slam (Schou 1993). Bredde-dalene som krysser lengdedalene, er ikke så tydelige i Onsøy som i resten av Østfold, men den største er til gjengjeld stor og markert. Den strekker seg over hele Onsøy fra Seutelva og forbi Torp, Kolberg og til Lund, derfra videre vestover mot Krokstadjorden. I bunnen av disse dalgangene er helleristningene plassert.

3.2. Helleristningenes plassering i Onsøy

Ser vi på oversiktskartet (fig.4), er det tydelig å se hvordan feltene er orientert som to kryssende akser, en nord-nordøst syd-sydvest-akse og en øst-vest-akse. Denne struktur er gitt av de naturlige, topografiske forutsetningene: lengdedalene og bredde-dalene. Den første aksens utgjøres av den mer eller mindre sammenhengende dalgangen fra Valle i nord forbi Kolberg og sydovert til Tvette. Den andre aksens følger den brede, markerte bredde-dalen fra Borge i øst. Ved Mossikhuset deler denne dalgangen seg i to, en nordlig og en sydlig og i begge finnes det helleristninger. Helleristningene er alle plassert på bergflater ved åsenes laveste parti der leirjorden begynner, eller på oppstikkende slipte bergskjær ute i åker. Helleristningene har også en tendens til å ligge i konsentrasjoner. Ved Tvette og Kjennegårdene ligger helleristningsfeltene langs østbrinken av den markerte dalgangen på hver eneste bergparti som stikker opp i dagen langs hele draget. På gården Kolberg finnes skålgroper på nesten hver eneste fjellknatt, og det samme gjelder for Onsøy Prestegård og Valle-Thorbjørnrød-Amundrød-området. Her finnes også konsentrasjoner av ristninger i et ellers funntomt landskap; på åkerholmer og i havneganger finnes groper og figurfelt hugget på de fremstikkende bergpartiene. Dalgangene er det dominerende topografiske trekk, men det finnes også en viss variasjon i landskapspreget i de ulike områdene. Ved



Figur 3. Satellittbilde av Onsøy, landskapet er preget av skrinne, isslipte granittåser, mellom ligger dalganger som i dag er oppdyrket (foto: Statens Kartverk).



Figur 4. Topografisk kart M 711 utsnitt over Onsøy, helleristningene orienterer seg til lengde- og bredde-dalene i de områdene som i dag er oppdyrket.

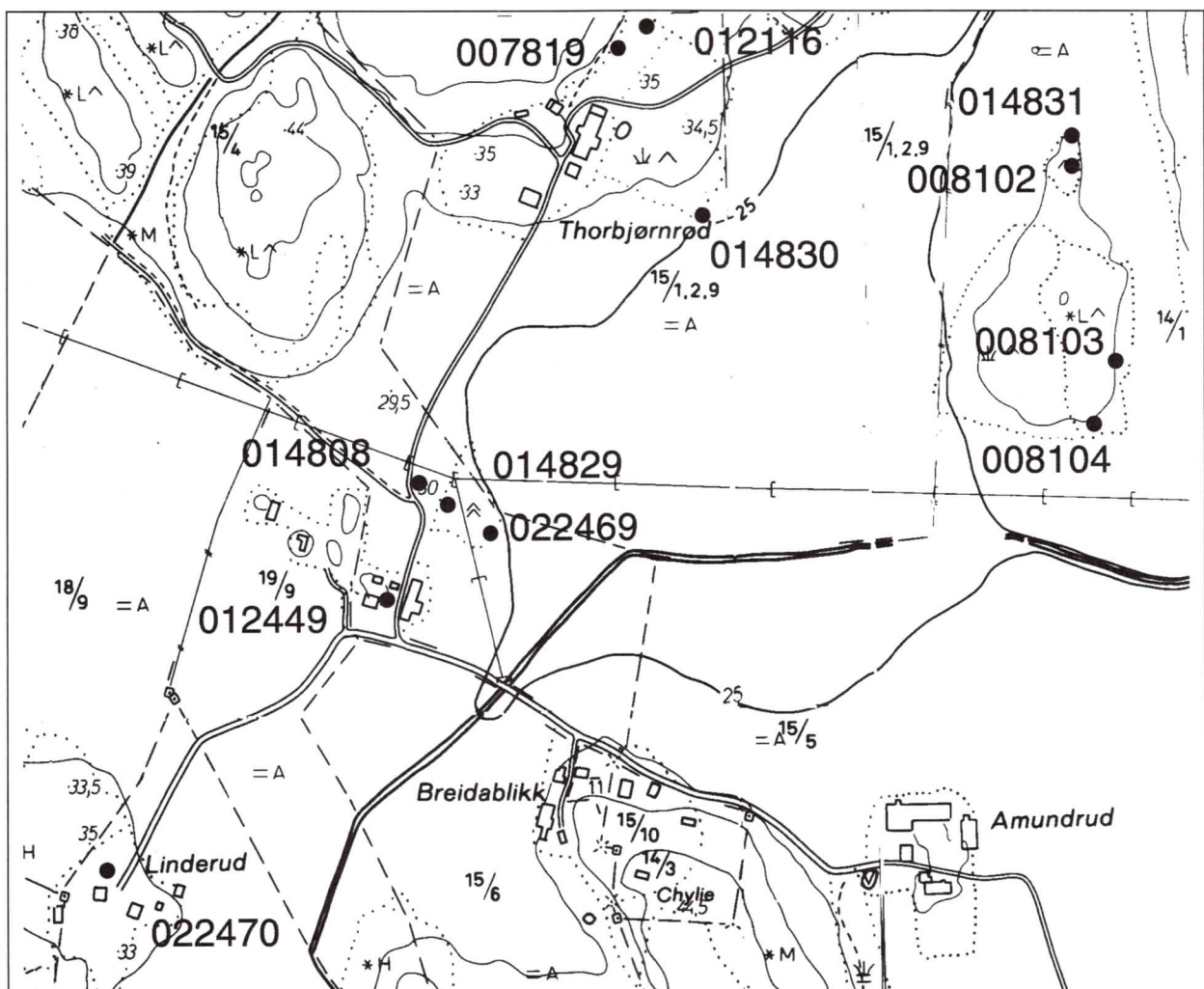
Tvete-Kjenne er dalen smal, dyp og markert med en bekk rennende i bunnen, mens i de nordlige og østlige delene av helleristningsområdet er landskapet av en annen karakter. Her er det slakere og videre topografiske kurver som dominerer, hele landskapet virker mer åpent. Alle helleristningene er lokalisert til leirjordsavsetningene i bunnen av dalgangene, dette er sammenfallende med det moderne jordbruket. Leirjorden dominerer også i de andre helleristningsområdene både i Østfold og i Bohuslän (Marstrander 1963, Nordbladh 1980, Vogt 1998), og det kan sies at helleristningenes plassering er symptomatisk knyttet til leirjord og dalganger. Således er

Onsøy ikke noe unntak, men tvert i mot bekrefter med all mulig tydelighet at også her er helleristningene organisert i landskapet etter et nøye avmålt og intensjonelt mønster. Dette mønstret har vært avgjørende for at så mange felt er funnet på så kort tid. Helleristningsleiteren har funnet en kode for hvor i landskapet ristningene er plassert, og ved systematisk å oppsøke slike steder i andre landskapsavsnitt, er nye funn kommet frem. De menneskene som en gang hugget ristningene må også ha vært bevisst på denne strukturen. Dalgangene og åkerskjærene har spilt en rolle som det i dag er arkeologenes oppgave å forsøke å tolke.

4. HELLERISTNINGENE, BESKRIVELSE AV FOREKOMSTENE

I de tradisjonelle materialpublikasjonene om helleristninger i Norge var det en selvsagt ting å beskrive hver enkelt figur på det enkelte felt. På kalkeringene ble figurene merket, og forfatteren henviste til nummeret i den detaljerte beskrivelsen av figurene. Eksempelvis Eivind S. Engelstad: "*Inne i dyrekroppen, parallelt med rygglinjen, den bakre linje og buklinjen, fra det uthuggede parti av halsen og til det punkt forbenet treffer kroppen, går en linje i en gjennomsnittlig avstand fra det ytre på ca. 2-4 cm*" (Engelstad 1934:41). Denne setningen er symptomatisk for den vitenskapelige beskrivestradisjonen av ristningsfeltets enkelte figurer og dets detaljer – en slik sjargong og detaljfiksering preget materialpublikasjonene. Både Gutorm Gjessing (1932, 1936 og 1939), Eva og Per Fett (1941), Poul

Simonsen (1958) og Sverre Marstrander (1963) bygget presentasjonene på en verbal beskrivelse av enkeltfigurene. Dette satte standarden for en videre tradisjon som også i nyere arbeider er vedlikeholdt av blant andre Einar Østmo (1990, 1992) og Kalle Sognnes (1998). Spørsmålet som reiser seg er om disse nitide og ytterst tidkrevende beskrivelsene leses i dag, og om detaljene kan sies å ha så stor verdi at det rettferdiggjør alt arbeidet. Jeg er redd denne delen av arbeidet ble overfokuset. Den nøyaktige beskrivelsen må imidlertid sees på bakgrunn av at 1930-tallets tekniske muligheter til dokumentasjon, og gjengivelse i publikasjoner var dårligere enn i dag. Det var derfor, kan hende, et behov for en grundigere verbal dokumentasjon i tillegg til kalkeringene og bildene. I dag er dette forhold endret ved at man har



Figur 5.

bedre lyskastere, film, klar kalkeringsfolie og ikke minst nedfotografering av kalkeringene. Jeg er derfor av den oppfatning at en omfattende verbalbeskrivelse av hver enkelt figur ikke er hensiktsmessig, bildene og kalkeringene får tale for seg. Jeg har derfor vektlagt andre aspekter ved materialbeskrivelsen i dette arbeidet.

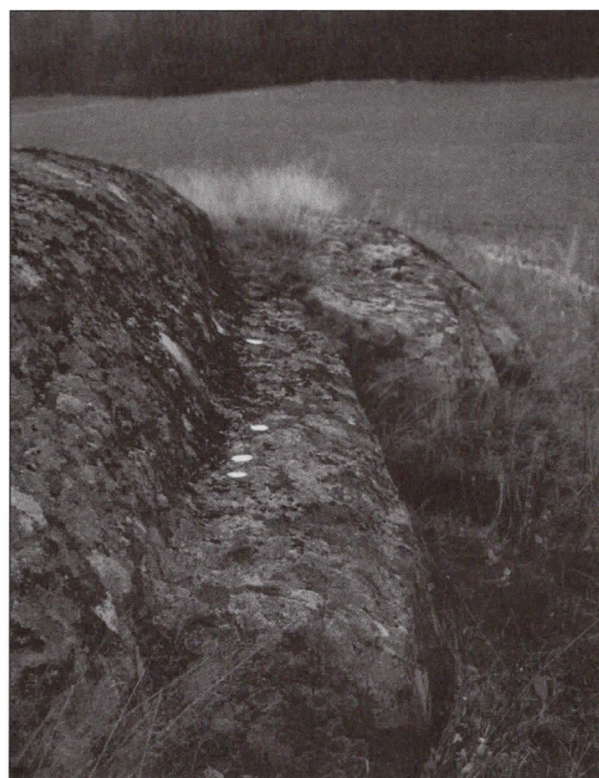
Denne Variapublikasjonen skal være en ren materialpublikasjon med den hovedhensikt å presentere helleristningene i Onsøy, den enkelte ristningslokalitet, de figurene den inneholder og deres plass i landskapet. Mine egne oppfatninger av den enkelte figur eller kombinasjoner av dem har jeg ikke gitt til kjenne i denne publikasjonen. Jeg har i min verbalbeskrivelse valgt å vektlegge lokalitetenes beliggenhet, figurenes tydlighet, ristningenes romlige kontekst osv. som de viktigste momentene. For at det skal bli enklere å danne seg et bilde av ristningenes gruppering i landskapet og gi en klarere og mer systematisk beskrivelse av dem, har jeg valgt å strukturere lokalitetene innenfor 11 mindre områder. Disse områdene har blitt valgt ved å se hvordan de grupperer seg naturlig i konsentrasjoner på kartene. Enkelte av lokalitetene kunne godt vært lagt til en annen områdeavgrensing, men dette spiller mindre rolle. Først har jeg beskrevet området, siden den enkelte lokalitet, og deretter det enkelte felt. Det gis først et riss eller oversikt over områdene der lokalitetene grupperer seg, deretter beskrives den enkelte lokalitet med orientering, kontekstbeskrivelse osv., før det gis en enkel og kortfattet beskrivelse av figurinnholdet på lokaliteten eller på hvert enkelt felt.

4.1. Thorbjørnrød og Amundrød

Den nordligste konsentrasjonen av helleristninger i Onsøy er orientert hovedsakelig til gårdene Thorbjørnrøds og Amundrøds grunn. Landskapet her er preget av et lukket rom med åker avgrenset av skog og grunnfjellsforekomster i nord og syd. I øst ligger landskapet åpent ned mot Rv. 110 og Seutelven lengre øst, i vest mot Vallegårdene og lengdedalens kant mot åsryggene vestover. Innenfor dette landskapet ligger en konsentrasjon på 12 lokaliteter. Lengst mot øst ligger en åkerholme kalt Tutehaugen. Den ligger på Amundrøds grunn og er avgrenset av åker på alle kanter. På øst og nordsiden av denne finnes fire ristningsforekomster. I vest finnes på Thorbjørnrød 3 lokaliteter i havnehagen øst for gårdsbebyggelsen, samt flere lokaliteter syd for gården (fig. 5).



Figur 6.



Figur 8.

Amundrød (14/1) CP 030-5-2

ID 014831: 550 m NNØ for gården, på åkerholmens nordligste utstikker ligger som et eget åkerskjær en stor jordfast blokk eller en oppstikkende grunnfjell. På toppen av denne markerte steinformasjonen ligger 5 *skålgroper*. Diameteren er 4 – 5 cm og dybden 0,3 til 0,9 cm (fig.6).

ID 008102: 500 m NNØ for gården, 50 m S for ID 014831, på Ø-siden av markert bergrygg. På en



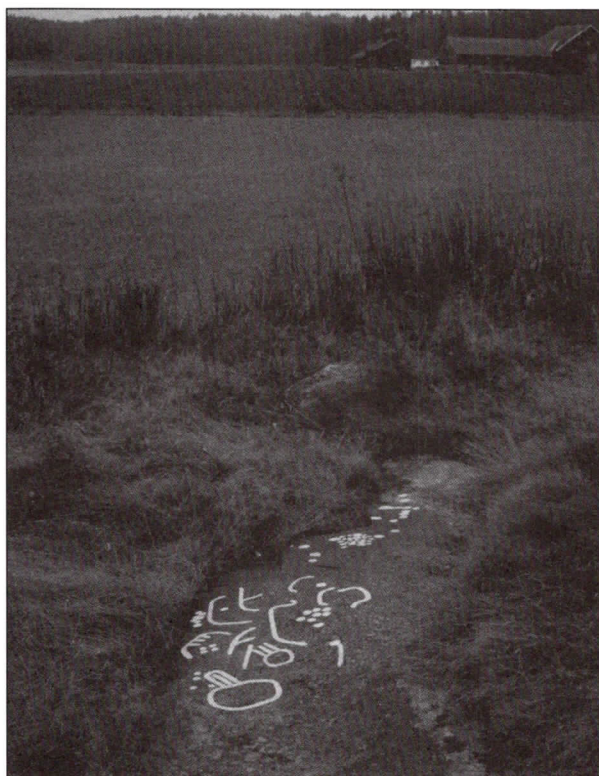
Figur 7.



Figur 9.

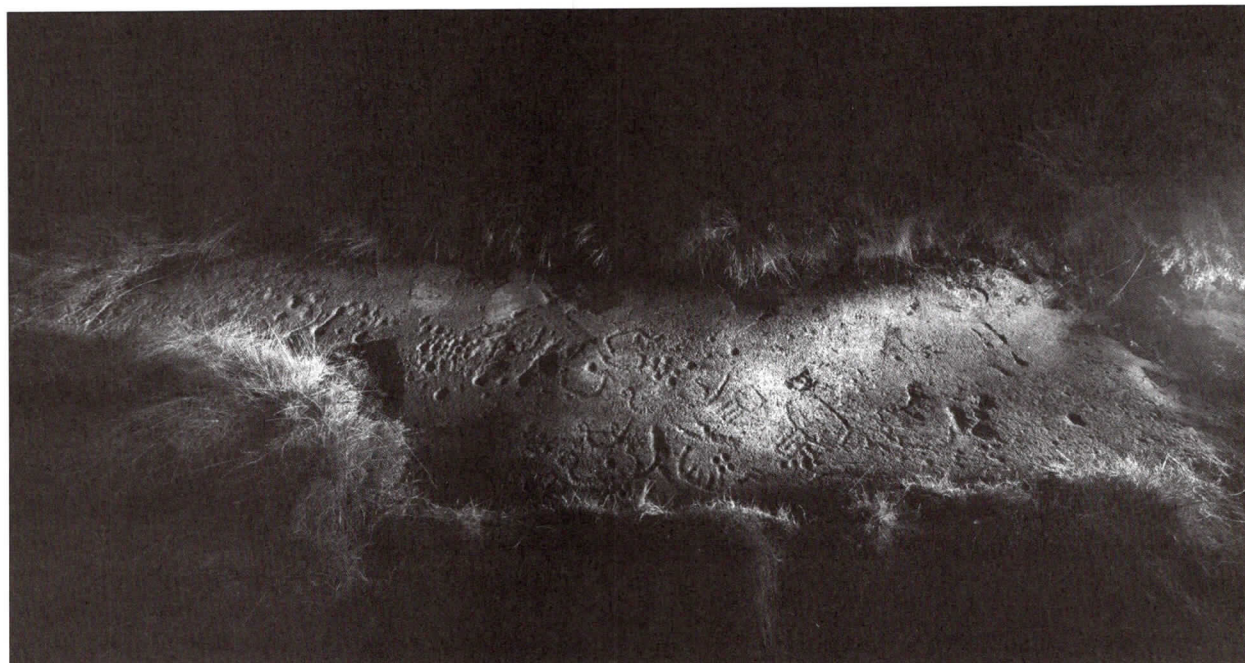
avsats der berget mot øst danner en bratt knekk, ligger det 4 *skålgroper*, tydelige og dypt hugd. Diameter 5 – 6 cm, dybde 0,3 – 0,9 cm (fig.7 og 8).

ID 008103: 330 m NNØ for gården, 150 m SSV for ID 008102, på Ø-siden av bergknausen som dominerer åkerholmen, ligger en hylle eller kant nedenfor brinken. På denne avsatsen finnes 15 *skålgroper*, tydelig og dypt hugd. Diameter 4-6 cm, dybde 0,7 – 2 cm (fig.9).

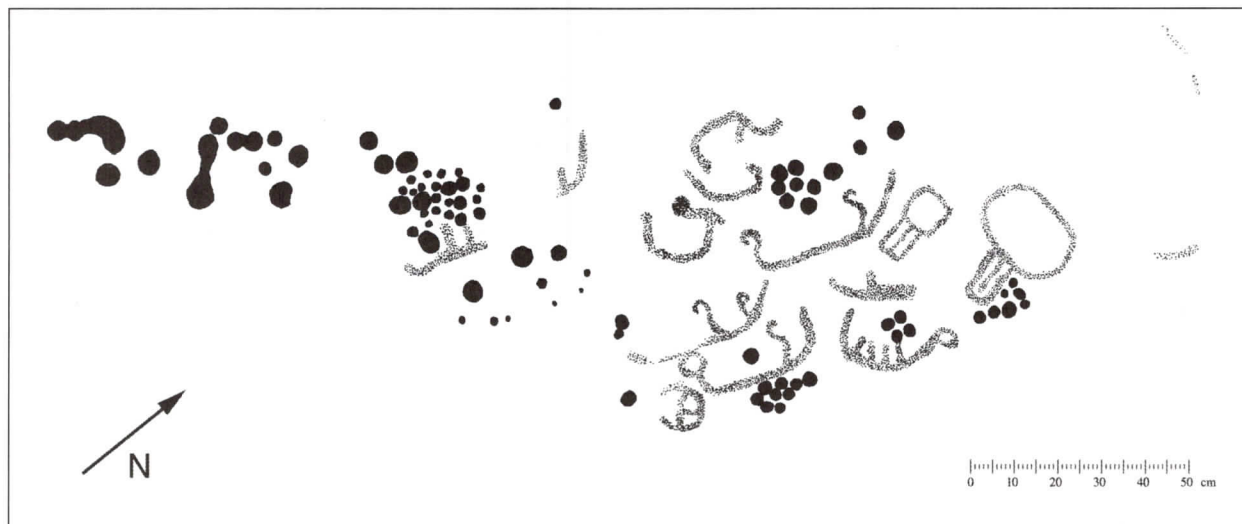


Figur 10.

ID 008104: 300 m NNØ for gården, 30 m SV for ID 008103, 5 m N for åkerkanten. På åkerholmens SØ del, på en lavtliggende bergflate i flukt med bakkenivået nedenfor en slak bergknaus, ligger Tutehaugens eneste registrerte figurristing. På oversiden av feltet står en stor, gammel furu. På en avlang bergflate er det hugd til sammen 90 *figurer*. På flaten finnes 8 skipsfigurer, hvorav 2 synes noe merkelige. Kun ett skip har mannskapsstreker, og alle er enlinjete. I tillegg



Figur 11.



Figur 12.

finnes 1 fragmentarisk eller ufullstendig sirkelkors, 2 "solstativ" (svensk terminologi fra Almgren 1926-27:87-88, Malmer 1981, Kaul 1998:24-25), 3 linjer og 76 groper hvorav 3 består av sammenhugde groper (fig. 10,11,12 og 13).

Sigvald Oppebøen opplyser i innrapporteringene til Østfold fylkeskommune at han og grunneieren, Hans Stumberg, også fant en skipsfigur i samme havnehage lengre vest. På en temmelig forvitret flate på vestsiden av den NS-gående brinken skulle dette skipet ha blitt observert. Til tross for at vi hadde med både Oppebøen og Stumberg ut på stedet, ble skipet ikke gjenfunnet. Det ble opplyst at figuren var mer utydelig og diffus enn de andre figurene på stedet, men allikevel påviselig.



Figur 13.

Thorbjørnrød (15/1 og 15/4) CO 030-5-1

I nordenden av det dyrkbare området, helt i kanten ved overgangen til skogen og åsene, ligger gården Thorbjørnrød. På NØ-siden av gården ligger en gammel havnehage med en del fjell og løsblokker i dagen. I forbindelse med denne havnehagen finnes 3 forekomster av skålgroper, to på 15/1 og en på 15/4 (fig.5).



Figur 14.

ID 012116: 75 –100 m NØ for gården, på N-siden av havnehage 1 m S for åkerkanten, på nordvendt bergflate, høytliggende havnehage med grunnfjell i dagen omgitt av åker, med utsikt østover, finnes 9 *skålgroper* i rosett på toppen av slak bergrygg, grunt hugd men tydelig å se. Diameter 3-5 cm, dybde, 0,3-0,7cm (fig.14).

ID 007819: 75 m ØNØ for låvebygningens NØ-hjørne, i samme havnehagen, 5 m Ø for åkerkanten i havnehagens NV-hjørne, 15 m VSV for ID 012116: På frittliggende løsblokk 5 tydelige groper på blokkens NV-del. Diameter 3 – 7 cm, dybde 0,2 – 0,4 cm (fig.15).

ID 014830: 75-100 m ØSØ for låven i havnehagens SØ-hjørne, 15 m V for åkerkanten i samme havnehage, men lengre SØ på 15/1 finnes en *skålgrop* lokalitet: På plan Ø-skrånende bergflate, delvis til dekket av rydningsstein, ligger 12 *skålgroper*. Diameter 4-6 cm, dybde 0,3 – 1,2 cm. Flere groper kan ligge under de påførte rydningssteinene (fig.16).

Veien opp til Thorbjørnrød passerer et lite gårdstun som omtales som Thorbjørnrød søndre. Stedet er i dag bolighus, og låven som er avbildet på eldre kart er revet. Like N og NØ for husene og på husets tun finnes en konsentrasjon av ristninger.

Thorbjørnrød (15/4) CP 030-5-1

ID 014808: Kloss i veien på Ø-siden, omkring 75 m NNØ for gårdstunet, ligger et helleristningsfelt, delvis vekksprengt ved veibyggingen. På bergflaten som skråner V-over mot veien og ender i en vekksprengt eller avbrukket kant, finnes 1 *skipsfigur*. Det er kun en rekke med mannskapstreker som er synlig, og figuren kan bare sees i gunstig belysning. Ut mot samme kant finnes også rester etter en fragmentert *sirkelfigur*, bare en del av figuren står igjen. 3 m NNØ for skipsfiguren er det registrert en mulig *skålgrop* med et borehull midt i (fig. 17 og 18).

ID 014829: På toppen av tydelig og markert fjellknaus med en rett sprengkant på S-siden, 15 m ØNØ for Thorbjørnrødveien, 5 m SSV for høyspentmast, like N for et eldre maskinhus, finnes 1 utydelig *skålgrop*. Diameter 7 cm, dybde 0,4 cm. Det er mulig flere groper er vekksprengt (fig.19).

ID 022469: 35 m Ø for gårdsveien, 15m SSØ for gruppe av høyspentmaster. På et lavt bergskjær i flukt med marken, nær Ø-vendt kant, ligger 5 *skålgroper* i rosettformasjon. Ca. 1,5 m NNØ for disse ligger ytterligere 1 *grop*. Diameter 3 – 4 cm, dybde 0,3 – 0,4 cm.



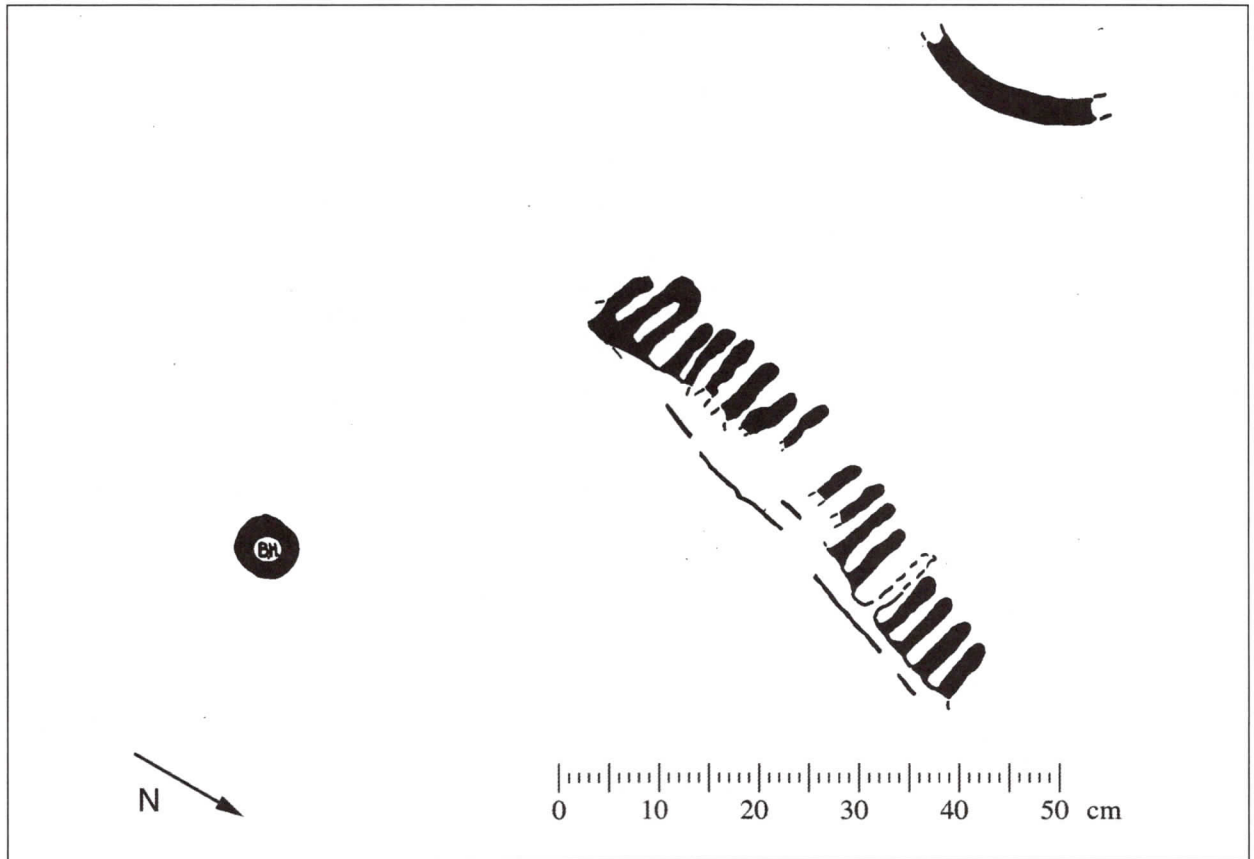
Figur 15.



Figur 16.



Figur 17.



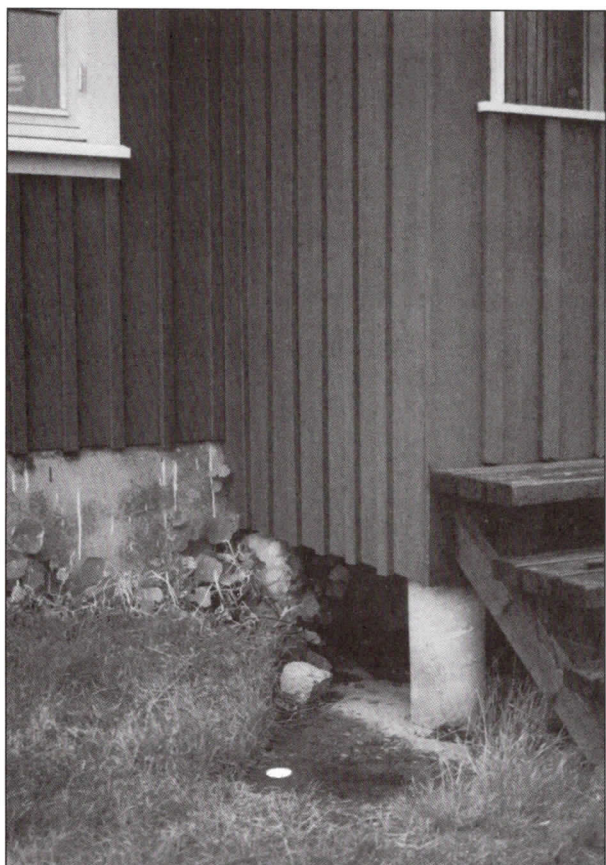
Figur 18.



Figur 19.



Figur 20.



Figur 21.

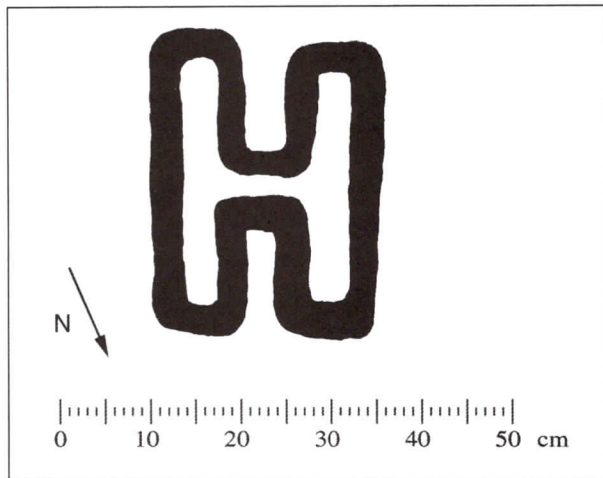
ID 012449: På tunet og i haven til bolighus. Felt I: På venstre side av trappen opp til hovedhuset ligger 1 *skålgrop*, diameter 6 cm, dybde 0,7 cm. Felt II: 6 m N for husets N-vegg, kloss i uthusets trapp, finnes 3 *groper*. Diameter 4,5 – 5 cm, dybde 0,4 – 0,7 cm. Felt III: 12 m ØNØ for huset, på nedsiden av gårdsplassen, er 1 *H-formet* figur dypt og tydelig hugd på en liten bergflate i dagen. Figuren er temmelig unik og ligner ikke på noen annen helleristning i Østfold. Huggeteknikken er imidlertid svært lik de andre helleristningsfigurene i Onsøy (fig. 20, 21, 22 og 23).

4.2. Valle

Rett vest for Thorbjørnrød–Amundrød–området ligger en annen konsentrasjon av helleristninger, alle under gårdene Valle. Tre lokaliteter er orientert til Valle Nordre 16/15, en lokalitet til Valle 16/1. Samtlige felt består av skålgroper, og alle 4 lokaliteter ligger i nær tilknytning til åker. De tre første ligger på en utstikkende tange med fjellskjær i dagen i en gammel havnehage. I nord ligger skog og



Figur 22.

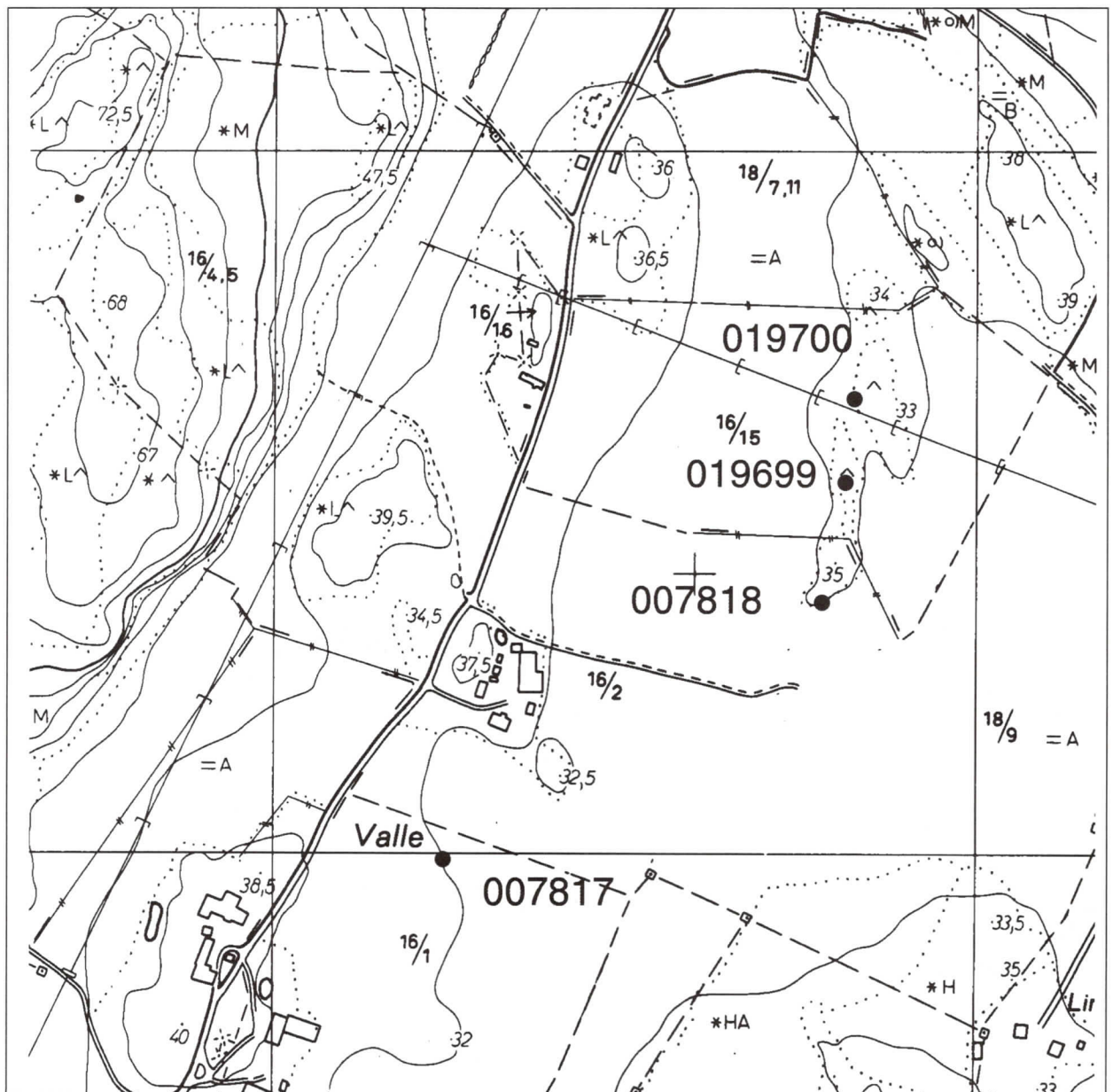


Figur 23.

et skrint åsparti, men på alle de andre sidene ligger åker og kulturlandskap. Den siste lokaliteten ligger ute i åker og er orientert til et lavt åkerskjær (fig. 24).

Valle Nordre (16/15) CP 030-5-

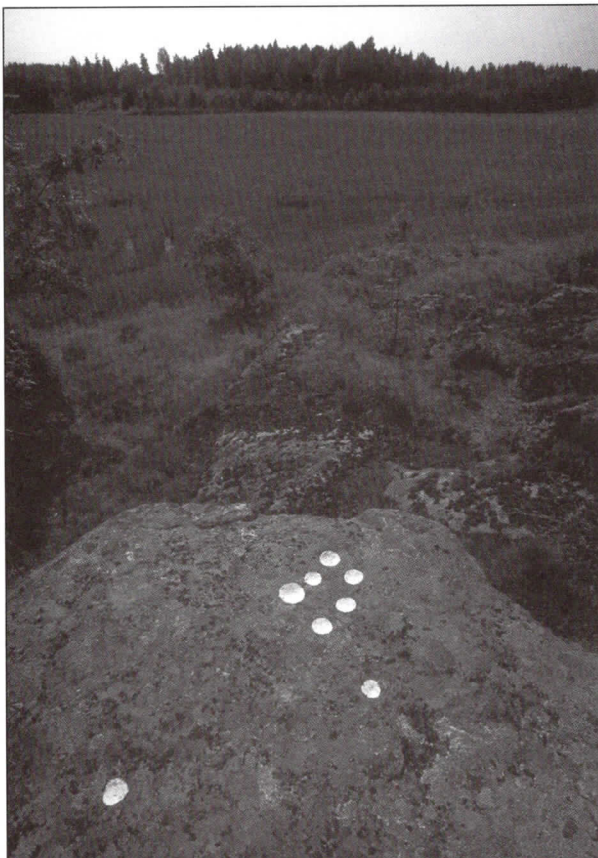
ID 019700: 250 m ØNØ for gården, like på N-siden av høyspentledning, kloss i åkerkanten, i utstikkende knausparti omgitt av åker. I sikker *skålgrop* ble igjenfunnet i 1998, mens tidligere registreringer opplyser at "3 av gropene er meget tydlige". Diameter 10 cm, dybde 1 cm (fig.25).



Figur 24.



Figur 25.



Figur 26.

ID 019699: 45 m S for ID 019700, 200 m ØNØ for gården, 5 m Ø for åkerkanten. Nær toppen av fjell knatt 1 tydelig *skålgrop*. Diameter 7 cm, dybde 0,9 cm.

ID 007818: 60 m S for ID 019699, 200 m ØNØ for gården, helt i S-enden av N-S gående knausparti, på hylle i berget S for høy og markert topp. 10 m N for åkerkanten. Samling av 8 *skålgroper* ligger på en smal hylle i berget. Diameter 5 – 8 cm, dybde 0,5 – 3 cm (fig.26).

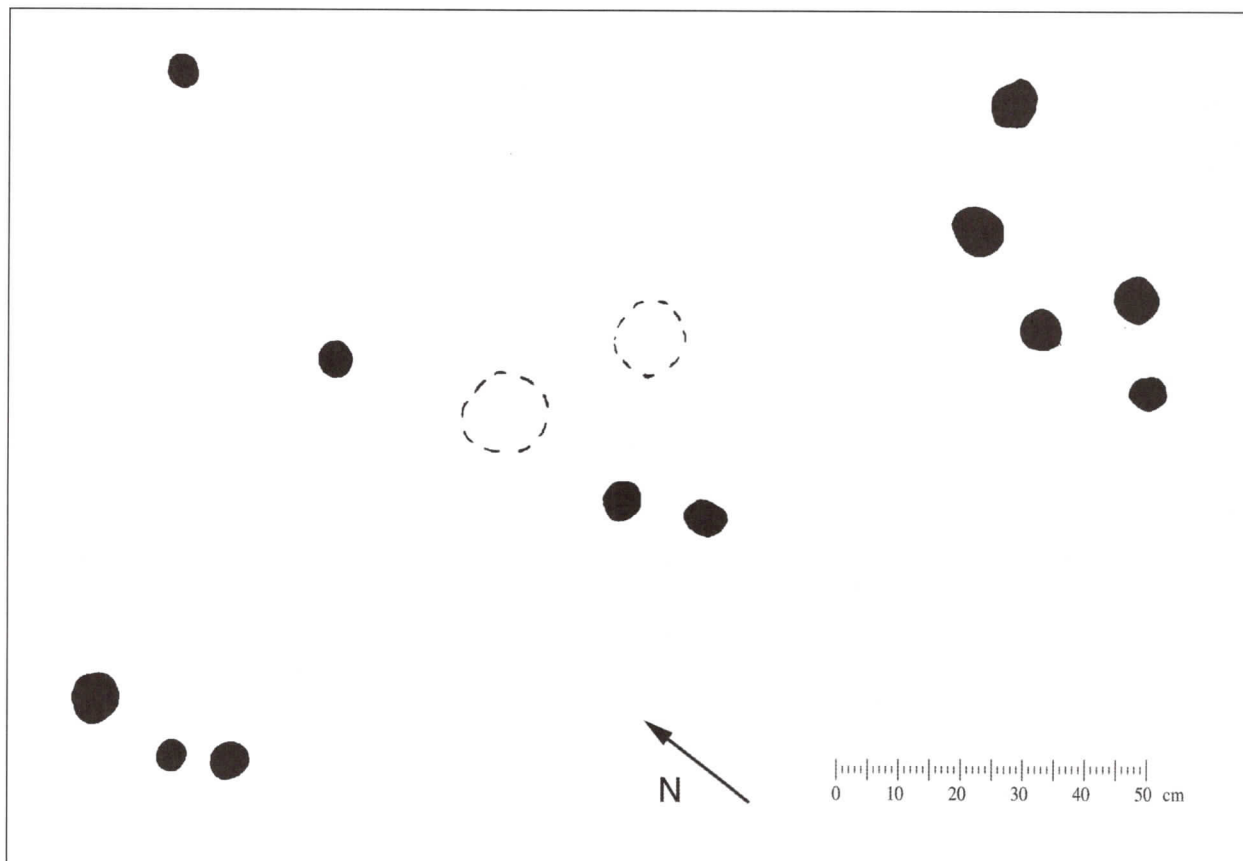
Valle (16/1) CP 030-5-1

ID 007817: 150 m NØ for gården, 80 m ØSØ for veien på lavt bergskjær i åker finnes 12 *sikre* og 2 *usikre groper*. Tidligere registrering opplyser om 25 groper, så det er mulig at deler av feltet ikke er gjenfunnet eller at usikre groper er talt med. Diameter 4 – 7 cm, dybde 0,4 – 0,7 cm (fig. 27 og 28).

ID 022470: Det siste helleristningsfeltet i dette området ligger helt i SV på en villaeiendom. Stedet er navngitt på kartene som Linderud, men er også kalt Bosmund. Hvilket navn som brukes i dag er uklart. 14 m N for villaens NV-hjørne finnes en konsentrasjon av 20 *skålgroper*. Diameter 3,5 - 7 cm (fig. 29 og 30).



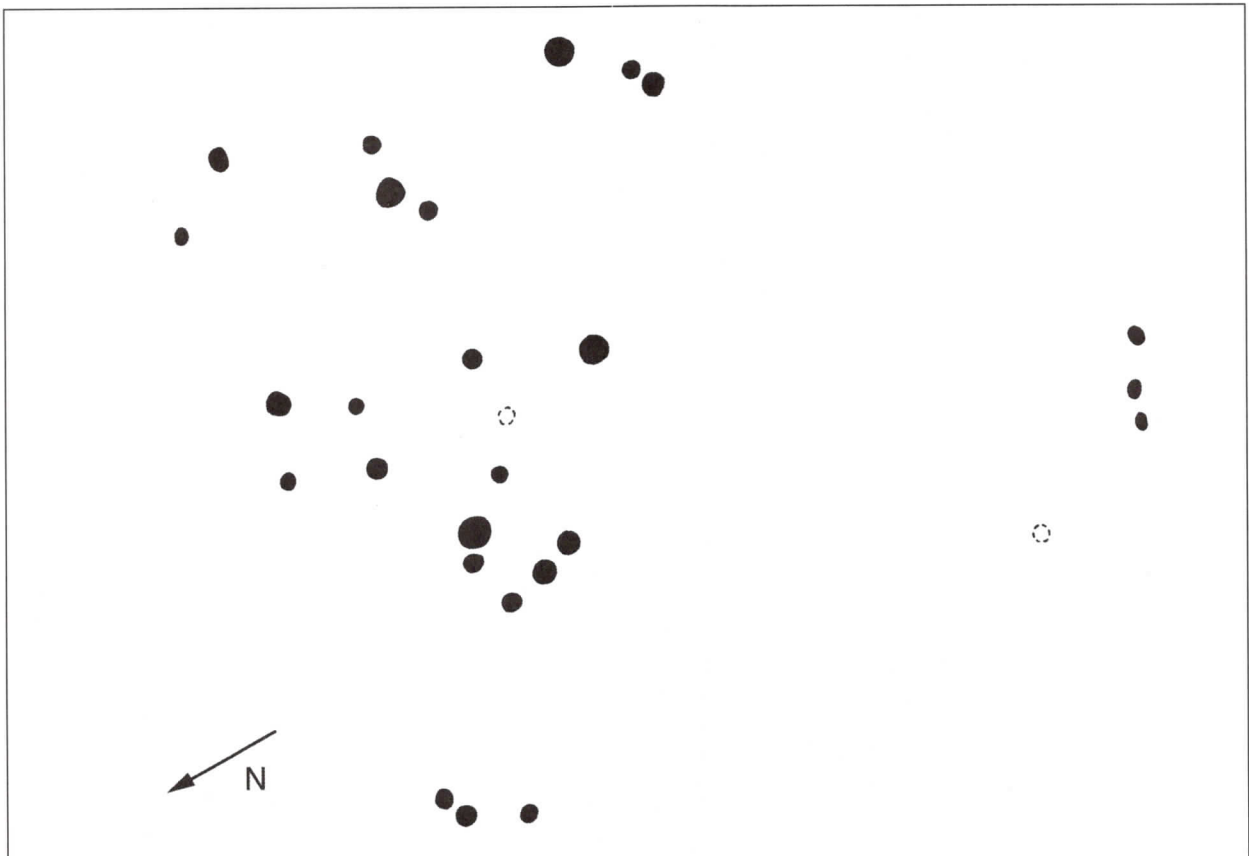
Figur 27.



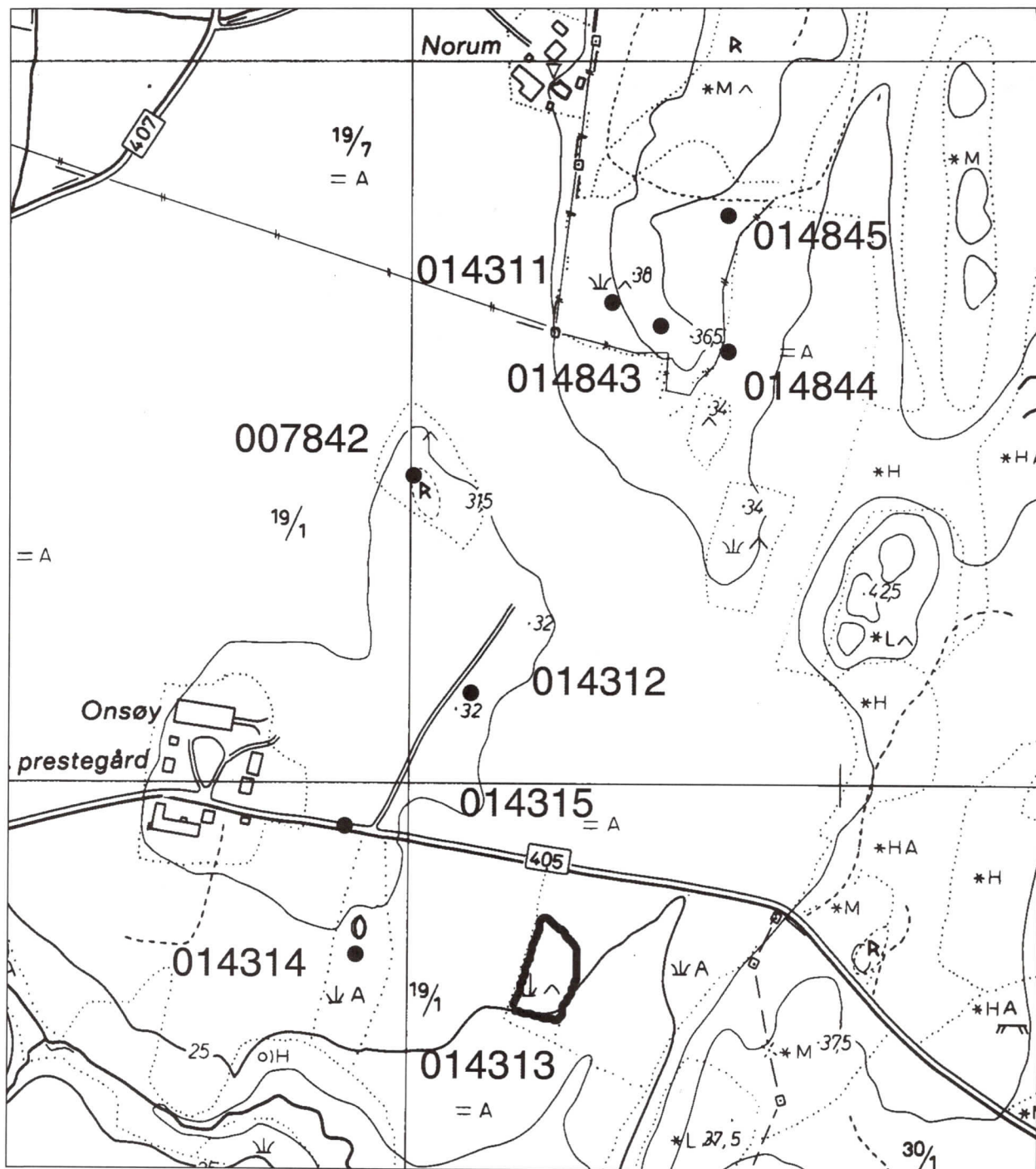
Figur 28.



Figur 29.



Figur 30.

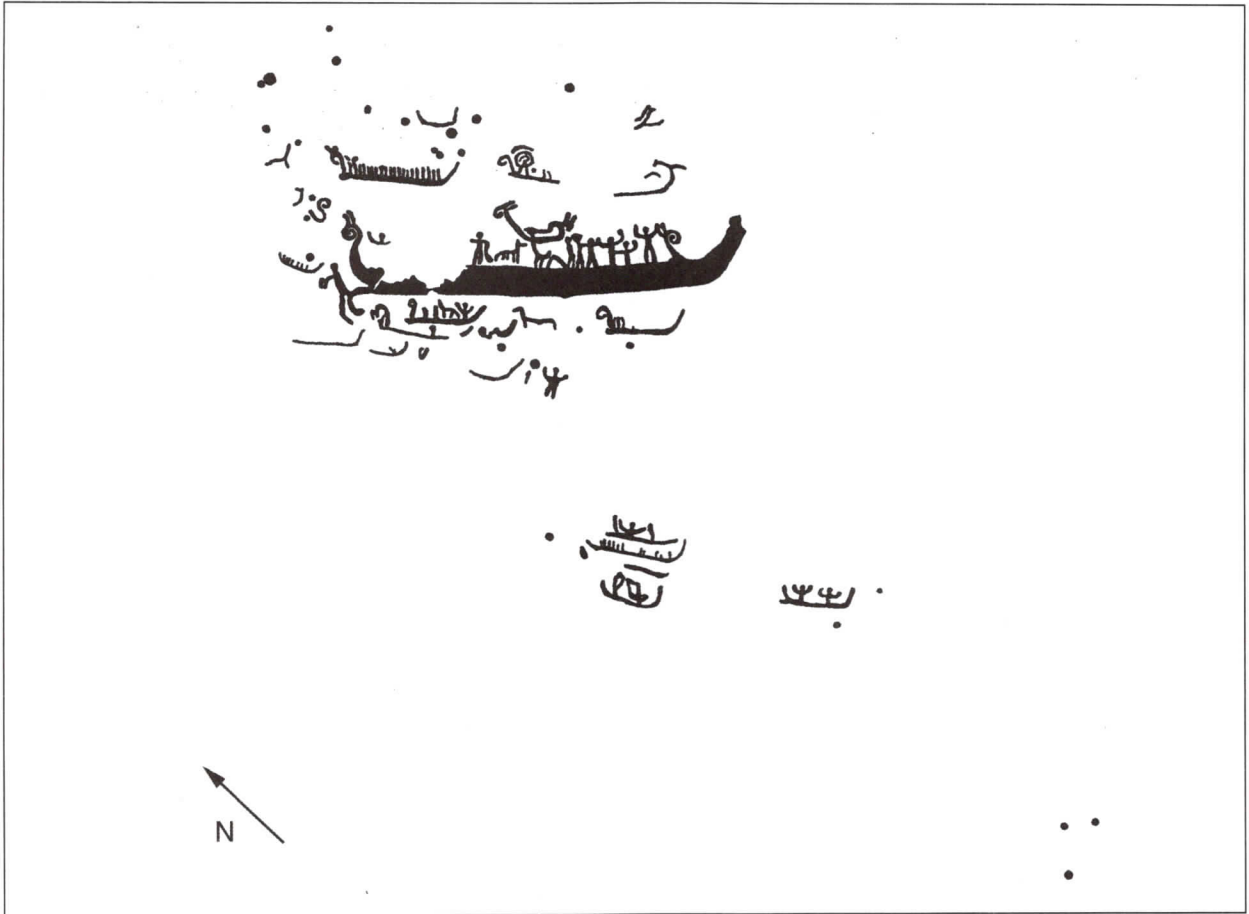


Figur 31.

4.3. Onsøy Prestegård

Omkring en kilometer lengre syd ligger et nytt helleristningsområde der 9 lokaliteter er funnet, alle på Onsøy Prestegårds grunn. Konsentrasjonen ligger i en havnehage kalt Råhaugen og består av ett større figurfelt kalt "Onsøyskipet", to skålgropsforekomster med en figurristning på hver, samt rene gropfelt. Lokalitet ID 914313 ligger i et beiteområde syd for Prestegårdsveien og utgjør hele 8 skålgropsfelt hvo-

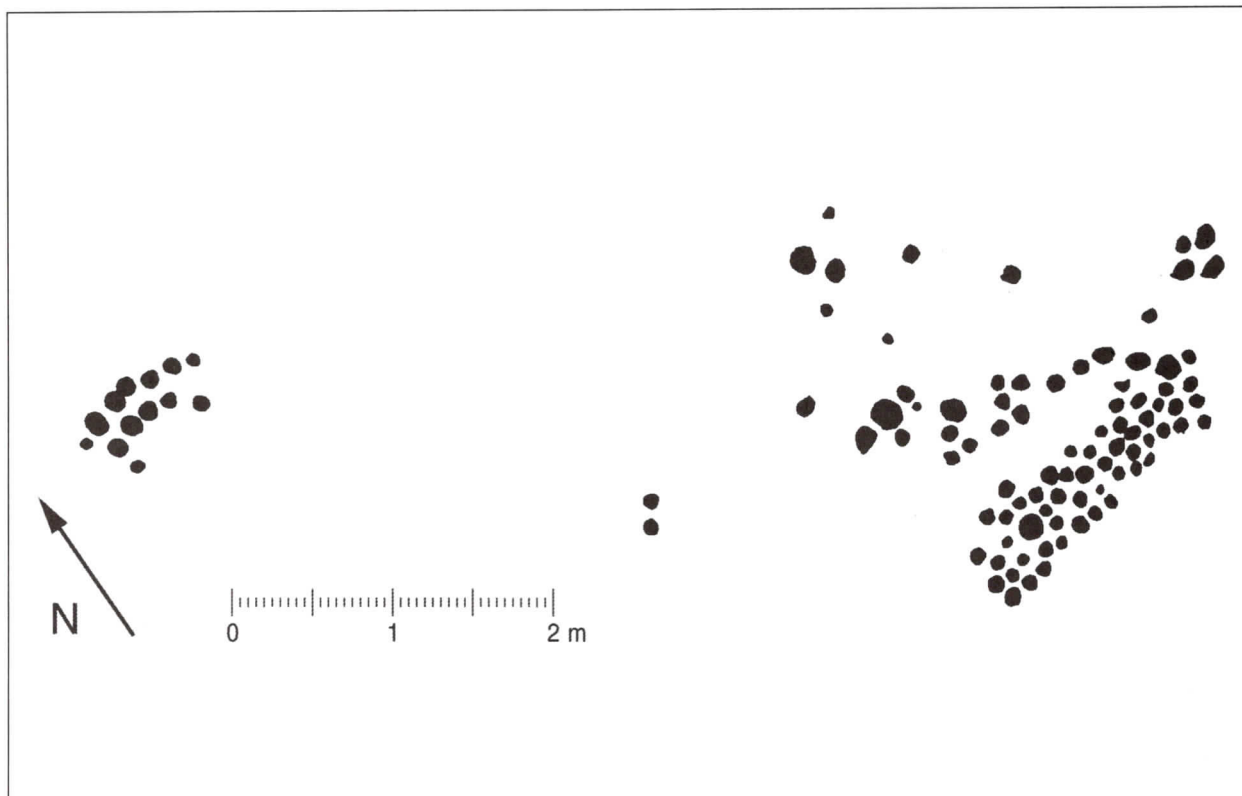
rav ett med en figur. Mellom disse to avgrensingene finnes spredte gropforekomster på oppadstikkende berg i forbindelse med åker. Det nordlige området med "Onsøyskipet" ligger på en utstikkende, delvis skogkledd tange i åkerlandskapet. Tidligere fantes en husmannsplass her, nå er den sydlige delen med helleristningene beite. På enkelte steder kommer grunnfjellsforekomstene opp i dagen; her finnes ristningene (fig. 31).



Figur 32.



Figur 33.



Figur 34.



Figur 35.

Onsøy Prestegård (19/11) CP 030-5-3

ID 014311: 450 m NØ for gården ligger et skiltet, oppmalt og tilrettelagt helleristningsfelt i vestskråningen av svakt hellende havnehage med lave sva i dagen. Feltet består av 11 sikre skip, hvorav et stort med *menneskefigurer* dominerer feltet, og 2 noe usikre *skipslinjer*. I 5 skip finnes sikre menneskefigurer. Det finnes 2 frittstående menneskefigurer, 2 dyrefigurer, 21 skålgroper og 9 uforklarlige figurer. Omkring 13 m SSØ for hovedfeltet finnes en mindre konsentrasjon med groper på kanten av en horisontal bergflate. Feltet består av 4 groper i rosettform, omkring 1,5 m S for disse ytterligere 1 grop, og enda en grop S for denne. Diameter 4 – 7 cm, dybde 1- 2,5 cm. Flaten er delvis dekket av stor, grov rydningsstein, og flere groper kan finnes i området (fig. 32 og 33).

ID 014843: 22 m Ø for hovedfeltet (ID 014311) ligger en mindre grunnfjellsforekomst i dagen. På en S-vendt kant av flatt berg i flukt med bakken ligger 13 skålgroper, diameter 2,5 -5 cm, dybde 0,5 – 1 cm. Feltet er oppmalt og skiltet. I fornminneregisteret refereres en rapport fra Østfold fylkeskommune angående 99 skålgroper funnet i forbindelse med oppsetting av gjerde like ved lokaliteten. Orientering og størrelse ble ikke registrert (fig 34 og 35).



Figur 36.

ID 014845: 100 m NNØ for hovedfeltet (ID 014311), 7 m Ø for ruin, nær skogkanten i havnehagens nordlige del på en plan flate finnes 2 tydelige og dypt hugde *skålgroper*. Diameter 7 – 8 cm, dybde 2 – 3 cm.

ID 014844: 75 m Ø for hovedfeltet (ID 014311), i havnehagens østskråning, på terrassekant i flukt med gressbakken er det registrert 51 *skålgroper* og 1 *menneskefigur*. Feltet representerer Østfolds mest markerte og monumentale skålgropsfelt, ikke i antall figurer, men i størrelse på gropene. Den største av gropene er hele 22 cm i diameter og den dypeste er 5 cm dyp. Det ble i 1995 foretatt konservering av en løs skive på feltet med en av de største gropene (Egenberg 1995:10, Vogt 1995:29-33). Under dette arbeidet ble det funnet kulturlag under torven i forkant av ristningsflaten. Laget ble "prøvestukket", med rette profilkanten, funnene ble ivaretatt og en tegning ble laget. Kulturlaget inneholdt funn av ildpåvirket og skjørbrent stein, 60 – 70 biter av keramikk/leirklining, kull, brent bein og 6 flintstykker. Østfold fylkeskommune finansierte en C14-datering. 30 kullbiter ble av Helge I. Høeg bestemt til å være pinus (furu). Prøven ble datert til 460+- 60BP (Beta 86148), kalibrert AD 1420-1470. Dette blir AD 1400 – 1520 / 1570 – 1630, med AD 1450 som mest sannsynlig (Vogt 1995:29-33, Hygen 1995:34). Ved senere anledninger er det kommet frem ytterligere

funn av middelalderkeramikk og kulturlag i området umiddelbart nedenfor og bortenfor skålgropsfeltet (pers.med. Hilde Amundsen 1995 og Per Oscar Ny bruket 1995 og 1999). I august 1999 ble det også funnet en menneskefigur N for gropene på feltet (fig.36).

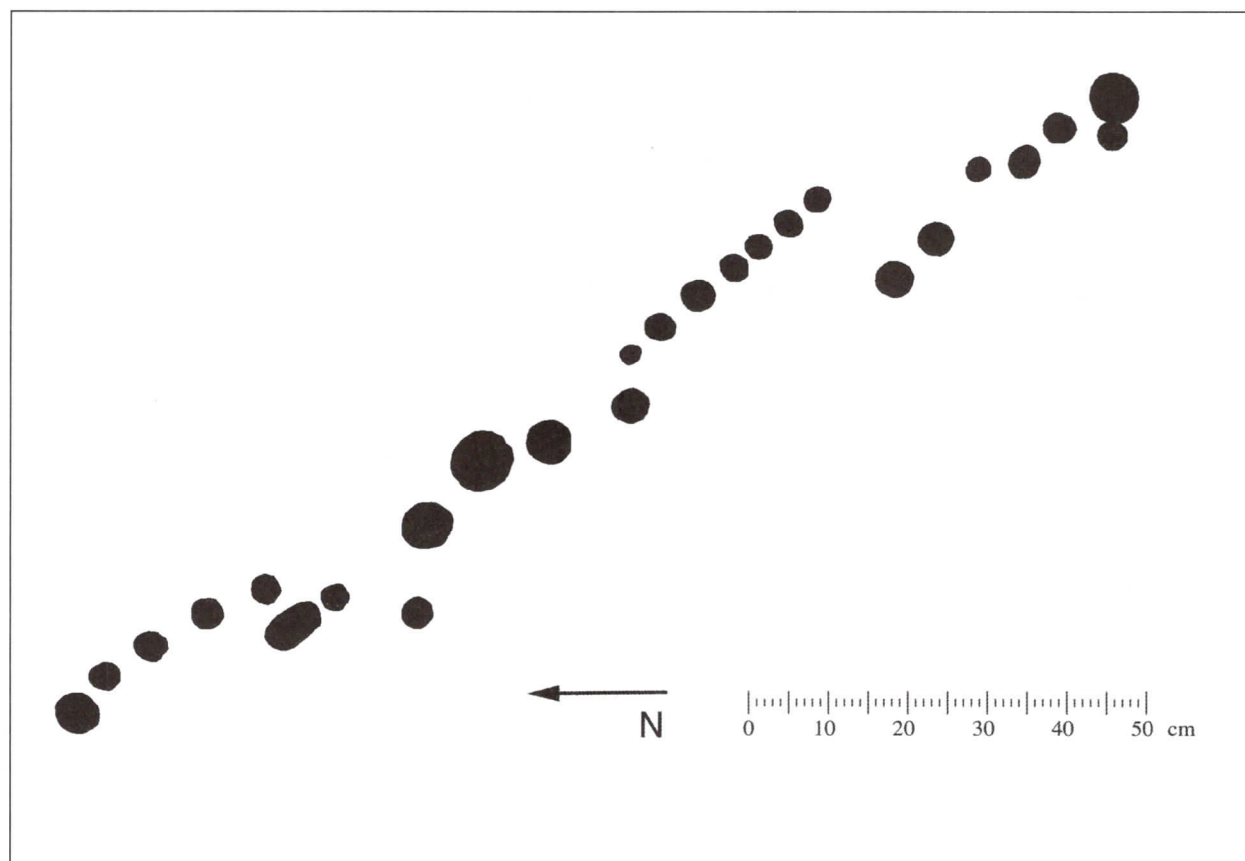
ID 007842: På V-siden av traktorveien frem til de tilrettelagte feltene på Råhaugen ligger en åkerholme ute på jordet, 250 m NNØ for gården, 110 m NV for traktorveien. På åkerholmen er det registrert to gravhauger. I det NV-hjørnet er en av gravhaugene lagt omkring et bergskjær, på den oppstikkende fjellkammen midt i den ene gravhaugen ligger 28 *skålgroper*. Diameter 3 – 7 cm, dybde 0,3 – 3 cm (fig. 37 og 38).

ID 014312, Felt I: Langs den samme traktorveien inn til Råhaugen, noe lengre S, passeres et bergskjær på Ø-siden, like ved veien. På dette fjellet er det registrert skålgroper, 200 m ØNØ for gården, 100 m N for hovedveien, 2 m på Ø-siden av traktorveien. På det NS-gående svaberg ligger 18 *skålgroper* spredt langs fjellets flate. På en lavtliggende flate i N-enden av feltet ligger to ovale groper, 3x6 cm og 5x7 cm. N for fjellets høyeste brink finnes 7 runde groper og på selve toppen 9 runde groper hvorav 4 ligger samlet i firkantet formasjon. Diameter 4 – 8 cm, dybde 0,4 – 1 cm (fig. 39).

Felt II: 13 m SSØ for Felt I ligger en større steinblokk



Figur 37.



Figur 38.



Figur 39.

ute i en gammel havnegang. I SSØ-enden av steinen, på nedsiden av toppen ligger 3 *skålgroper*, diameter 4 cm, dybde 0,3 – 0,9 cm.

ID 014315: 15 m V for veikrysset mellom hovedveien og traktorveien opp til Råhaugen, i veien og på nordsiden av denne, på et lavt bergskjær i flukt med veien finnes *en skålgrop*, diameter 6 cm, dybde 1 cm. September 1999 frigav Oldsaksamlingen feltet til Fredrikstad kommune for vekksprenging. Det ble da foretatt en enkel undersøkelse hvor ytterligere *en grop* fremkom. Feltet ble ikke dokumentert. Flere groper eller figurer kan ha ligget skjult i veien (fig. 40).

ID 014314: 140 m SØ for hovedbygningen på gården, 75 m S for krysset prestegårdsveien-traktorveien til Råhaugen. Beliggende i NS-gående havnehage på kanten av en slak bakkekam som heller mot S og bekkeravine ligger en stor og markert flyttblokk. Høyt på blokkens NNV-hjørne finnes *en tydelig skålgrop*, diameter 5 cm, dybde 0,8 cm. 1,3 m SØ for denne gropaen, på blokkens SØ del, en *usikker skålgrop*, diameter 5 cm, dybde 0,4 cm (fig. 41).

ID 014313: Denne lokaliteten representerer den

sydlige avgrensningen for helleristningsområdet på Onsøy Prestegård. Lokaliteten ligger i en havnehage 150 m SØ for veikrysset prestegårdsveien-traktorveien inn til Råhaugen, 250 m SØ for gården. Havnehagen er NS-gående og ligger på en brink ut mot en dalgang og bekkeravine. Lokaliteten består av 8 *skålgropsfelt*, hvorav ett har en figur. Gropene er fordelt på mindre lokaliteter i hele havnehagen, men fortrinnsvis på den vestlige siden hvor grunnfjell eller større stein kommer opp i dagen.

Felt I: I havnehagens NV-hjørne ligger et NS-gående svaberg, og på dette feltet er det registrert 9 *skålgroper*, diameter 3 – 6 cm, dybde 0,6 cm – 1,2 cm (fig. 42 og 43).

Felt II: 18 m S for Felt I på lav fjellknaus finnes 7 sikre og 2 usikre *skålgroper*, diameter 4 – 8 cm, dybde 1 – 2,5 cm (fig. 44 og 45).

Felt III: 5 m S for Felt II, på områdets NØ-ligste bergknaus ligger det 2 *groper*, diameter 4,5 – 6 cm, dybde 0,9 cm – 1,3 cm (fig. 46).

Felt IV: 12 m SV for Felt III på sydkanten av flat berghelle er det registrert 4 *groper*, diameter 4,5 cm, dybde 0,9 cm (fig. 47).

Felt V: 9 m SSV for Felt IV, på stor jordfast stein eller mulig fjell, finnes 28 *skålgroper*, diameter 3,5 cm – 6 cm, dybde 0,4 – 1,5 cm (fig. 48 og 49).



Figur 40.



Figur 41.



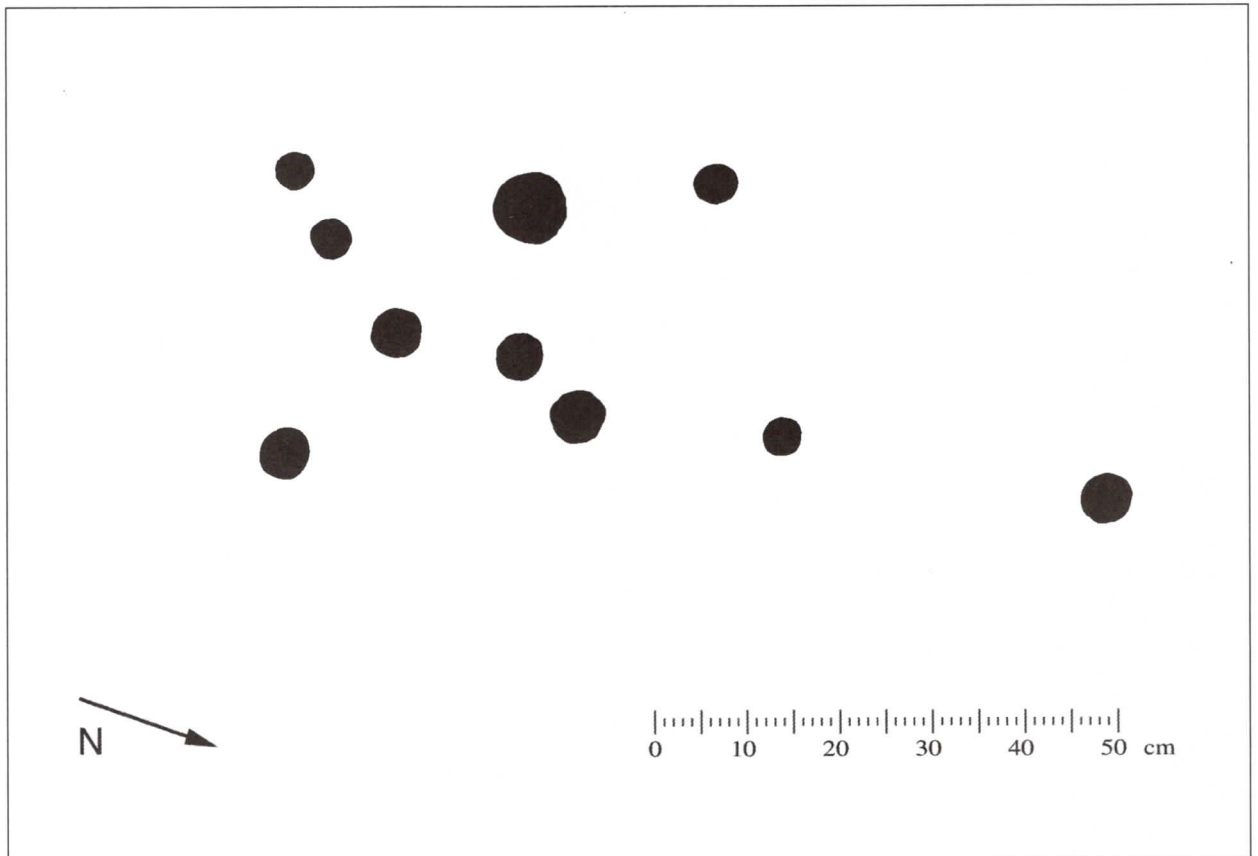
Figur 42.



Figur 43.



Figur 44.



Figur 45.



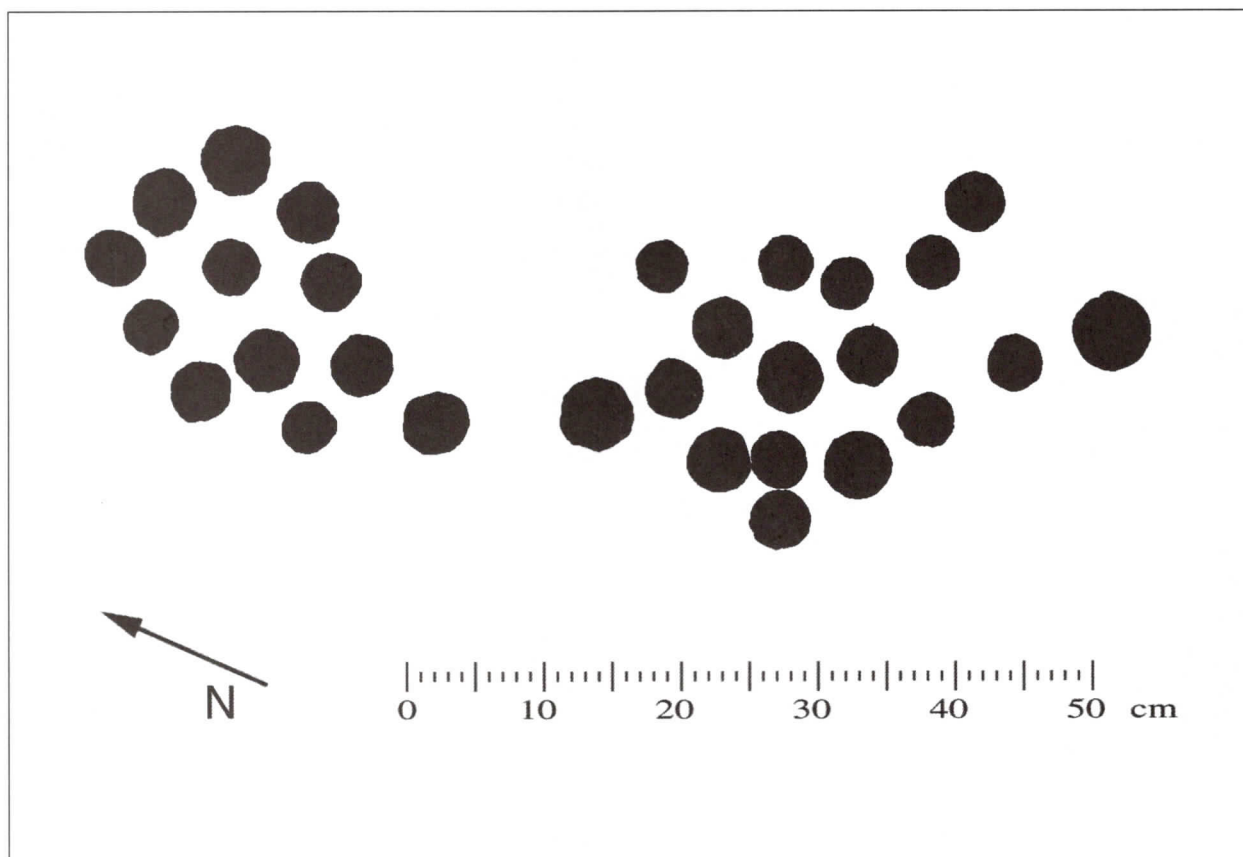
Figur 46.



Figur 47.



Figur 48.



Figur 49.



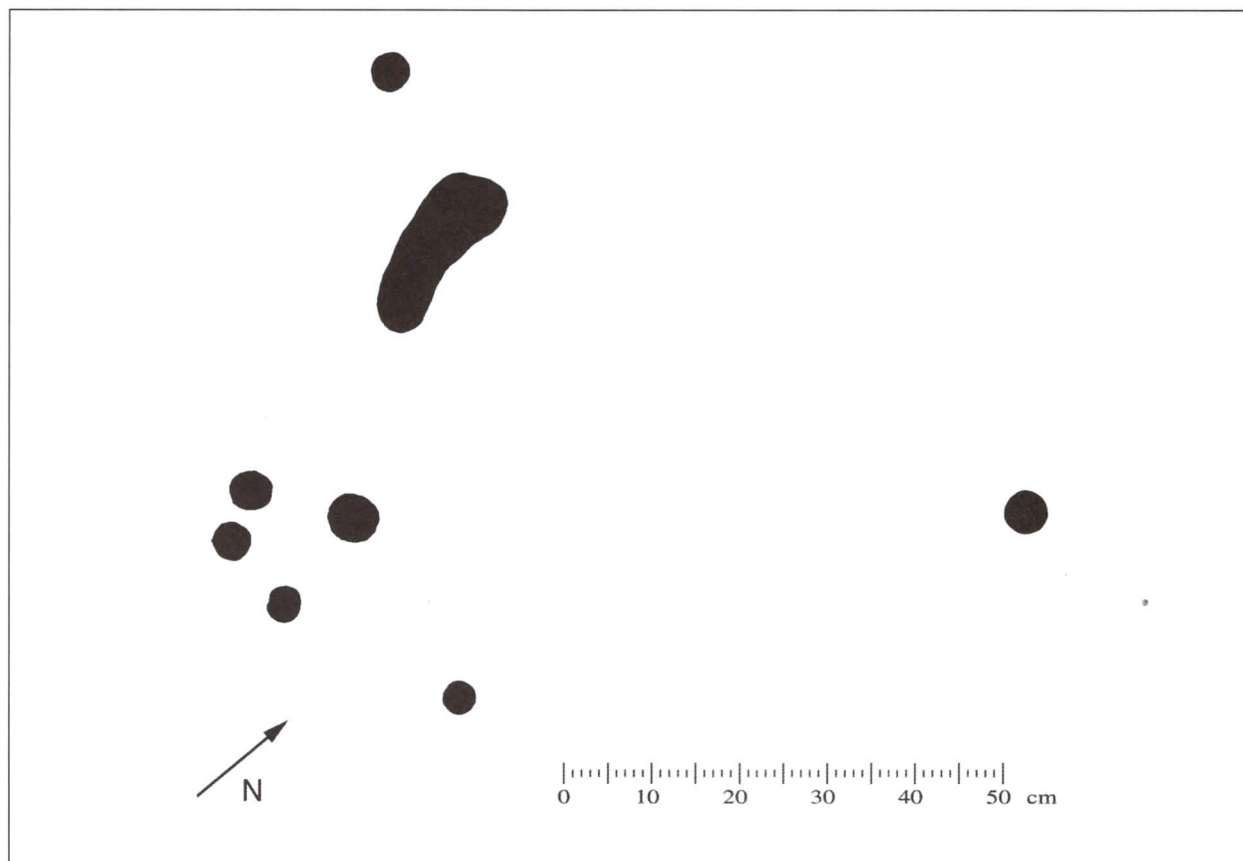
Figur 50.



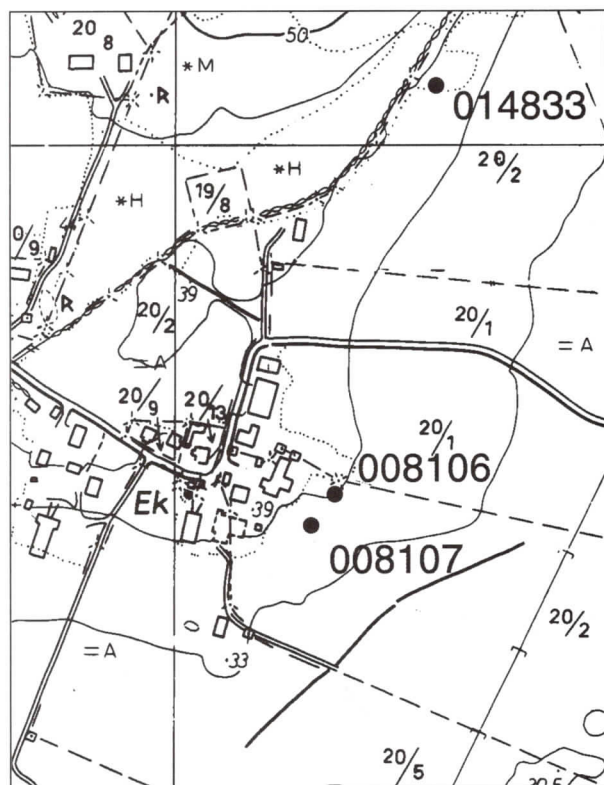
Figur 51.



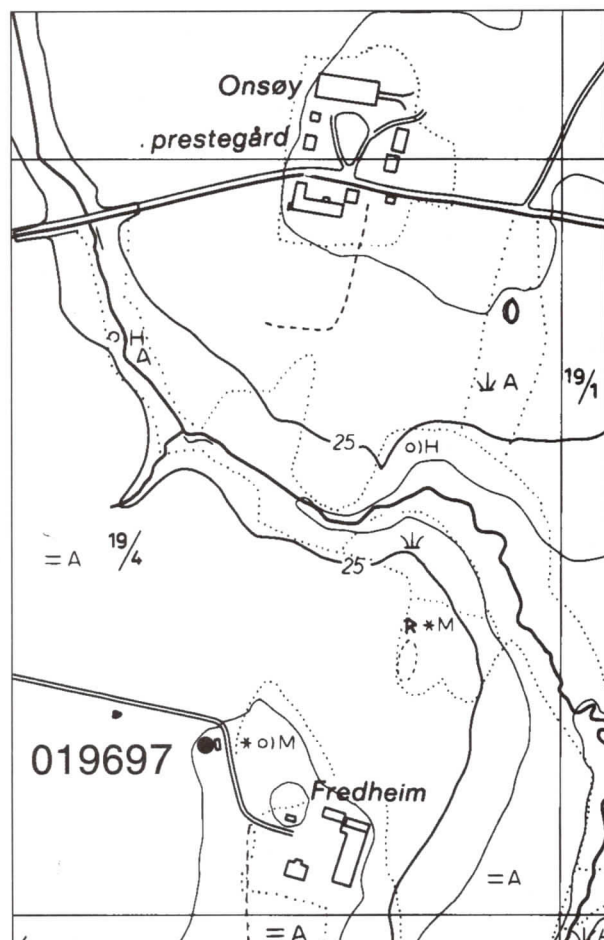
Figur 52.



Figur 53.



Figur 54.



Figur 55.

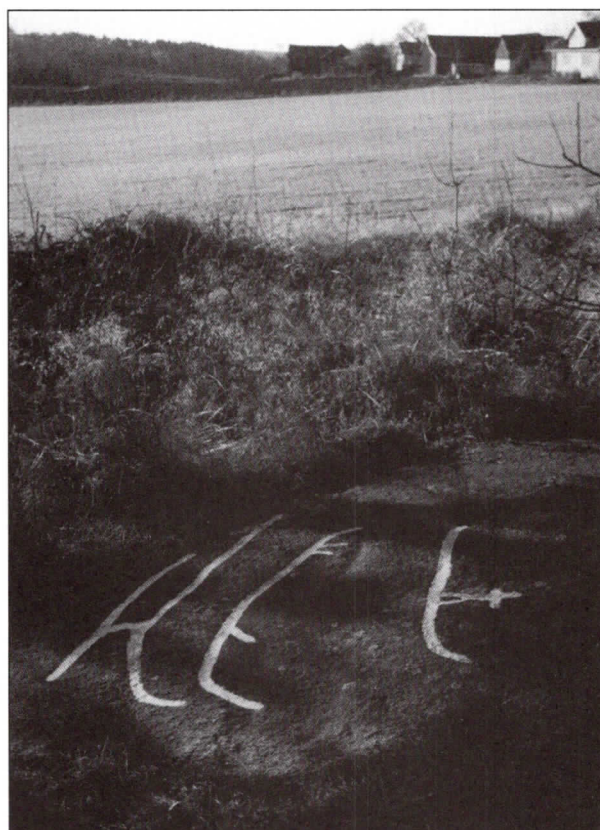
Felt VI: 11 m V for Felt V, i havnehagens SSV-del, på fjell i dagen finnes 1 grop, diameter 6,5 cm, dybde 1,3 cm (fig. 50).

Felt VII: 22 m SØ for Felt VI, på berghele i SØ-enden av havnehagen, er det registrert 2 skålgroper, med en innbyrdes avstand på 3 m, diameter 4,5 – 7 cm, dybde 1,5 – 2 cm (fig. 51).

Felt VIII: 4 m ØSØ for Felt VII, på markert fremstikkende bergparti i områdets ytterkant, ligger 5 skålgroper diameter 3,5 – 5 cm, dybde 0,5 – 1 cm. 1 fotsåle, lengde 19 cm bredde 7 cm, er dypt risset inn på flatens topp (fig. 52 og 53).

4.4. Ek med Fredheim

Gårdene Ek ligger på den vide dalgangens vestside, på kanten opp mot skog og åspartiene, ved grensen til den dyrkede marken. På vestsiden av dalgangen ligger tre helleristningsfelt. På østsiden av den samme dalgangen ca 400 m S for Onsøy Prestegårdsområdet, ved Fredheim, men på Onsøy Prestegårds grunn ligger også en lokalitet. Stedet ligger et stykke unna hovedtyngden av lokalitetene på Prestegården slik at det beskrives her (fig. 54 og 55).



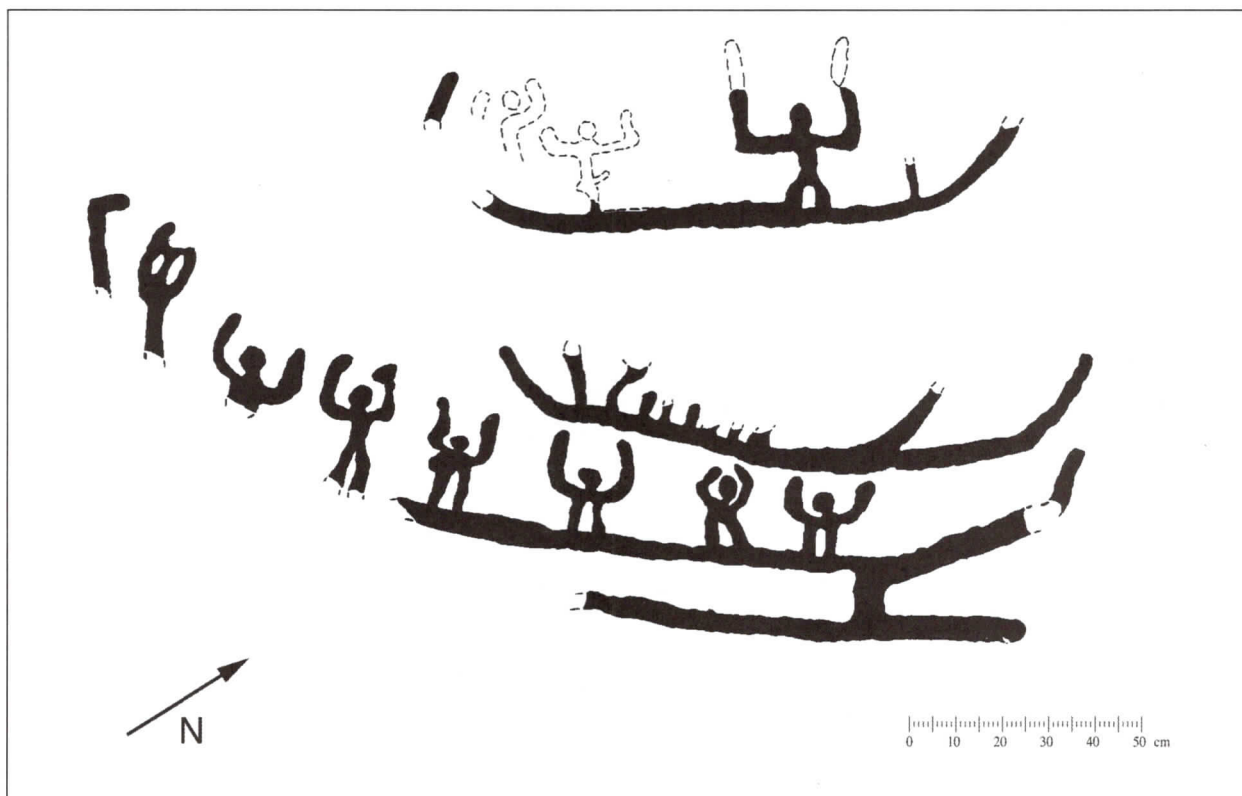
Figur 56.

Ek (20/2) CP 030-5-3

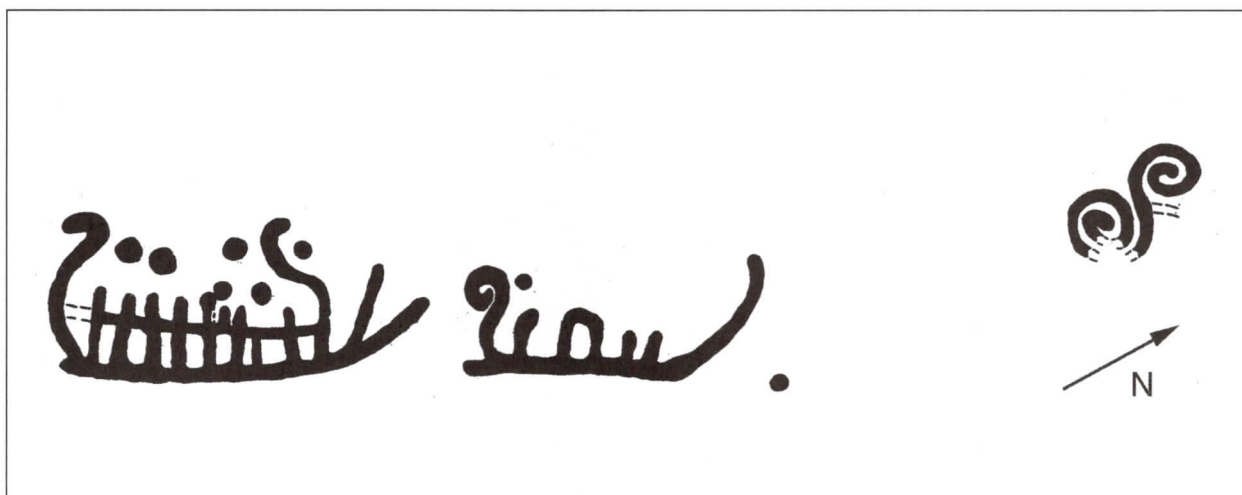
ID 014833: Felt I: Nedenfor den østvendte skogkanten går en gressgang/havnehage ut mot jordet og ca 10 m V for åkerkanten, 150 m NØ for gården på et flatt bergskjær finnes 3 skip hvorav 2 har menneskefigurer. En sprengkant på nedsiden kan ha fjernet flere figurer i tillegg til å ha forårsaket skaden på den ene figuren. 13 m V for felt I, Felt II: På et bergskjær i traktorveien på oversiden av havnehagen finnes en enkelt *skålgrop*, diameter 4,5 cm (fig. 56 og 57).

ID 008106: På den samme østvendte kanten av dalgangen, 250 m SV for ID 014833, 40m Ø for låven på Ek, ligger et markert svaberg ut mot leirslettene. Berget er nesten loddrett, og på bergets nordligste parti ligger to østvendte skip og en *dobbel spiralfigur*. På toppen av bergskjæret ligger en *skålgrop*, diameter 6 cm, dybde, 0,8 cm (fig. 58 og 59).

ID 008107: 100m S for 008106. I innberetning til UO oppgir B. Ludvigsen en meget tydelig skålgrop diameter ca 4 cm på en bergformasjon. Lokaliteten ble



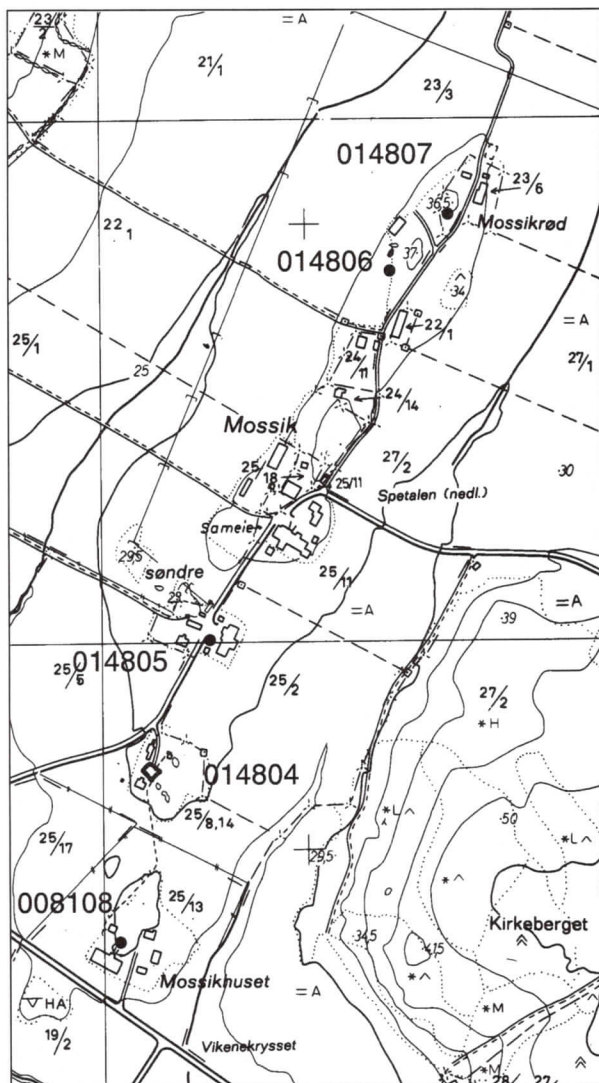
Figur 57.



Figur 58.



Figur 59.



Figur 60.

ikke gjenfunnet i 1998. En del anleggsarbeid har funnet sted i den angitte retning, og det er derfor mulig at feltet er bortsprengt eller tildekket.

Fredheim (19/4) CP 030-5-3

ID 019697: På den andre siden av dalgangen, omkring 600-700 m Ø for lokalitetene på Ek, ligger gården Fredheim, et småbruk under Onsøy Prestegård. Der gårdsveien svinger syddover ligger i dag noe gressmark med fjell i dagen, kloss i rester av grunnmur. Tidligere stod et vognskjul på stedet. På en bergflate orientert vestover rapporterte både Ludvigsen og Oppebøen om en skålgrop. Denne ble ikke funnet ved undersøkelsen i 1998 til tross for at grunneieren på Fredheim var med for å peke ut stedet.

4.5. Mossikrød og Mossikhuset

Der den store dalgangen i Onsøy møter en tverrdal vest for Onsøy kirke, ligger det et grunnfjellsområde som strekker seg i NS retning langs dalgangens østlige side. På denne stripen ligger det en rekke gårder med fellesnavnet Mossik. Innimellom bebyggelsen og på bergskjær i kantene ut mot jordene, ligger det en rekke skålgropslokalteter (fig. 60).

Mossikrød (23/6) CP 030-5-3

ID 014807: 15 m NNØ for gårdsveien, 4,5 m S for



Figur 61.



Figur 62.



Figur 63.



Figur 64.



Figur 65.



Figur 66.



Figur 67.

EL-mast ligger en høytliggende fjellknaus med åker i Ø og V, på en delvis kultivert villaeiendom. Her finnes en skålgrop på slakt sva, skrånende ned mot gårdsveien. Diameter 7,5 cm, dybde 3 cm (fig. 61).

Mossik (21/1) CP 030-5-3

ID 014806: 75 m SV for 014807 ligger det et frittliggende åkerskjær på vestsiden av gårdsveien, og en smal stripe åker går mellom veien og berget. På åkerskjærets N-side finnes 6 tydelige og markerte *skålgroper*. Diameter 4-9 cm, dybde 0,9 – 2 cm (fig. 62).

Mossik Søndre (25/2) CP 030-5-3

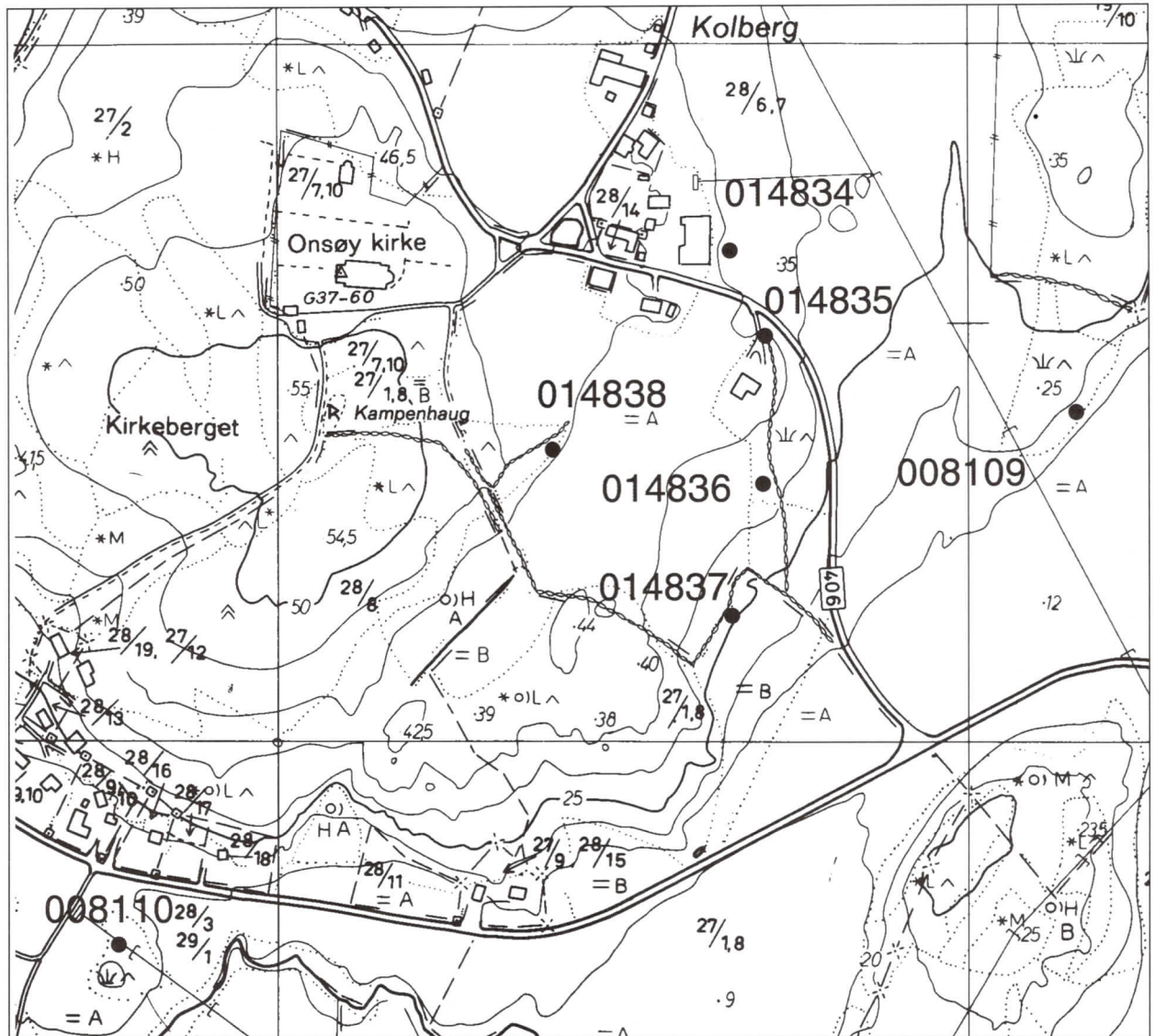
ID 014805: I gårdens tun på Mossik Søndre, langs østsiden av veien, 25 m ØSØ for våningshuset, 11 m SV for låvebrua og 4m NØ for hønsehuset ligger lave svaberg i flukt med tunet. På flatens sørlige parti finnes 2 *groper*, diameter 4,5 – 5 cm, dybde 0,9 – 1,5 cm (fig. 63).

Mossik Søndre (25/8) CP 030-5-3

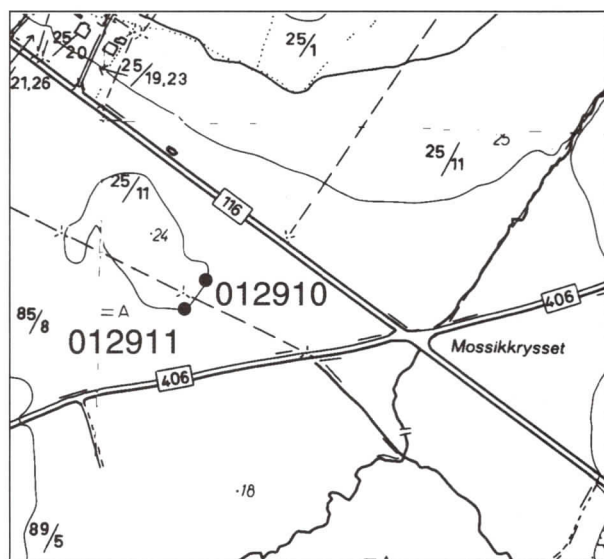
ID 014804: Felt I: 125 m SSV for ID 014804, kloss i terrassen på bolighusets sørside ligger en knauset rygg med issslipte svaberg i dagen. Her finnes en tydelig og markert skålgrop, dypt hugget, diameter 6 cm og dybde 1 cm (fig. 64). Felt II: 50 m S for Felt I, 8 m N



Figur 68.



Figur 70.



Figur 69.

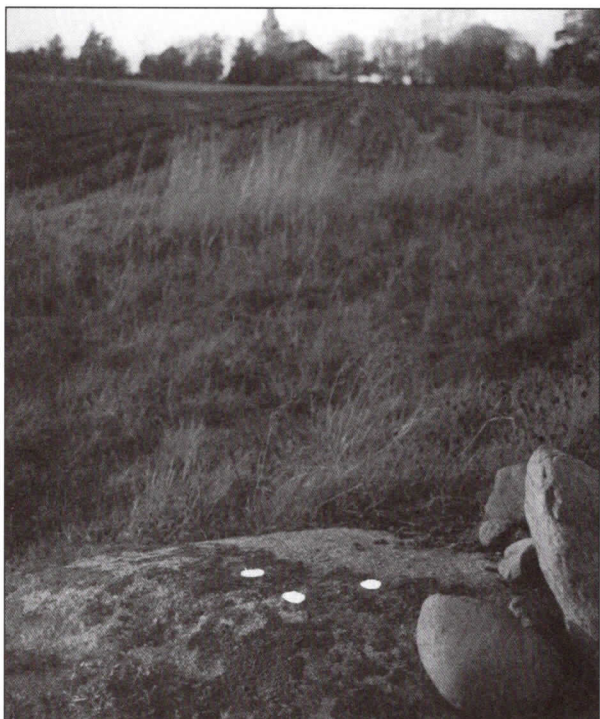


Figur 71.

for åkerkanten, ligger det en svakt hugget *skålgrop* på fremstikkende bergknaus (fig. 65).

Mossik Søndre (25/13) CP 030-5-3

ID 008108: 175 m SSV for ID 014804, 12 m NØ for låvebrua på gården på en høytliggende knausparti i forbindelse med gårdsbebyggelsen og med utsikt i



Figur 72.

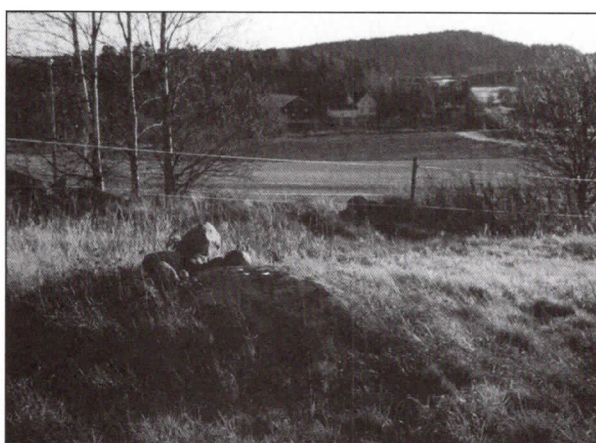


Figur 74.

alle himmelretninger, ligger flere felt. Felt I: 12 m NØ for låvebrua på bratt avkuttet flate S på bergparti finnes 2 tydelige *groper*, diameter 6 – 7 cm, dybde 1,2 – 5 cm (fig. 66). Felt II: 5 m N for Felt I ligger 1 *grop*, diameter 5,5 cm, dybde 1 cm, på lavt berg i gressplen (fig. 67). Felt III: 5 m N for Felt II finnes 2 tydelige og dype *groper* på nordhellende flate, diameter 8,5 – 9 cm, dybde 1,5 – 3 cm (fig. 68).

Mossik (25/11) CP 030-5-3

ID 012910: 150 m VNV for "Mossikkryset" der riksvei 116 og fylkesvei 406 møtes, ligger en stor åkerholme på sørsiden av riksveien (fig. 69). På NØ-



Figur 73.



Figur 75.



Figur 76.

siden av bergskjæret, 2 m Ø for grunnmur, ligger 1 uskikker skålgrop diameter 5 cm, dybde 1 cm.

ID 012911: 25 m SSV for ID 012910, ved det SV-hjørnet av gammel grunnmur, er det registrert en stor og tydelig skålgrop, diameter 7 cm, dybde 2 cm.

4.6. Kolberg

Omgitt av dalganger på alle sider ligger Kirkeberget med Onsøy Kirke. På sydsiden går dalene mot Utne og Kjenne og nordover mot Haugerød og Preste-

gården. Riksveien følger dalgangen ØV fra Borgegårdene og vestover mot Huseby, på sydsiden av Kirkeberget. Gården Kolberg ligger nær kirken på et høyt og frittliggende platå, utsikt i N, Ø og S. Skålgropslokalitetene ligger høyt og fritt med vidt utsyn på fremstikkende grunnfjell. Det eneste figurfeltet som er registrert på gårdens grunn ligger lengre øst, nær dalgangens bunn.

Kolberg (27/1, 28/6) CP 030-5-3

ID 014834: På vestsiden av dalgangen ligger et høytliggende bergfremspring i gårdsmiljø. 100 m Ø for huset på gården og 30 m NNØ for veien, i kanten av ridebane, finnes en skålgropslokalitet. *Skålgrops-*



Figur 77.

lokaliteten ble funnet i mai 1998, men i løpet av sommeren ble lokaliteten tildekket og lot seg ikke registrere.

ID 014835: 60 m SSØ for ID 014834, 40 m NNØ for villa, 4 m ØSØ for innkjørsel, ligger det et bergskjær i haven på brinken ut mot dalgangen. På bergets høyeste parti finnes to noe diffuse *skålgroper*, diameter 4 – 4,5 cm, dybde 0,9 – 1,2 cm (fig. 71).

ID 014836: 150 m SØ for gården, 8 m V for steingjerde, 100 m S for ID 014836. På en markert og fremstående bergrabbe omgitt av beitemark i sydskråning ligger 2 *sikre* og 1 *usikker skålgrop* på fjell-

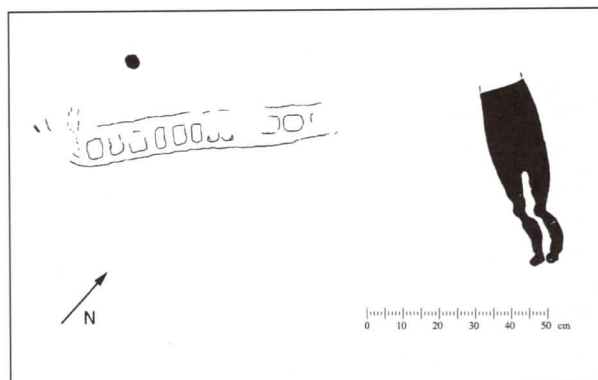
ets høyeste parti. Diameter 5 – 6 cm, dybde 0,5 cm (fig 72 og 73).

ID 014838: 100 m SSV for husene på gården, på østsiden av steingjerde, kloss i åker, 150 m VNV for ID 014836, på en plan, høytliggende terrasse med fjell i dagen, på kammen av østvendt svaberg, finnes 1 *sikker* og 1 *usikker skålgrop*, dybde 5 – 6 cm, dybde 0,4 – 0,6 cm (fig 74).

ID 014837: 250 m SSØ for gården, 15 m SSV for havnehage, kloss i steingjerde, 4 m N for åkerkant, 90 m SSV for ID 014836 ligger en bakkekam med havnehager og åkre, med utsikt ned mot dalgang og

RV 116. På et markert svaberg mellom steingjerdet og en grøft ligger en skålgrop, diameter 4,5 cm, 0,4 cm (fig. 75).

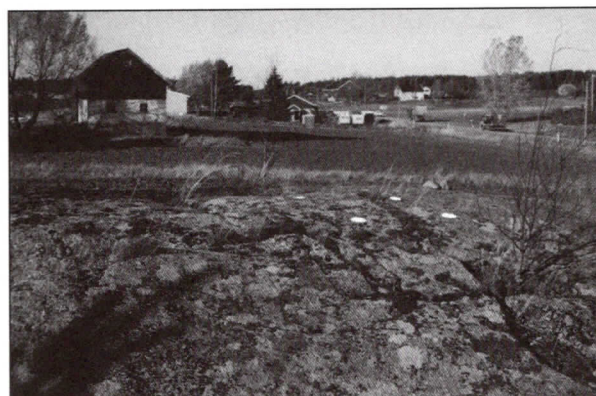
ID 008109: 350 m ØSØ for gården, 175 m N for Rv 116, 50 m ØNØ for høyspentlinje. På et stort svaberg i sørenden av bergrygg, ved bergets fot, på østsiden av denne og vendt ut mot dalgangen, ligger 7 figurer og 10 skålgroper. Feltets mest fremtredende figur er et stort og tydelig skip, over 1 m langt, tofuret og med mannskapstreker. Hugd delvis i, og over båten finnes en menneskefigur uten kjønnsmarkering. Nedenfor



Figur 80.



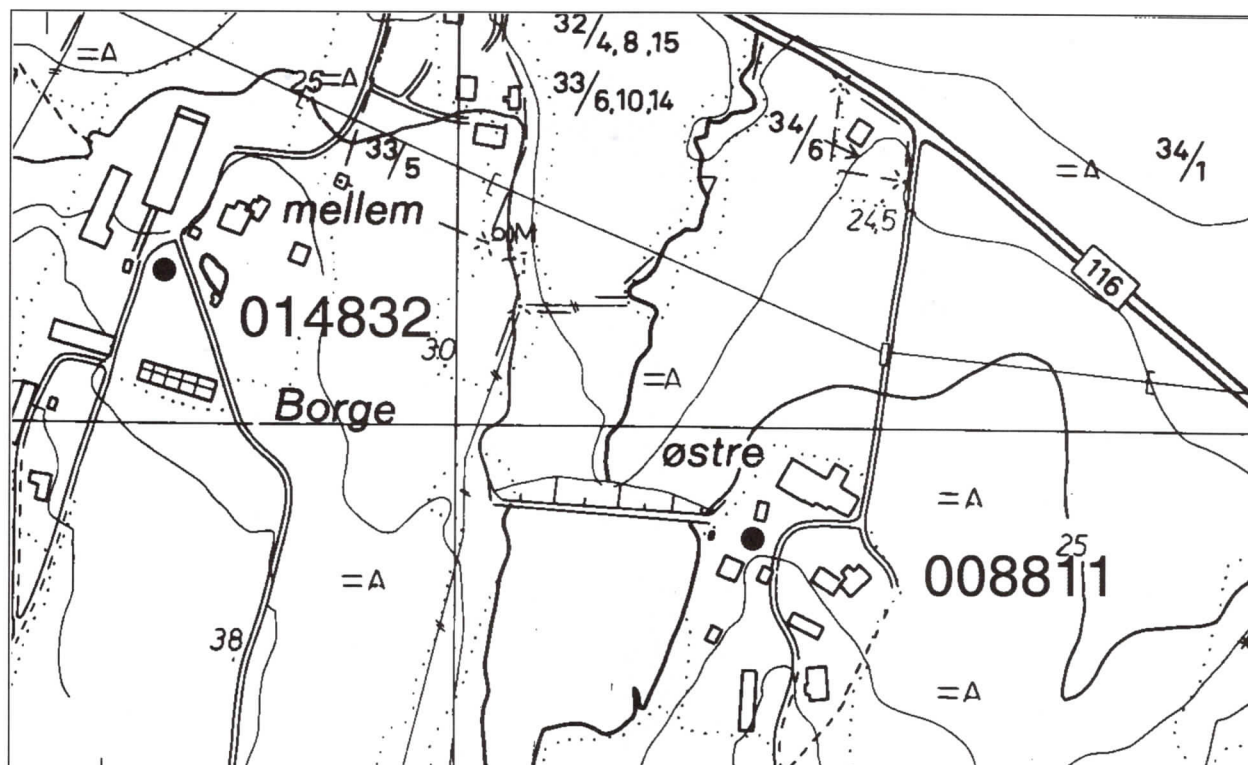
Figur 78.



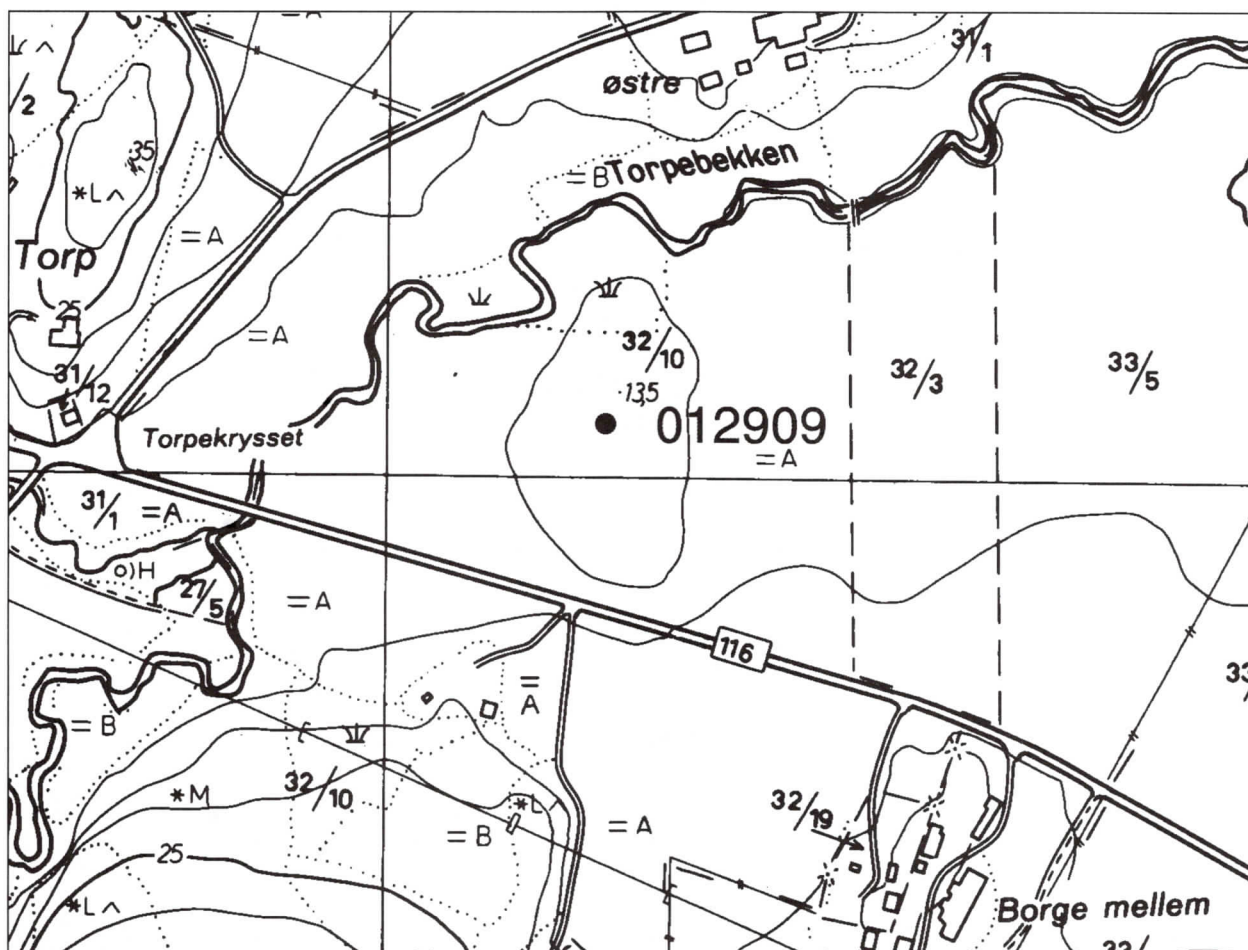
Figur 81.



Figur 79.



Figur 82.



Figur 83.



Figur 84.



Figur 85.



Figur 86.

dette skipet finnes 1 usikker, fragmentert *sirkelfigur* og 1 tydelig og sikker, men delvis skadet. Ved flatens nedkant, nær bakken, finnes et fragmentarisk *skip* og et usikkert *skip*, samt 9 *skålgroper*. Ca 2 m N for sirkelfigurene finnes ytterligere figurer og en grop: En utydelig *skipsfigur* samt en stor fragmentarisk *menneskefigur* på ca 75cm, med aksentuerte legger. Heller ikke denne figuren har kjønnsmarkering (fig. 76, 77, 78, 79 og 80).

ID 008110: Kolberghuset heter et mindre gårdsbruk under Kolberg, beliggende nedenfor Kirkeberget i dalgangen hvor Rv 119 går forbi, ca 500 m SV for Kolberg. 70 m Ø for våningshuset, 75 m S for Rv 116 og 50 m V for bekken som ligger i slynger S og Ø for lokaliteten ligger i et knauset parti omgitt av åker nede i en dalgang. På toppen av bergknausen finnes 6 sikre *skålgroper*. Diameter 5 – 7 cm, dybde 1 – 3 cm (fig. 81).

4.7. Borge

På sydsiden av dalgangen som går ØV gjennom sentrale Onsøy ligger noen gårder på toppen av skrånin-

gen. Dette er Borgegårdene. Beliggende omkring 1 km Ø for Kolberg og kirken i Onsøy hører også dette området sammen med de andre konsentrasjonene av helleristninger. Det er foreløpig bare funnet 3 lokaliteter på disse gårdene; alle består av *skålgroper* (fig. 82 og 83).

Borge (32/10) CP 030-5-3

ID 012909: 300m NNV for gården, 300 m Ø for Torpekrysset, 125 m N for Rv 116, mellom stagene til høyspentmast. Her finnes 6 *sikre* og 1 *usikker skålgrop*, diameter 4,5 – 5 cm, dybde 0,5 – 1,5 cm (fig.84).

Borge mellom (33/5) CP 029-5-4

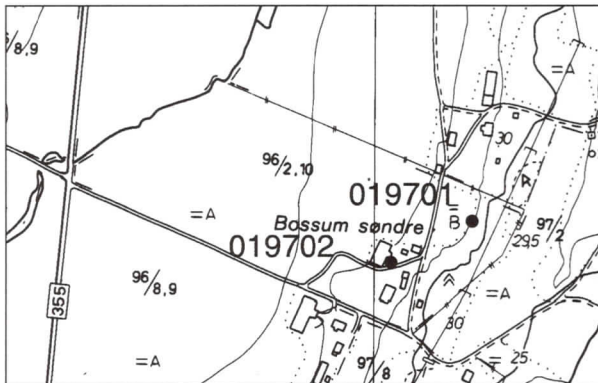
ID 014832: 50 m SSØ for låvens sørligste del, 10 m SV for gårdsveien på et markert bergparti ligger 5 *sikre* og 1 *usikker skålgrop*, diameter 5 – 6 cm, dybde 0,5 – 1 cm (fig.85).

Borge østre (34/1) CP 029-5-4

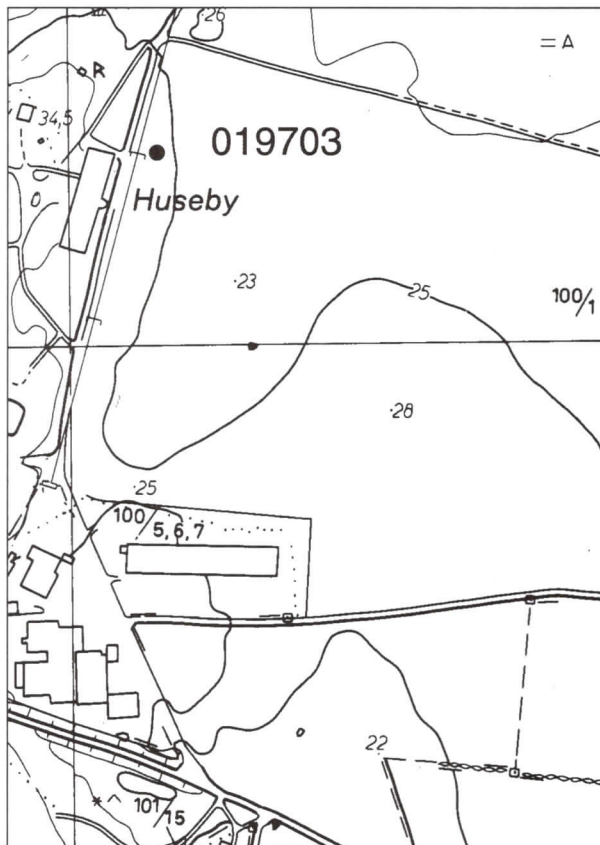
ID 008111: 6 m S for garasjen og 30 m S for våningshuset, på fjellknaus i gårdstun ligger 4 *skålgroper*. Diameter 4 – 6 cm, dybde 0,5 – 1,2 cm (fig. 86).

4.8. Bossum, Huseby og Forsetlunden

I enden av Elingårdskilen strekker det seg en bred, slak dal frem til åspartiene og skogsområdene lengre nord. I østskråningen av dalgangen ligger Bossumgårdene (fig. 87), lengre øst i et annet drag Huseby (fig. 88) på vestsiden og Forsetlunden på østsiden (fig. 89). Landskapet her har fine, slake kurver, og i åkerområdene stikker glattskurt grunnfjell frem av leira. På Bossum søndre (96/2,10) ligger



Figur 87.

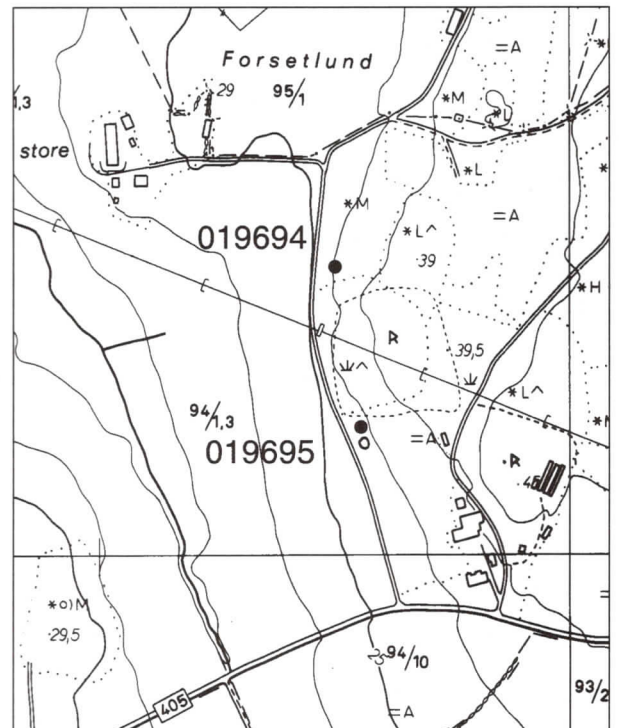


Figur 88.

to fine billedfelt, ett av dem er Onsøys største. På Huseby (100/1) ligger en skålgroplokalitet og på Forsetlund store (94/1,3) ytteligere 2 skålgropslokaliteter. Bossum dekkes av ØK-kartblad CO 030-5-2, mens Huseby og Forsetlund finnes på CO 030-5-4.

Bossum søndre (96/2) CO 030-5-2

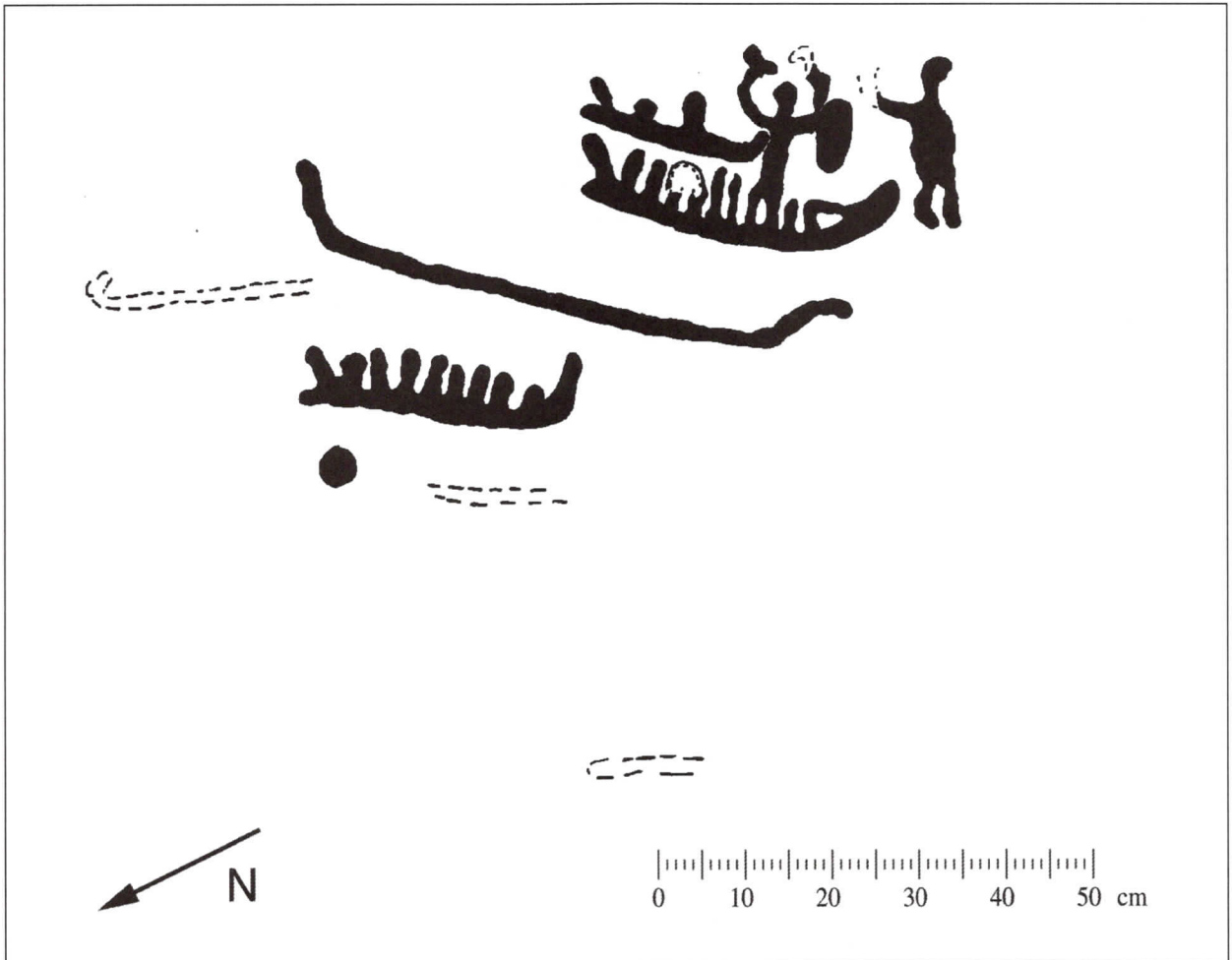
ID 019701: 100 m NØ for gården, 40 m Ø for gårdsvei, 3 m Ø for åkerkanten. Helleristningsfeltet ligger i et lite vannsig, figurene er ikke lett å se, men de er tydelig hugget i den velbevarte bergflaten.



Figur 89.



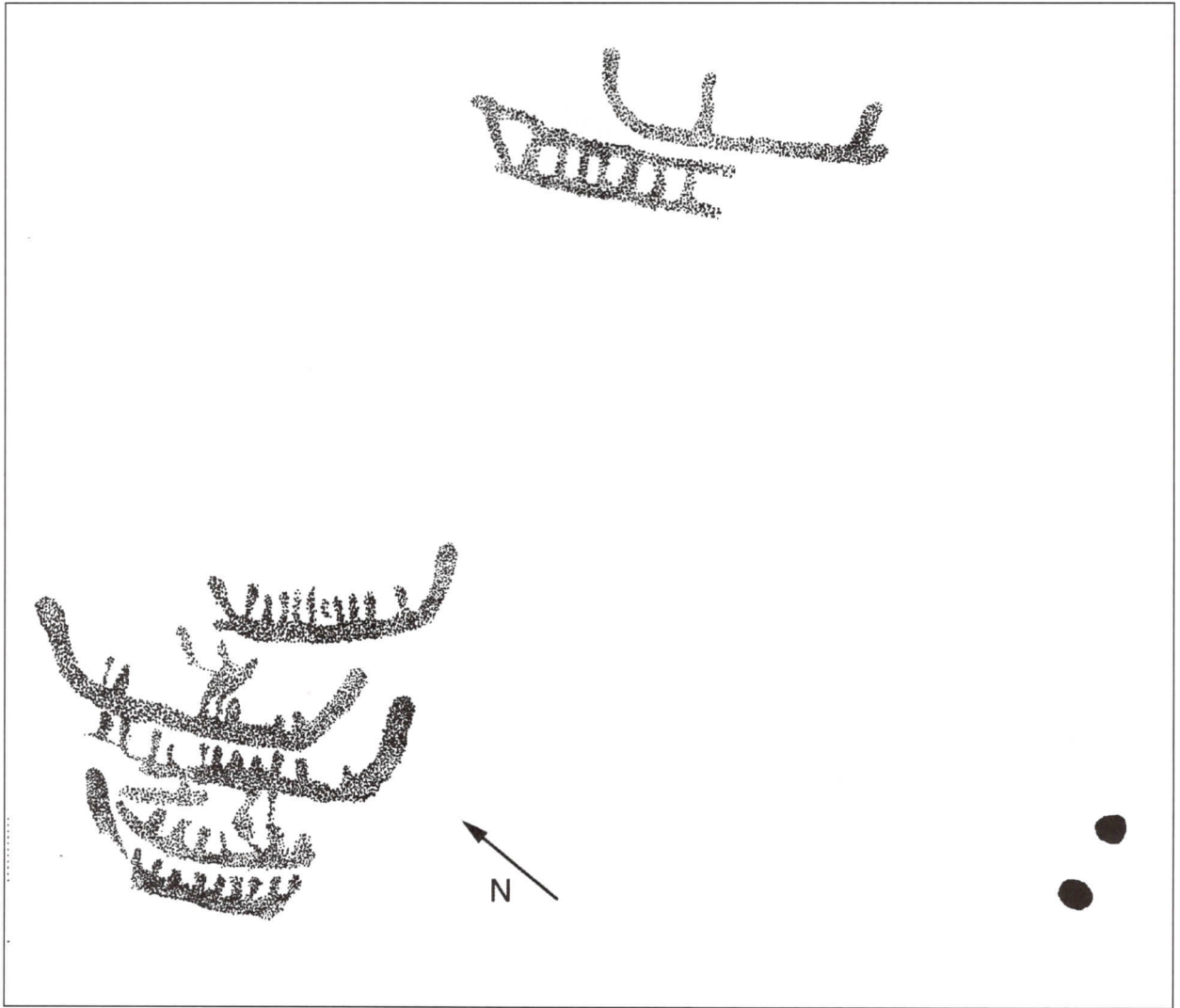
Figur 90.



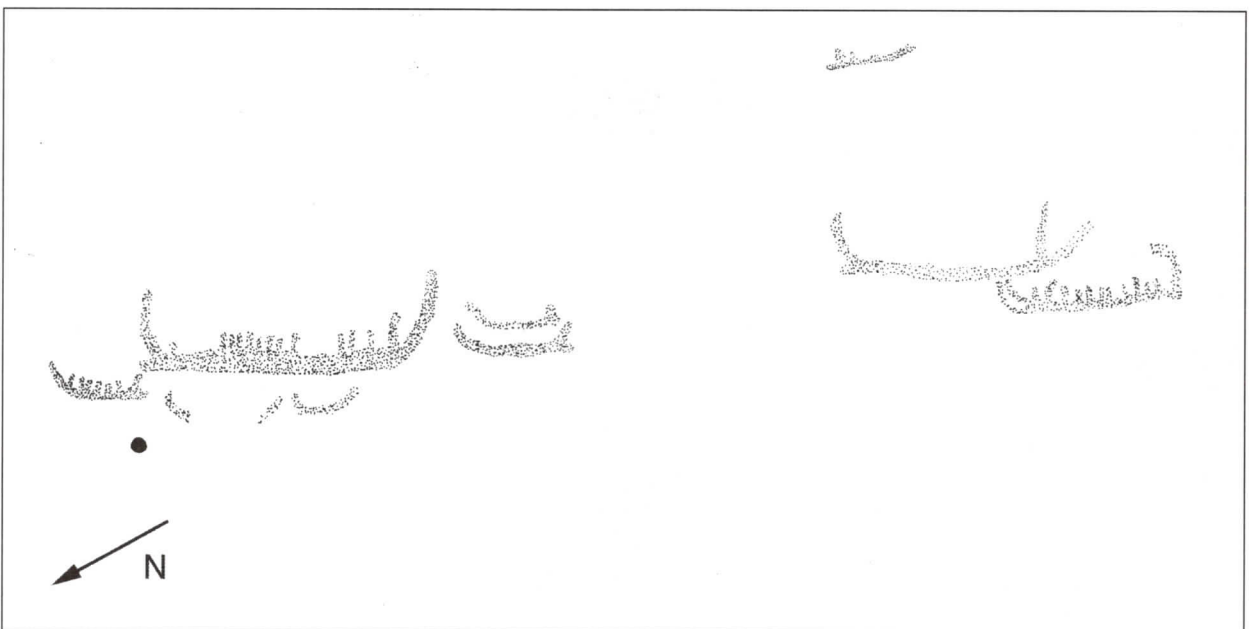
Figur 91.



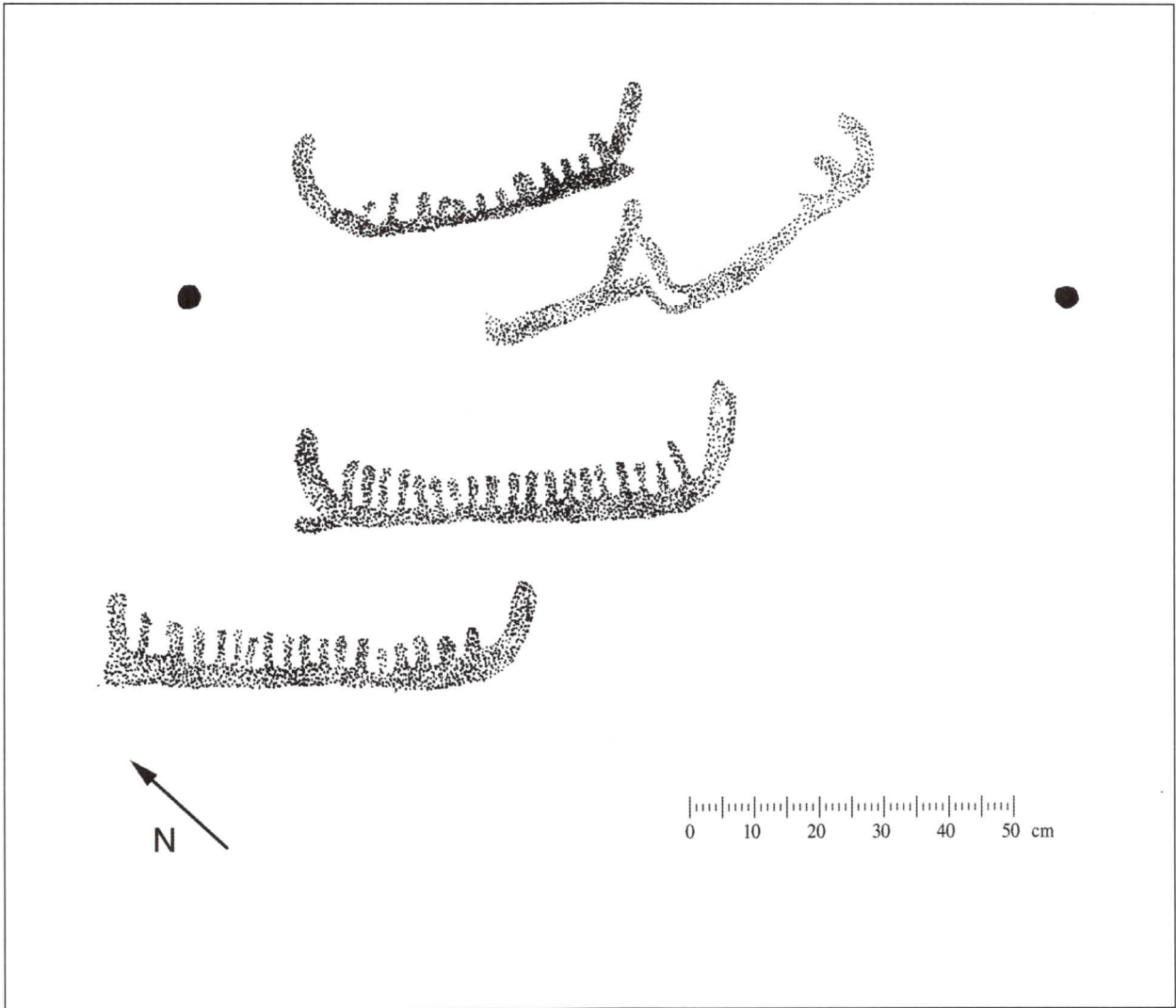
Figur 92.



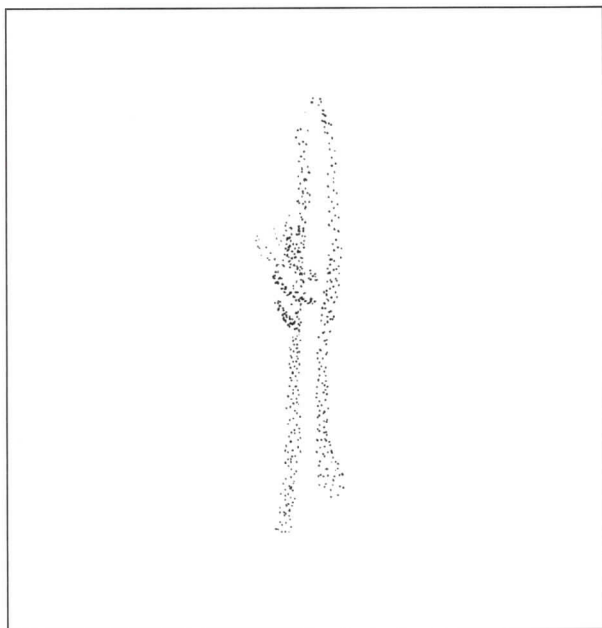
Figur 93.



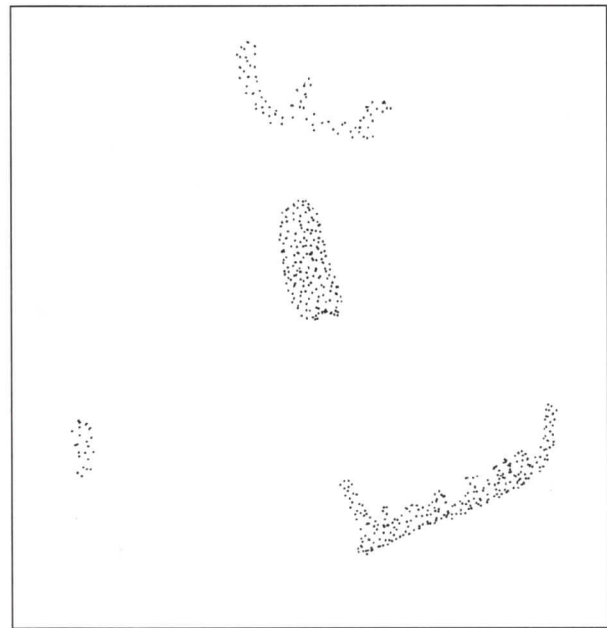
Figur 95.



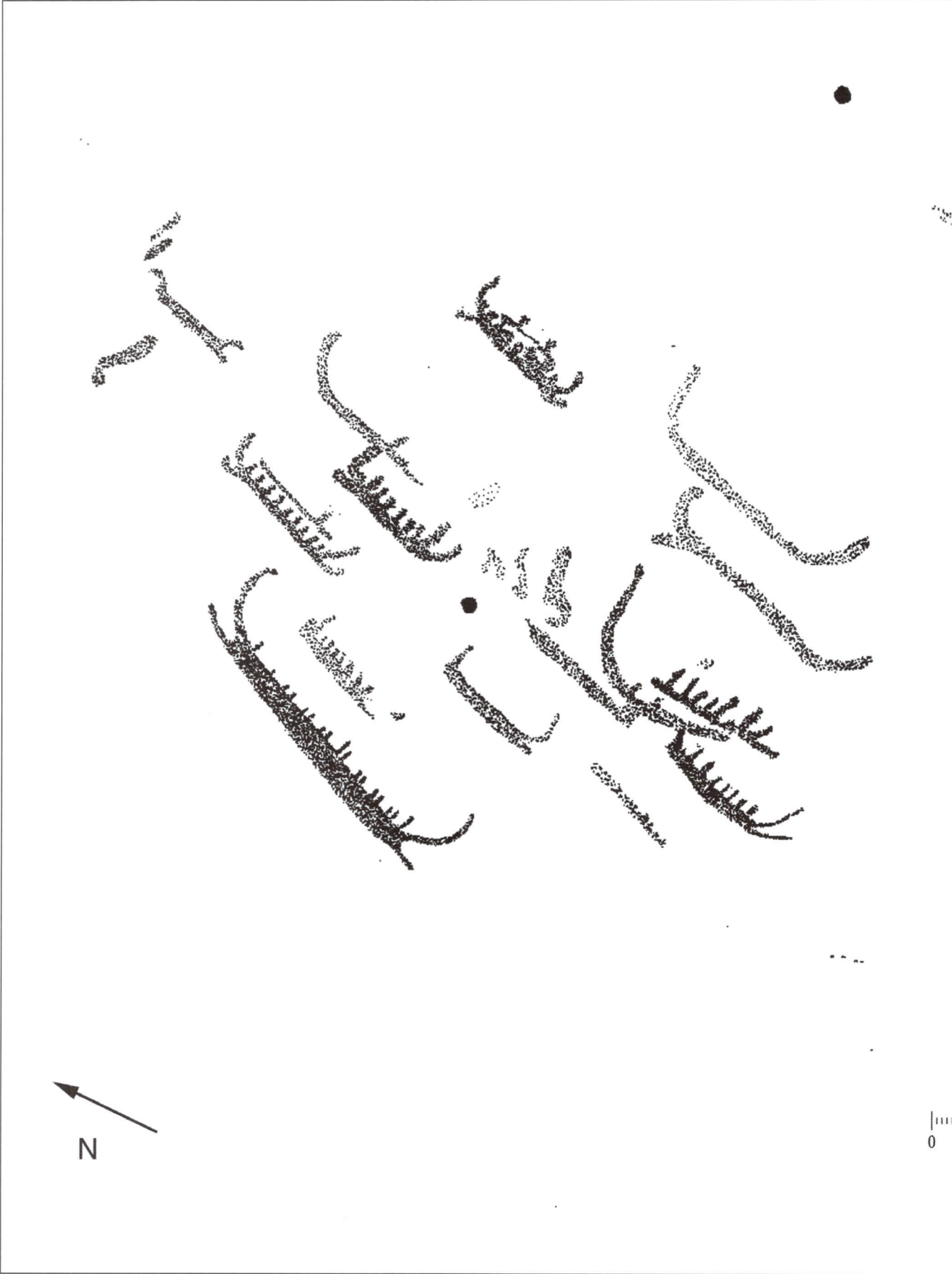
Figur 94.



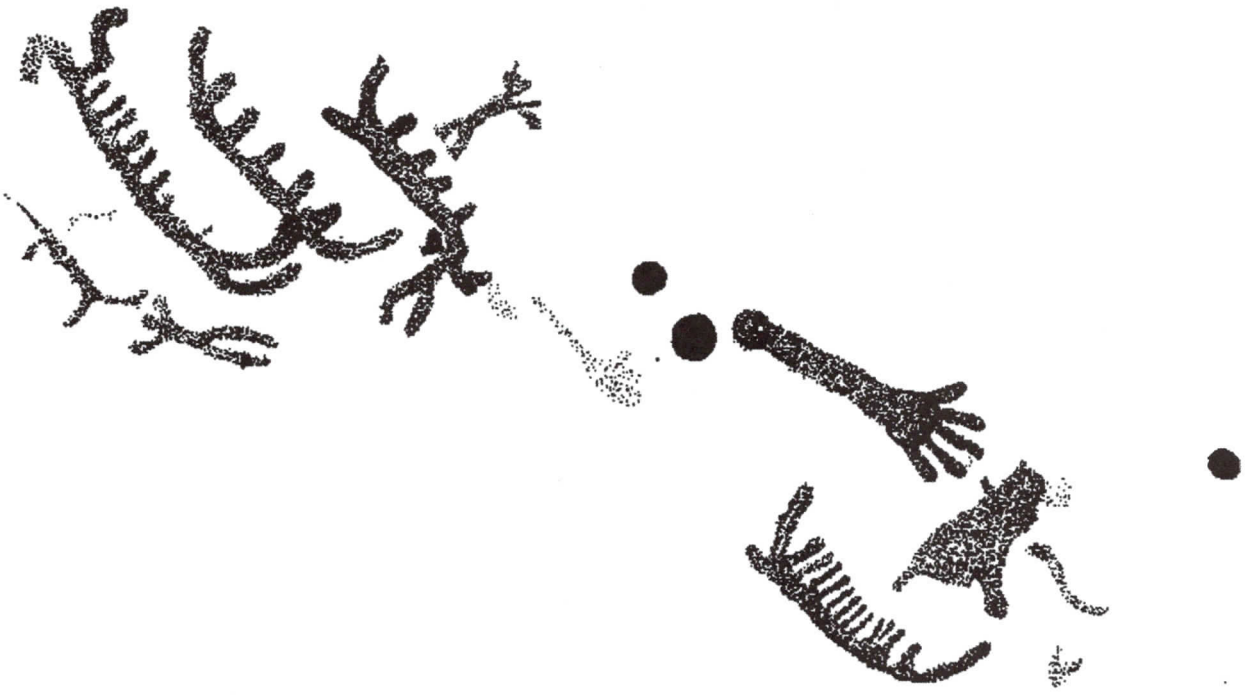
Figur 96.



Figur 97.



Figur 98.



0 40 50 cm

Feltet består av 5 skip hvorav 3 har mannskapstreker, 3 *skipslinjer* av noe usikker karakter. I ett av skipene står *en menneskefigur* med hevete armer; en oval figur nær mannens venstre arm kan mulig være et skjold, men fremstår som uklart. På høyre side finnes ytterligere en *menneskefigur*, uten attributter. Ingen av menneskefigurene har kjønnsmarkering. Feltet har også *en skålgrop*, tydelig hugget (fig. 90 og 91). Omkring 5, 5 m SSV for figurene ble det funnet ytterligere en *skipfigur* lavt på bergets fot i bratt kant. Skipet er tynt hugget og har ikke mannskapstreker (fig. 92).

ID 019702: 100 m SV for ID 019701, under og på begge sider av låvebroen på gårdens tun, ligger det et stort og monumentalt helleristningsfelt. Utbredelsen går helt fra bergets nordlige del og til syd der berget fortsetter under bakken og gårdsveiens veifylling. Ved avdekking av feltet i mai 1998 ble det gravet frem 74 *figurer*; flere figurer kan ligge under gårdsplassen og veien mot syd. Feltet består av 52 *skipfigurer*, hvorav 44 med mannskapstreker og 8 uten. Et av skipene har 2 tydelige *menneskefigurer* sittende mot hverandre. Foruten skipene finnes *to frittstående menneskefigurer*, hvorav en med ufortolkete attributter, men ingen med kjønnsmarkering, 2 *fotsåler*, og en tydelig arm med sprikende fingre der armen ser ut til å avsluttes i en skålgroplignende nedhugning. I tillegg finnes det 1 *dyrefigur* med *hjortelignende horn*, 4 *uforklarlige figurer*

og 12 *skålgroper*. De figurene som har vært tildekket er tydelige og dypt hugget; deler av lokalitetens andre figurer er svake og vanskelige å se uten kunstlys (fig. 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 og 101).

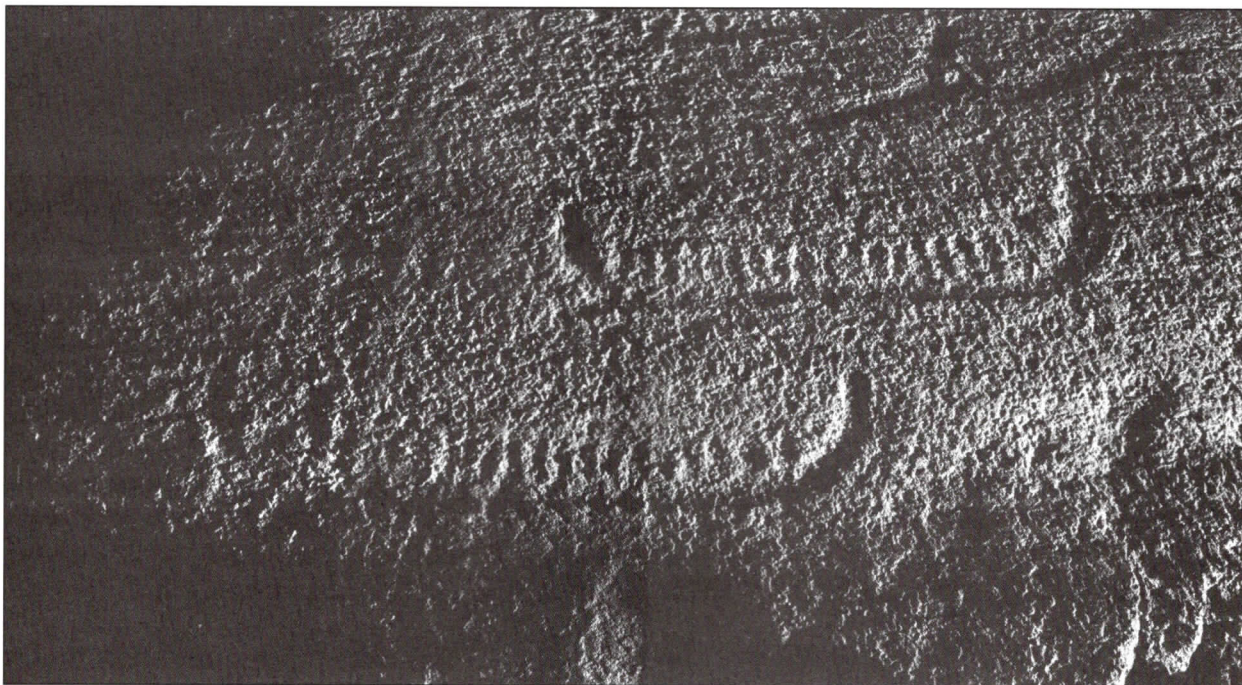
Huseby (100/1) CO 030-5-4

ID 019703: 16 m ØNØ for veien på høyde med låvens NØ-hjørne, 20 m NØ for høyspentmast med transformatorstasjon, i kanten av havnehage. På Ø-kanten av knausparti, beliggende høyt med vid utsikt østover mot dalgangen og åkerlandskapet: 48 *skålgroper* konsentrert på bergflate, diameter 3,5 – 5,5 cm, dybde 0,2 – 2 cm (fig. 102 og 103).

Forsetlund Store (94/1) CO 030-5-4

ID 019694: Ludvigsen (1979) opplyser: "*Langs veien til Forsetlund Store. 70 m S for svingen til Forsetlund Store og 20 m Ø for veien i et vannsig som heller mot V. 1 skålgrop. Meget tydelig. Noe avskallet i øvre kant D 5 cm*". Lokaliteten ble ikke gjenfunnet under oppregistreringen i mai 1998.

ID 019695: Orientering, 300 m SSØ for gården, 10 m Ø for gårdsveien, 25 m N for gårdsdam. På den bratte sydvente kanten på berggrubbe orientert på brink ut mot frodig dalgang med vid utsikt i S og Ø mot Huseby. Her finnes 10 *sikre og flere usikre skålgroper*, dype og tydlige. Diameter 5 – 7 cm, dybde 1 – 3,5 cm (104).



Figur 99.

4.9. Lund Store med Utne

Lund Store kunne godt vært beskrevet sammen med funnene fra Kjennedalen, siden de to østlige lokalitetene ligger vendt mot samme dalgang. Jeg har allikevel valgt å beskrive dem sammen med Utne Østre. Lund Store ligger på sydsiden av et lavt skog-



Figur 100.

kledt åsparti, mens lokaliteten på Utne ligger ute i leirjorden i bunnen av et større drag, beliggende NS (fig. 105).

Lund Store (83/1) CP 029-5-1

ID 014840: 75 m SSØ for låven, i kanten av havnehage, på bergflate beliggende på brink ned mot bratt, østvendt skrent ned mot Kjennedalen. Beitelandskap omgitt av åker. På bergflaten finnes 4 sikre og 1 usikker skålgrop, diameter 3,5 – 4 cm, dybde 0,9 – 1,2 cm (fig. 106).

ID 014841: 50m NNØ for ID 014840, 100 m NØ for låven, 30 m NV for åkerkanten. På bergknatt i østhellende havnehage er det registrert 1 stor og tydelig skålgrop, diameter 7 cm, dybde 1,5 cm (fig. 107).

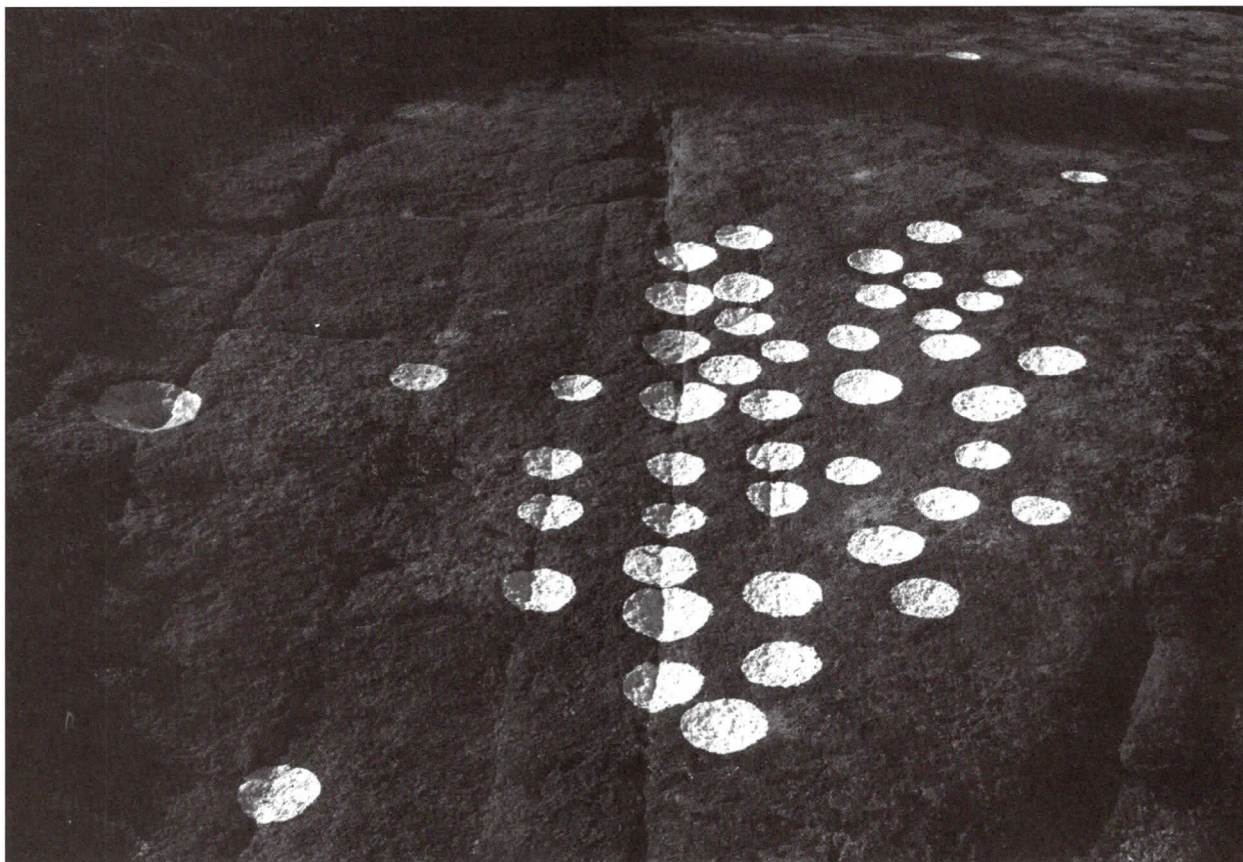
ID 014842: 50 m VNV for husene på gården, 5 m Ø for åkerkanten, på vestvendt brink ligger en åkerholme med fjell i dagen. På denne finnes 2 noe diffuse skålgroper, diameter 3,5 – 4 cm, dybde 1 cm (fig. 108).

Utne Østre 84/1. CP 029-5-1

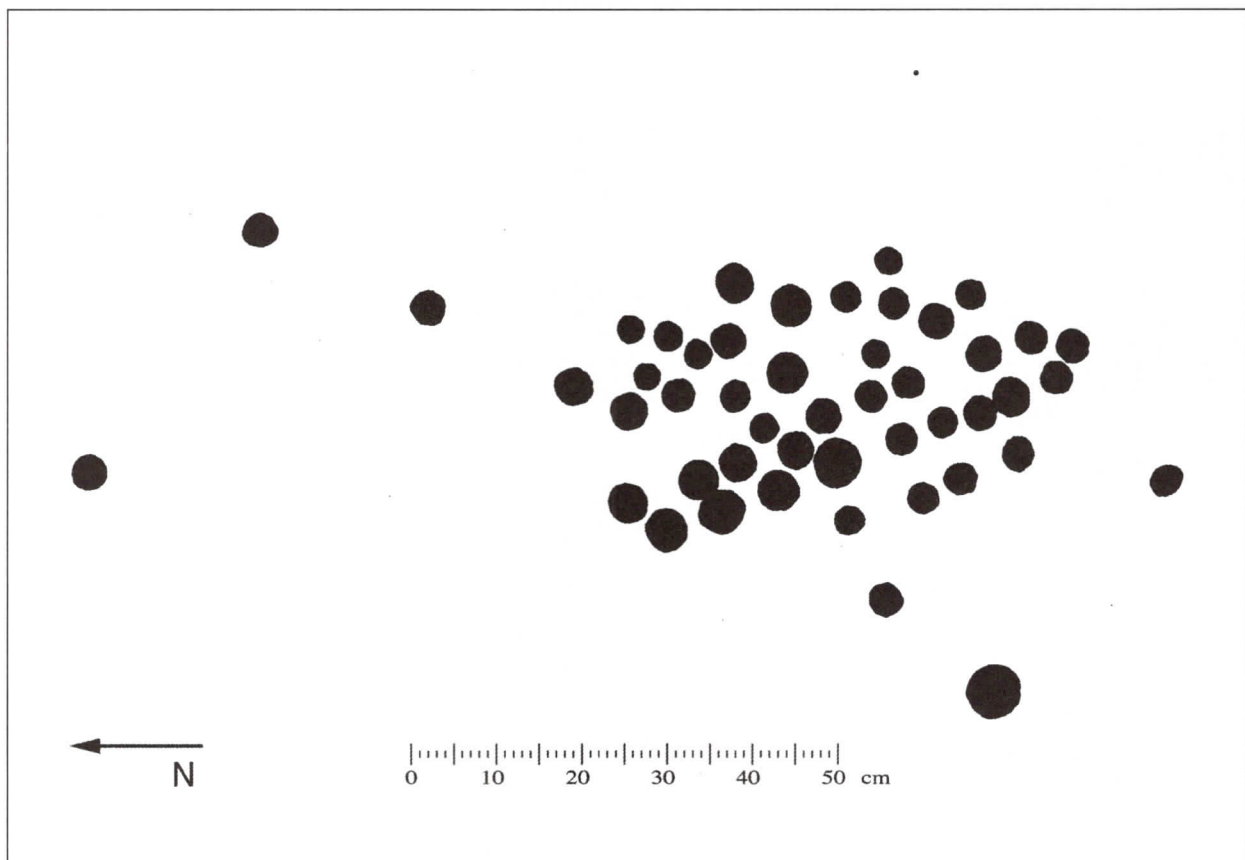
ID 012912: 60 m NØ for det NØ-hjørnet av låven, 10 m NV for Rv. 117. På toppen av lite bergskjær i åker ligger 8 skålgroper i konsentrasjon. Gropene ser ut til



Figur 101.



Figur 102.

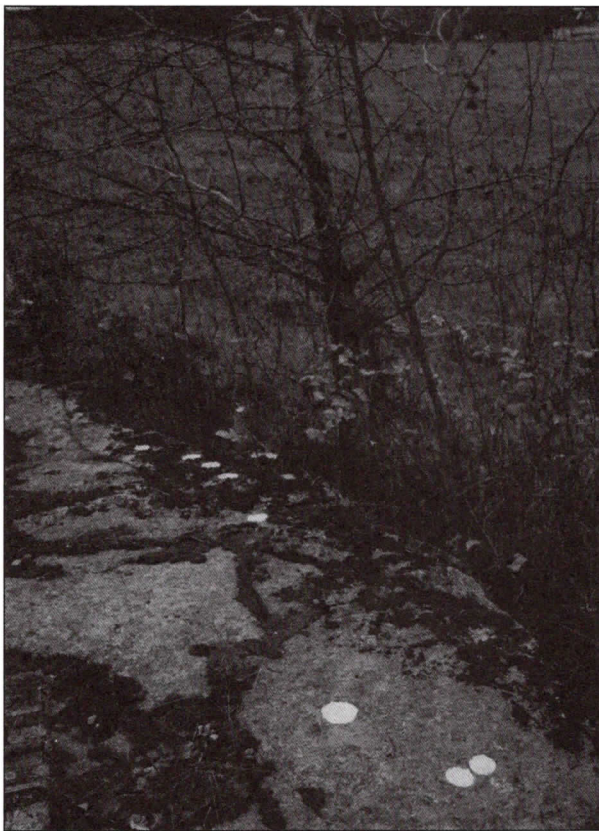


Figur 103.

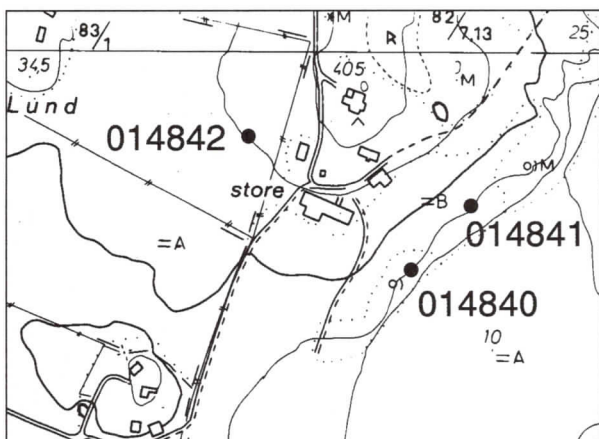
å være utsatt for hærverk; det er hugget i ristningene med hammer og stålmeisel. Diameter 4–6 cm, dybde 0,5–0,7 cm (fig. 109).

4.10. Kjennedalen med Tvete

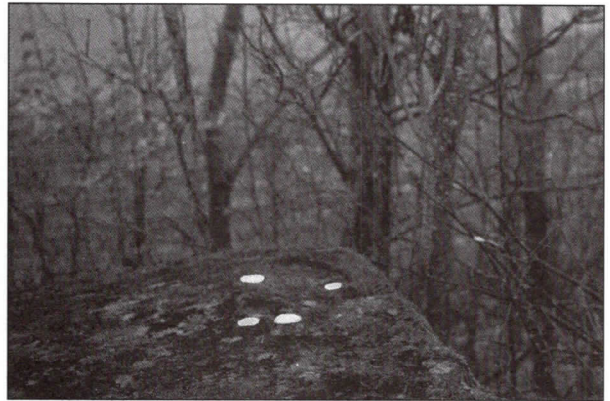
Et av de mest konsentrerte funnområdene for ristninger i Onsøy og Østfold generelt er Kjennedalen, helt syd i Onsøy. Topografisk sett er dalgangen ganske særegen sammenlignet med de andre



Figur 104.



Figur 105.



Figur 106.



Figur 107.



Figur 108.



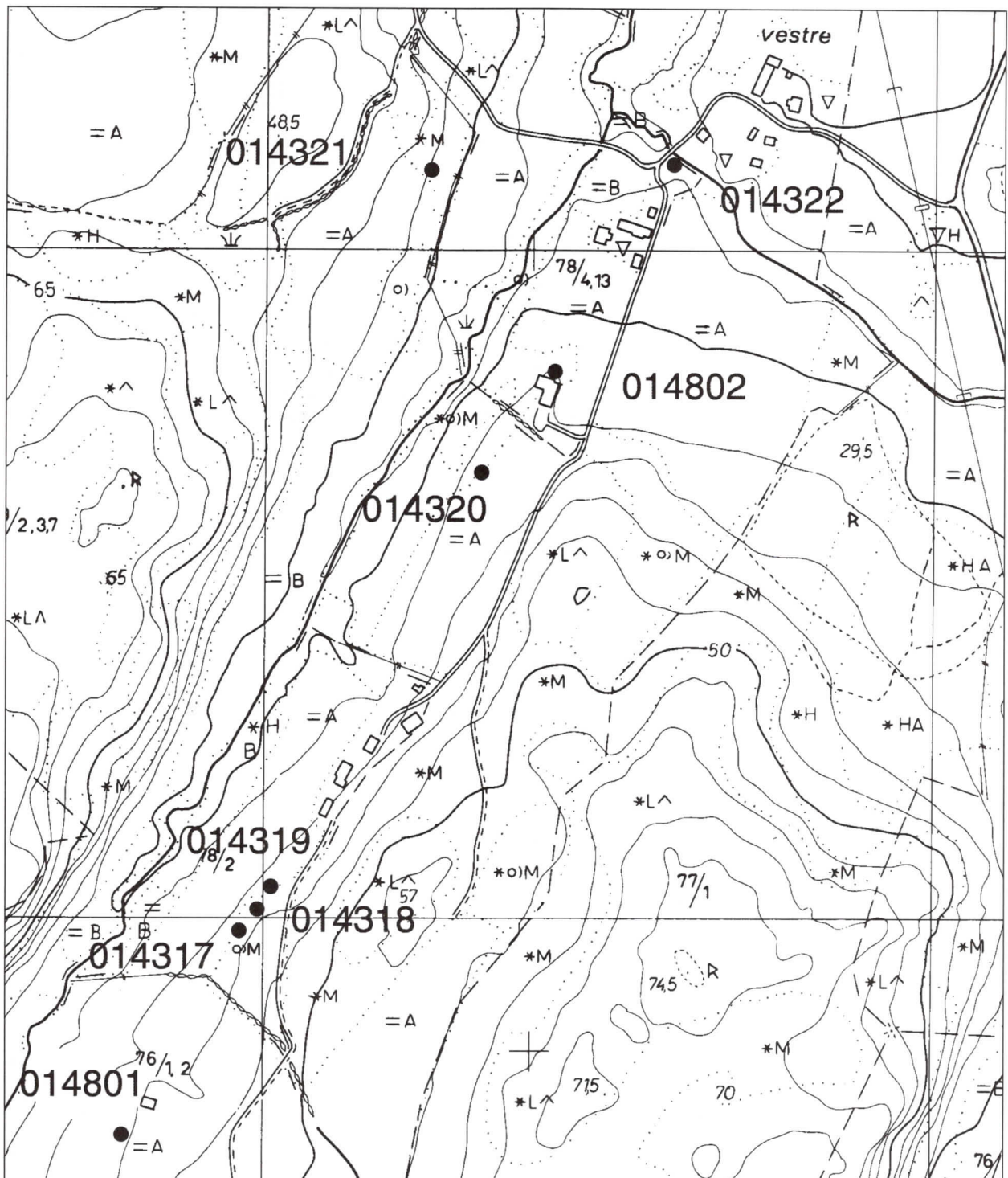
Figur 107.



Figur 109.

helleristningsområder i Onsøy og Østfold forøvrig. Kjennedalen er innerst mot gården Tvette i syd temmelig bratt, med høye bratte åser på vestsiden (fig. 110). Her står skogen tett, og også mot øst ligger udyrket åspartier og stenger. Dalen består av leire og silt som i dag er oppdyrket, og en dyp bekk følger dalgangen. Mot nord vier dalen seg ut i et oppdyrket jordbrukslandskap, men fortsatt er dalen dyp og

tydelig å se i landskapet (fig. 111). På østsiden ligger Kjennegårdene på rekke og rad ut mot brinken og dalgangen; plataene både i øst og vest er dyrket. Hovedsakelig på østsiden av dalføret ligger helleristningsfeltene tett på fremstikkende bergpartier nær brinken, eller nede i selve dalgangen. Det ble registrert 14 lokaliteter i området; 6 av disse var kjent fra før, de øvrige ble funnet i regi av prosjektet.



Figur 110.

Kjenne Vestre (78/1) CP 029-5-1

ID 014796: 100 m SV for gården, 19 m NNØ for høyspentmast, 3 m V for åkerkanten. I nordenden av havnehage i skråning mot bekkedal, på lavt østvendt svaberg med vannsig finnes en tydelig og dypt hugd *skipsstavn* uten mannskapstreker. Under figuren ble det registrert *usikre og utydelige streker* som kan være begynnelsen til nok et skip. 0,5 m NV for skipsfiguren ligger en *skålgrop* (fig. 112 og 113).

ID 014800: 75 m ØSØ for ID 014796, 50 m SV for gården, på et svaberg i flukt med bakken i åker, er det hugd en tydelig *skålgrop* på bergflatens midtparti. Diameter 8 cm, dybde 1,5 cm (fig. 114).

ID 014798: 75 m SV for ID 014796, 200 m SV for gården, 30 m V for markert eiketre, 2 m Ø for åkerkanten. Lokaliteten ligger på østbrinken ned mot ravinedal, med bekk i dalens bunn, beiteganger og grunnfjellsforekomster som stikker opp i dagen. På bratt bergknaus med vannsig er 23 figurer fordelt på bergflaten. Lokaliteten består av 9 *skipsfigurer*, 3 *dyrefigurer*, 3 *undefinerbare figurer* og 8 *skålgroper*. Hovedkonsentrasjonen av figurer ligger i vannsig på en liten avsats høyt og bratt på bergflaten; noe lengre ned er det hugget 4 *skipsfigurer* mer spredt (fig. 115, 116 og 117).

ID 014799: 7 m SSV for ID 014798, 200 m SV for gården, 30 m V for et stort og markant eiketre, 2 m Ø for åkerkanten. Lokaliteten ligger i den samme beiteravinen som ID 014798, men noe lavere og sydover i dalgangen. På skrånende flate finnes 14 figurer. Lokaliteten består av 5 *skipsfigurer*, hvorav 3 er enlinjete med mannskapstreker og *menneskefigur*. I tillegg finnes det en uferdig *skipsfigur* med dobbel linje, 2 *undefinerbare figurer*, 1 *usikker huggelinje* og 6 *skålgroper*, hvorav 4 er hugget i rosett (fig. 118 og 119).

ID 014797: 25 m S for ID 014799, 250 m SV for gården, 3 m V for åkerkanten øverst på brinken. Lokaliteten ligger på en liten bergflate i flukt med marken, i den samme beiteravinen som nevnt ovenfor. I juli 1998 oppdaget vi tilfeldig med lyskaster i nattemørket figurer på en bergflate som var blitt skrapet frem av beitedyr og vasket fri fra leirjord av kraftig regnskyld. Lokaliteten består av 3 skip, hvorav 2 med mannskapstreker. Figurene er prikkhugd i en glattpolert og godt bevart bergoverflate som trolig har ligget tildekket svært lenge. Figurene er usedvanlig tynne og vanskelig å få øye på i vanlig dagslys (fig. 120, 121 og 122).

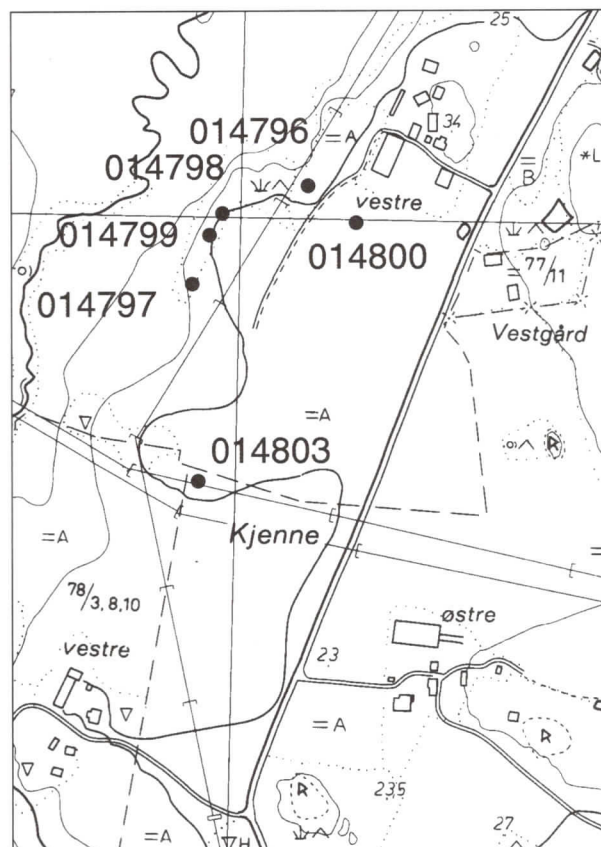
Kjenne (78/12) CP 029-5-1

ID 014803: 200 m NNØ for låven på gården, 1 m V for dobbel høyspentmast, 2 m S for åkerkanten ligger et bergskjær på et høytliggende platå et stykke inn fra østbrinken ut mot bekkedal. På en plan bergflate er det registrert 25 figurer: 3 *skipsfigurer* som er tynt hugd, 1 *mulig fotsåle* eller annen figur, og 21 *skålgroper* (fig. 123, 124 og 125).

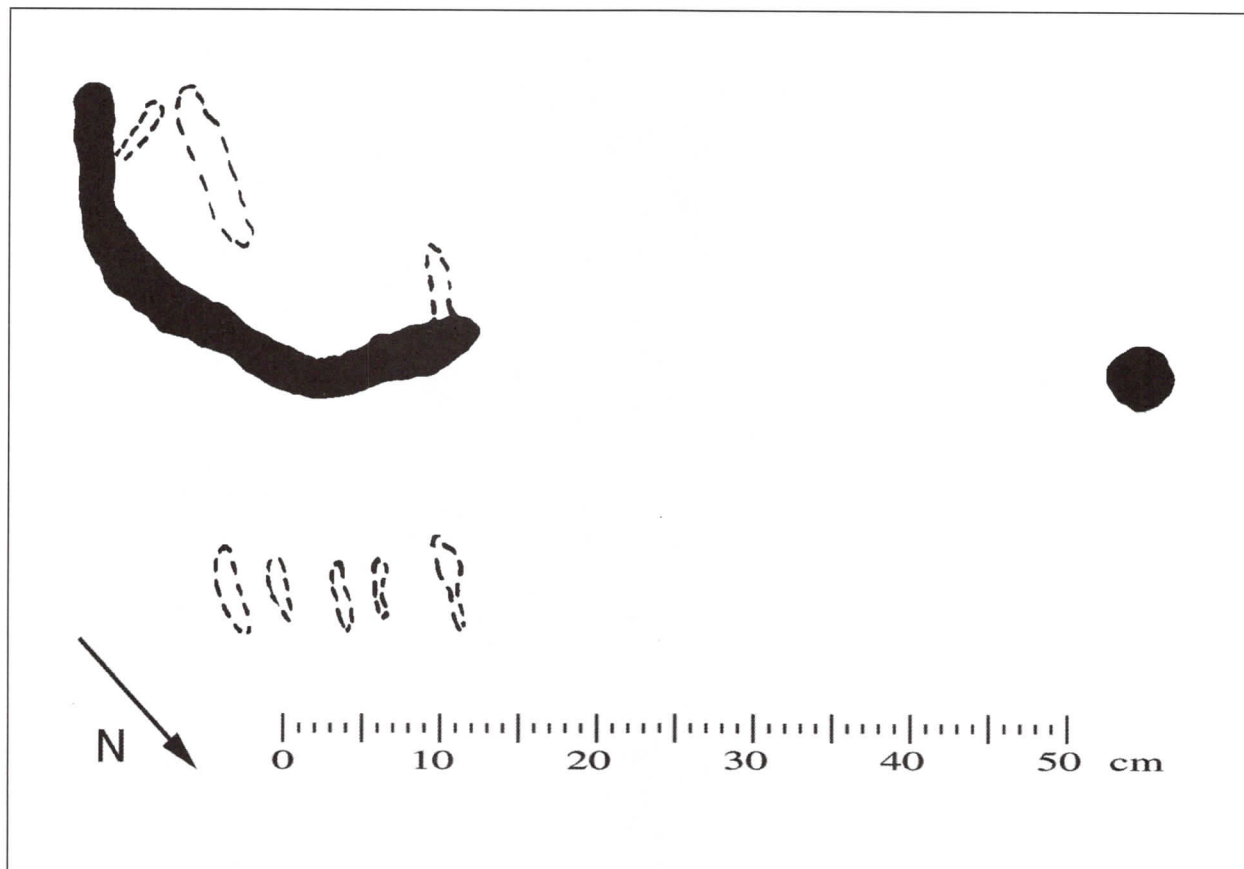
Kjenne Vestre (78/4) CP 029-5-1

ID 014322: 100 m NNØ for gården, 16 m ØSØ for gårdsveien, 25 m SSØ for brua over Møllebekken. Nede i bekkedrag med fjell og knauser fremvasket av bekken ligger det en *skålgropslokalitet* på rett avskåret flate med 4 – 5 *skålgroper*, diameter 5 – 6 cm, dybde 0,6 – 1,5 cm (fig. 126).

ID 014321: På V-siden av dalgangen, 150 m S for krysset mellom gårdsveien inn til Lere (79/1) og traktorvei som går sydover 250 m SSV for gården, i kanten av havnehage. På flate i bratt hellende lende ned mot bekkedrag, på nedsiden av jordet finner man 2 figurer: 1 *menneskefigur* med fallos og sverdattributt, ca 22 cm høy, og 1,2 m nedenfor denne 1 *grop* 6 cm i diameter (fig. 127).



Figur 111.



Figur 112.



Figur 113.



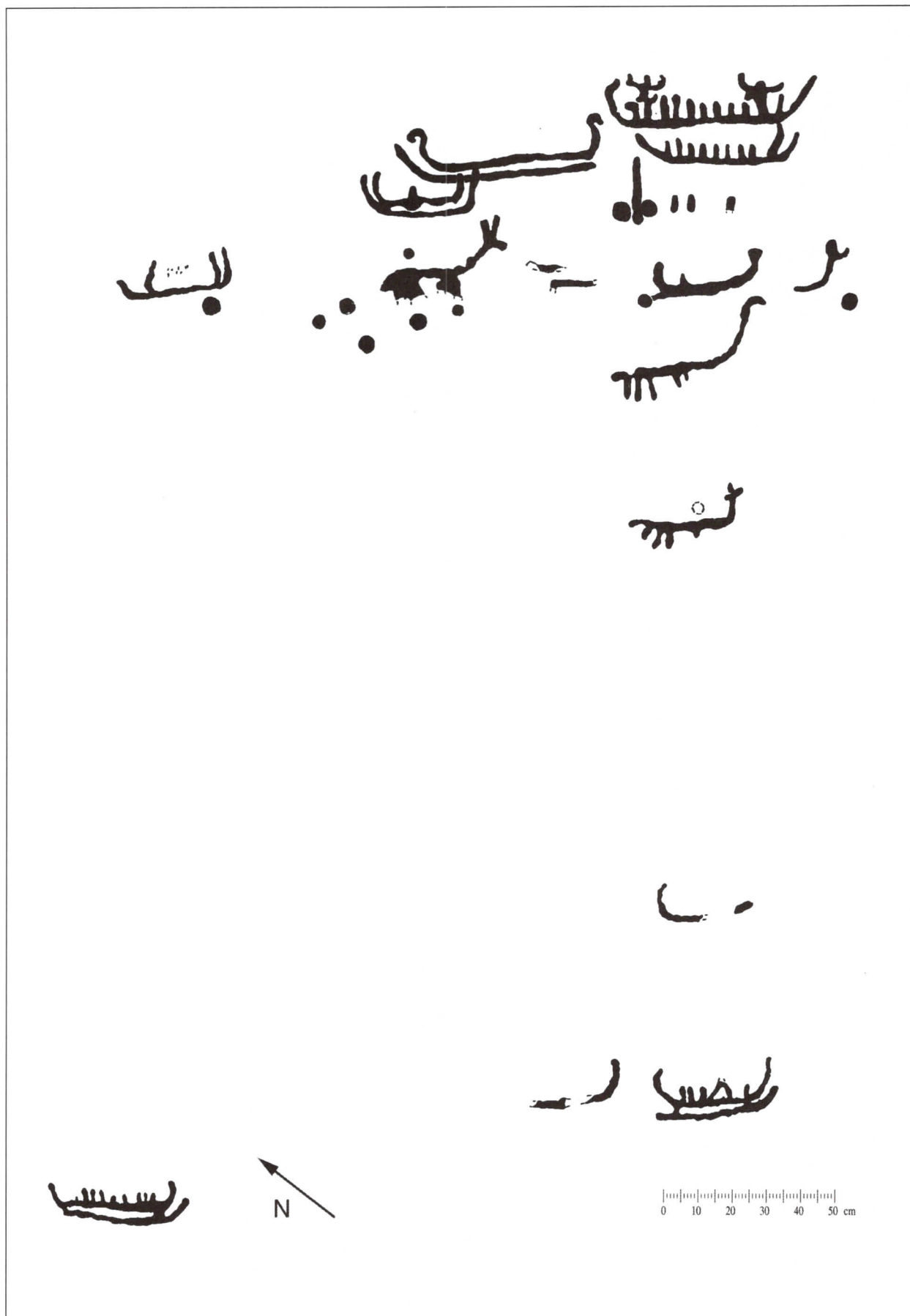
Figur 114.



Figur 115.



Figur 116.



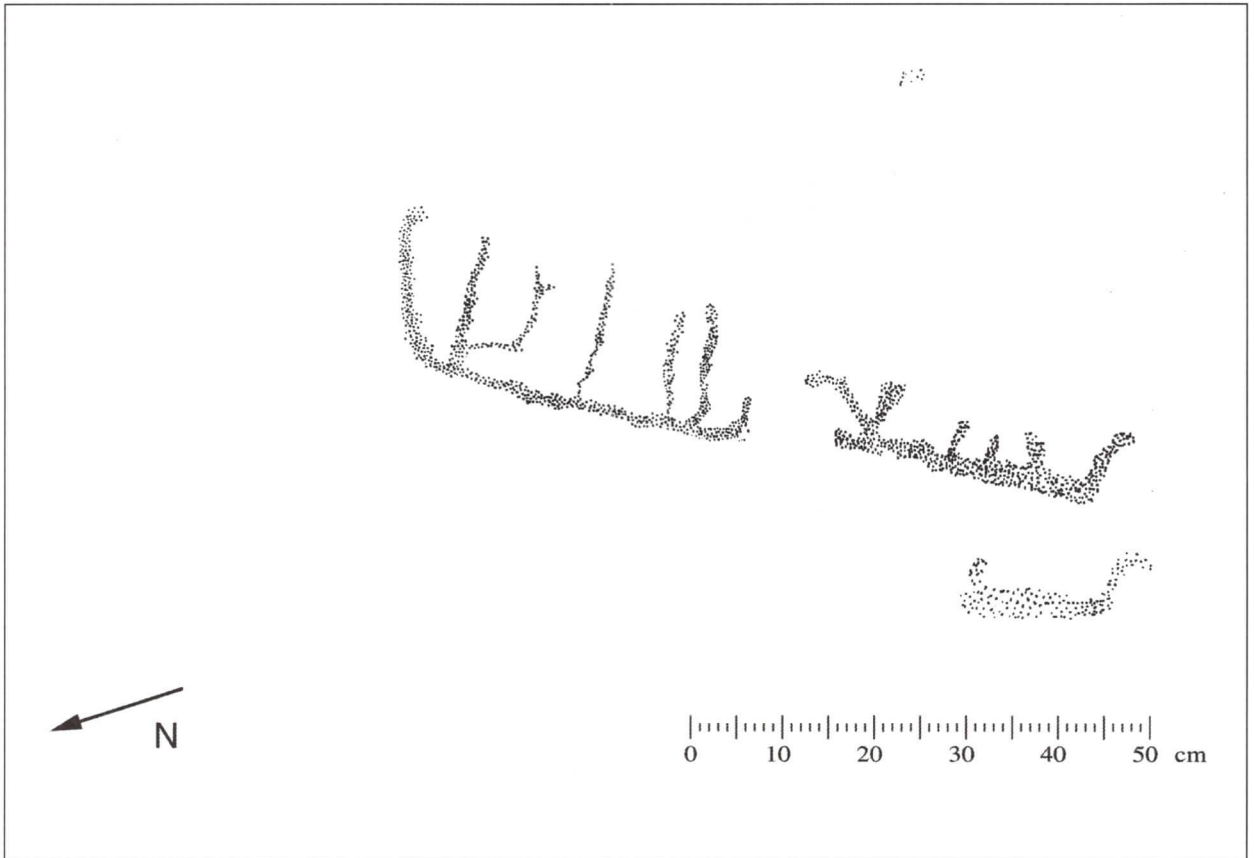
Figur 117.



Figur 118.



Figur 119.



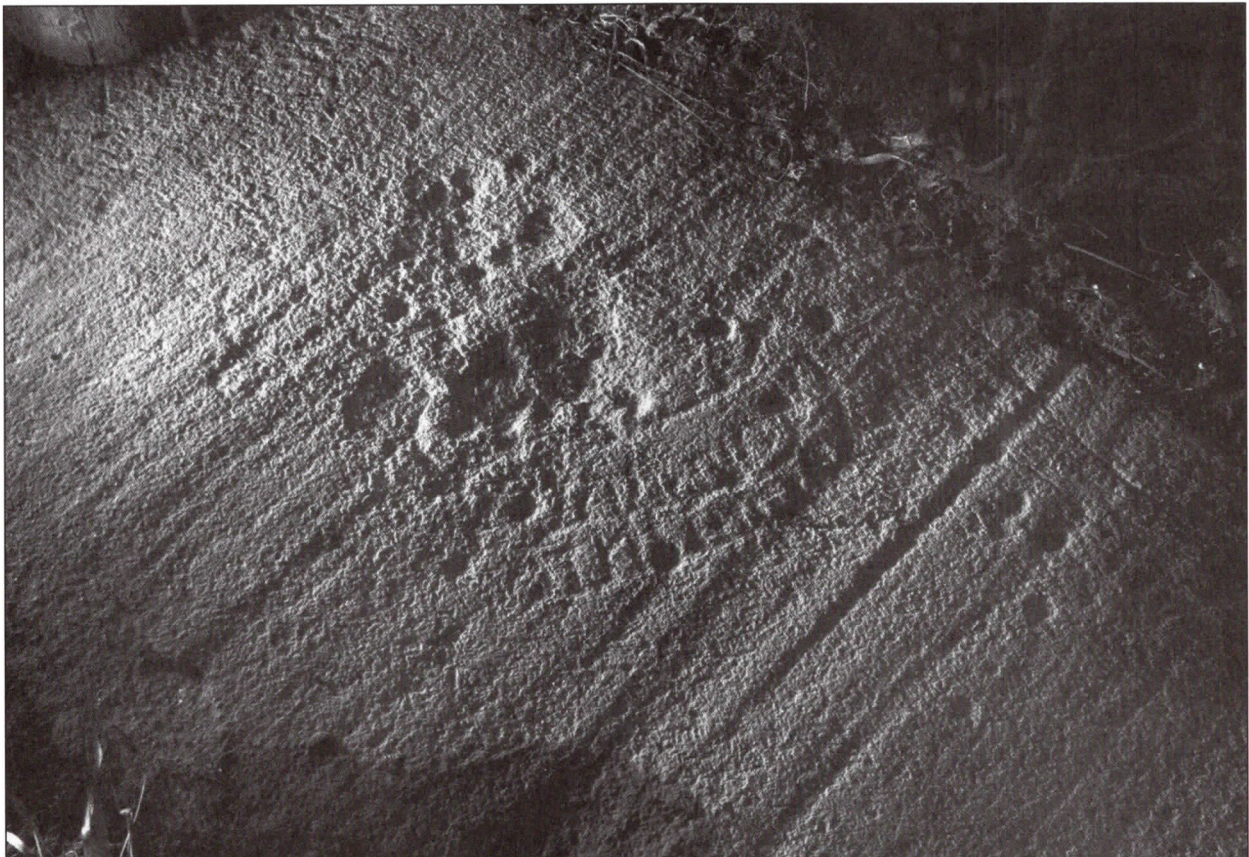
Figur 120.



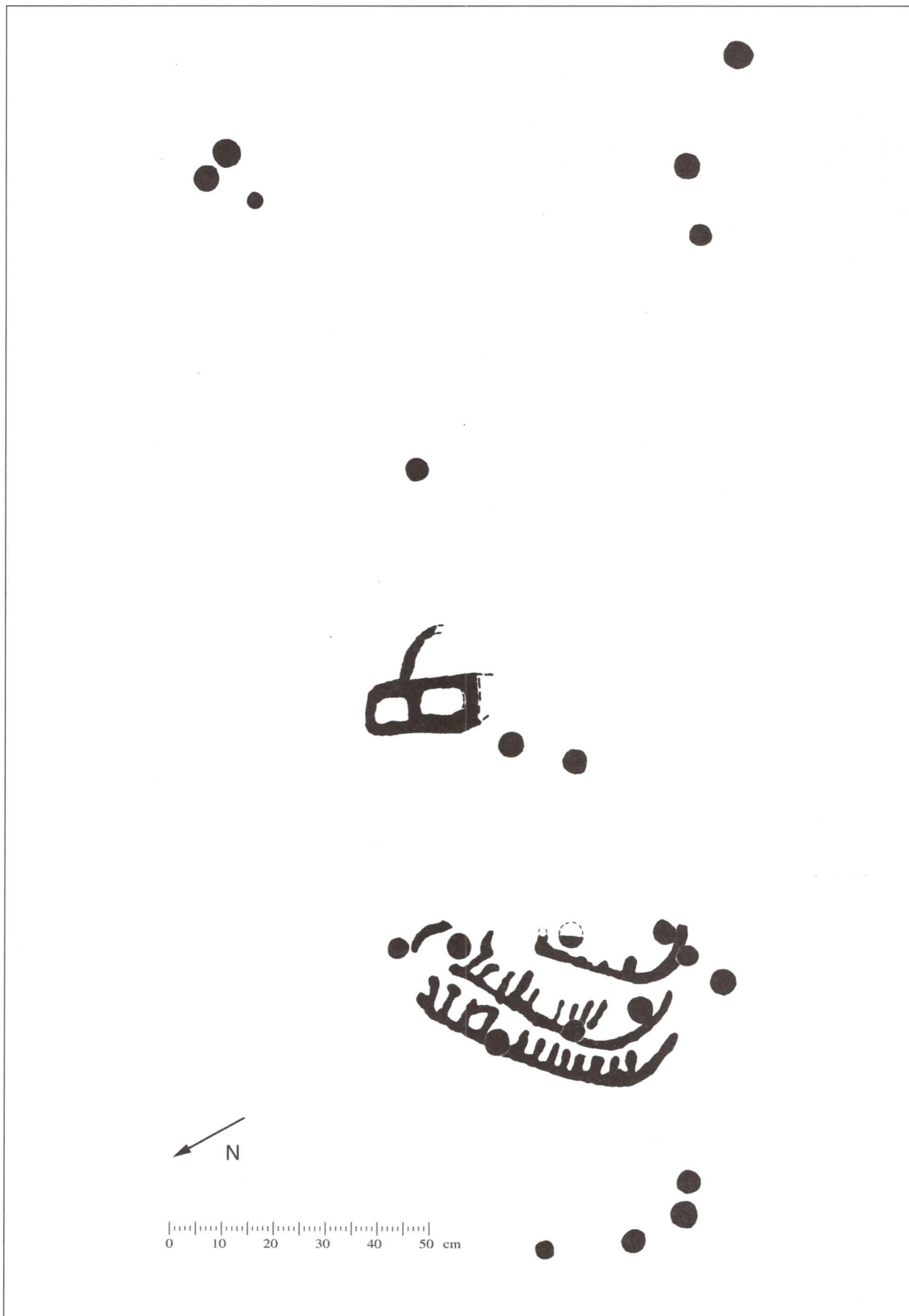
Figur 121.



Figur 122.



Figur 124.



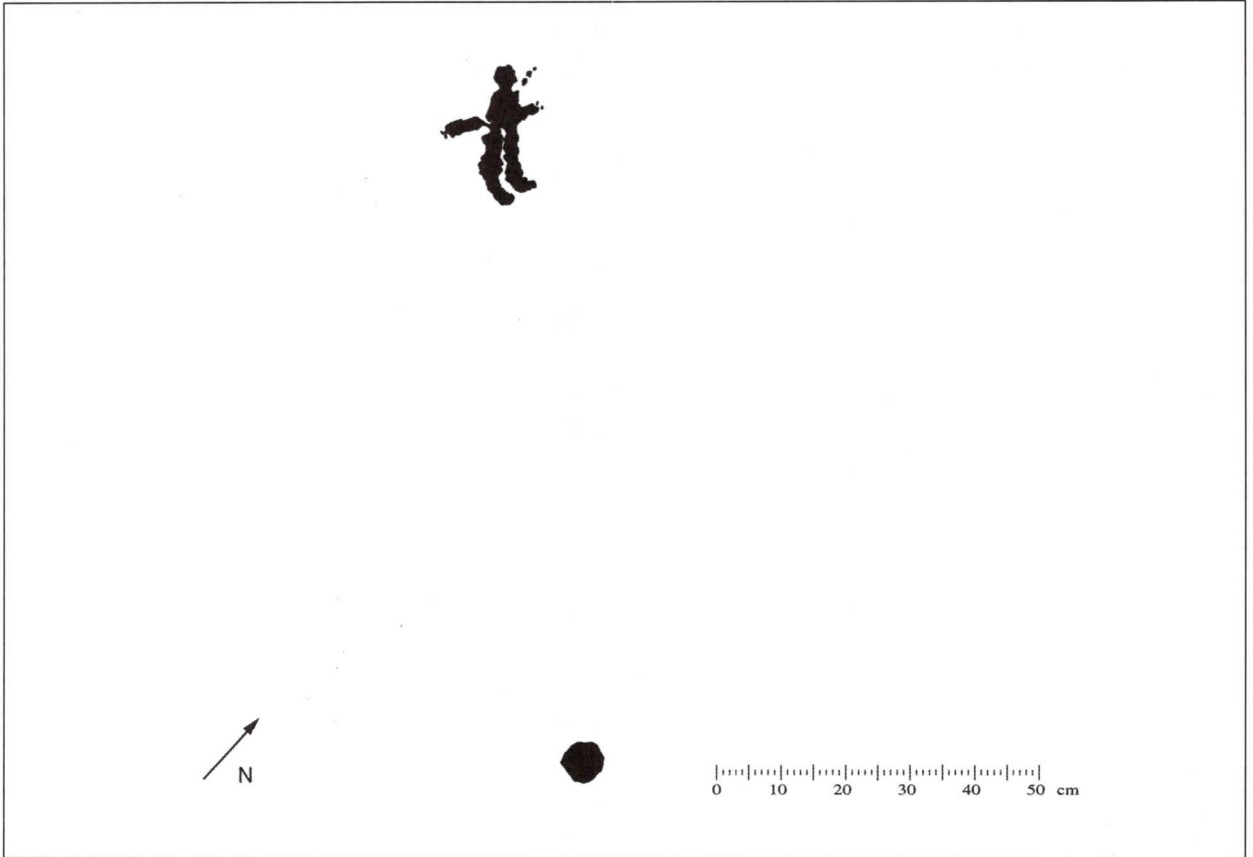
Figur 123.



Figur 125.



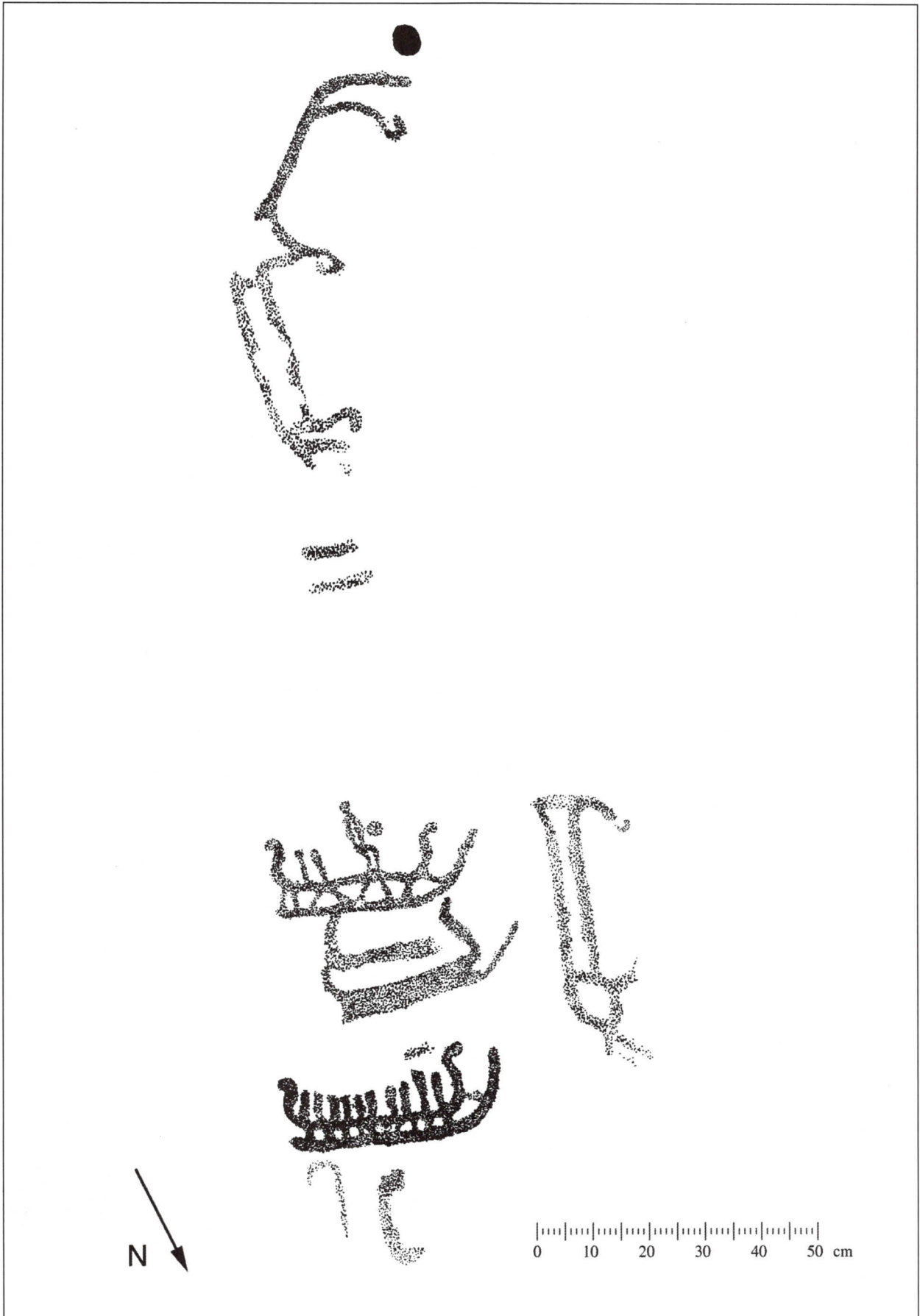
Figur 126.



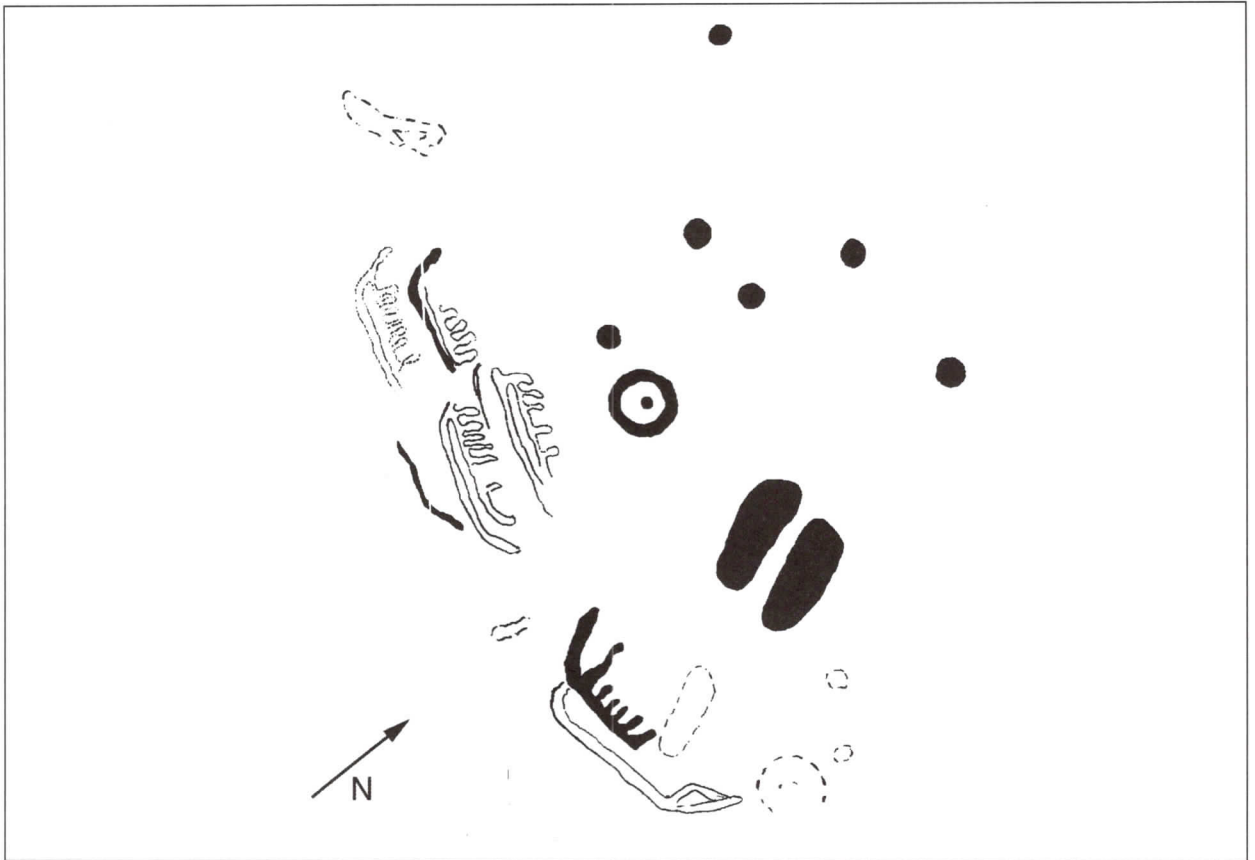
Figur 127.



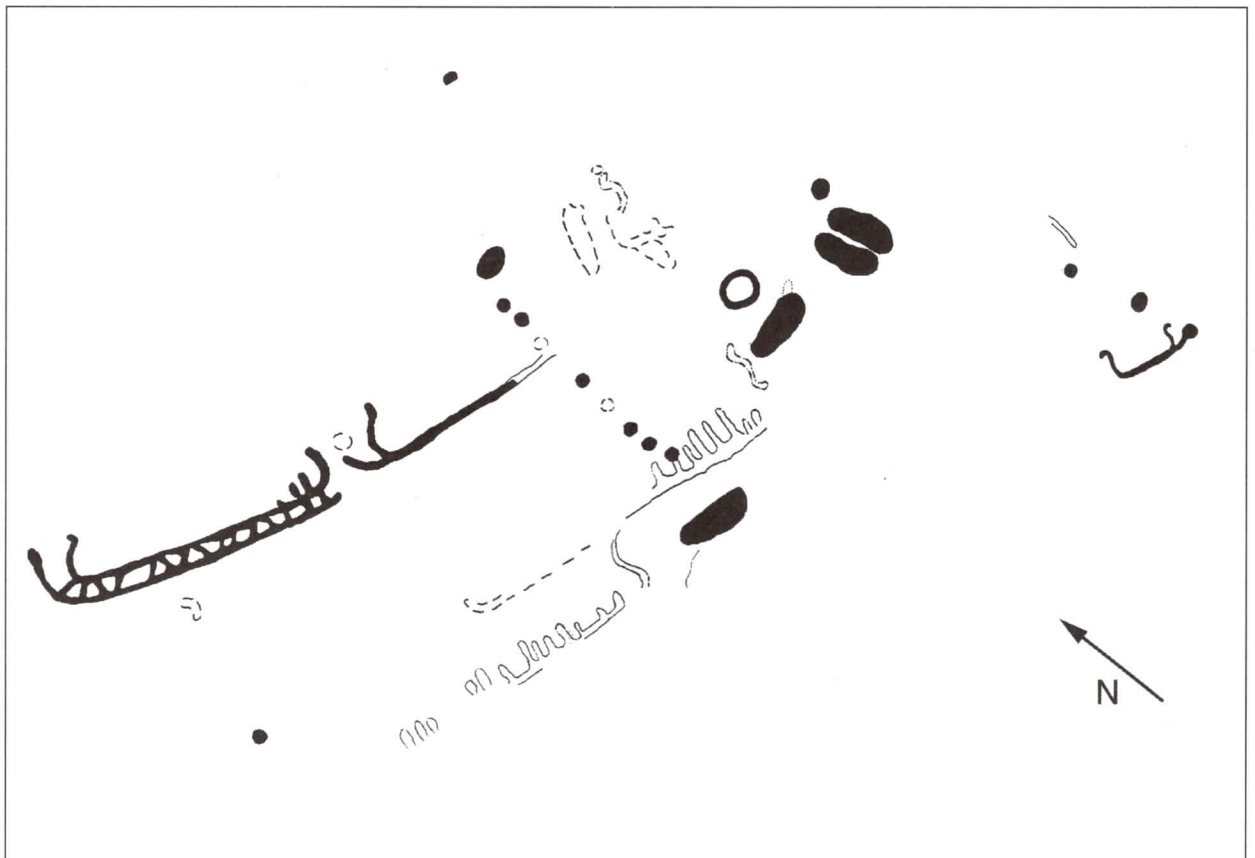
Figur 129.



Figur 128.



Figur 130.



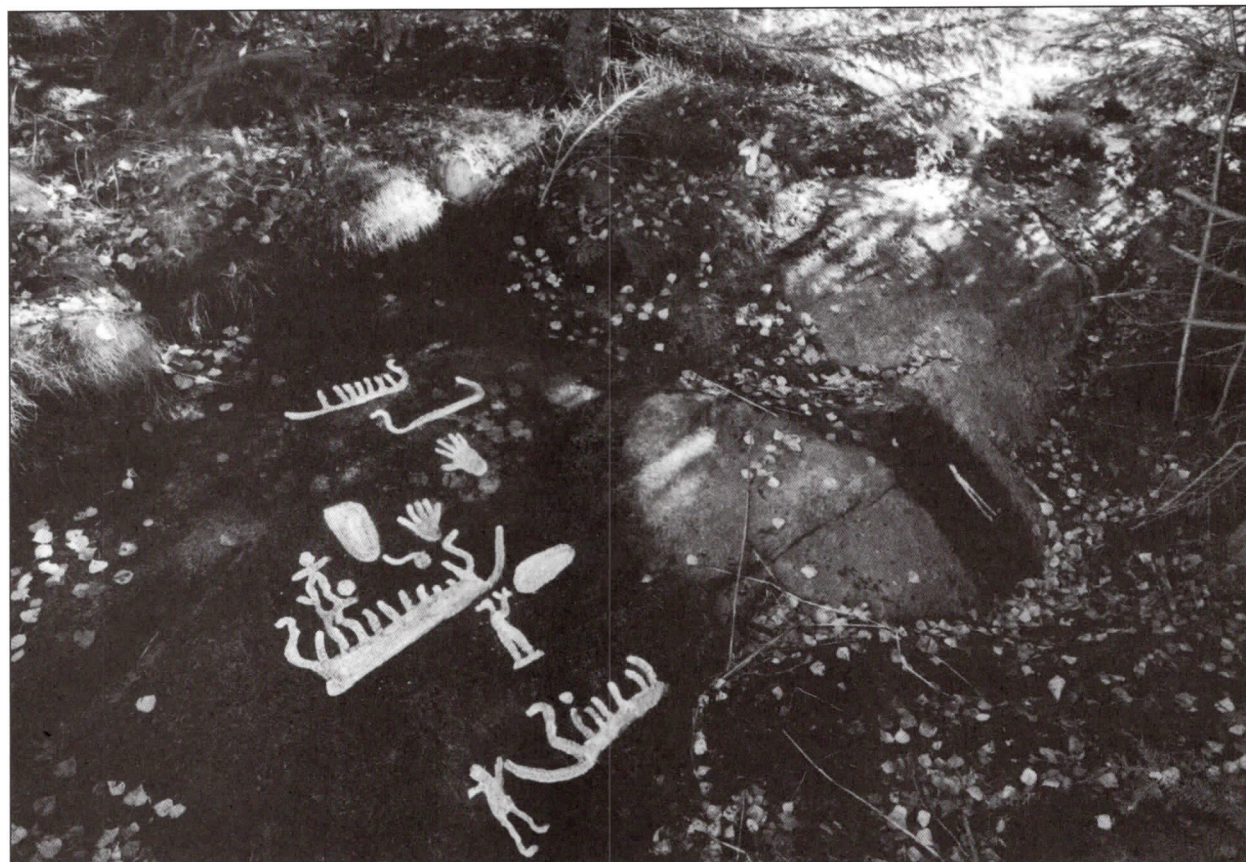
Figur 131.



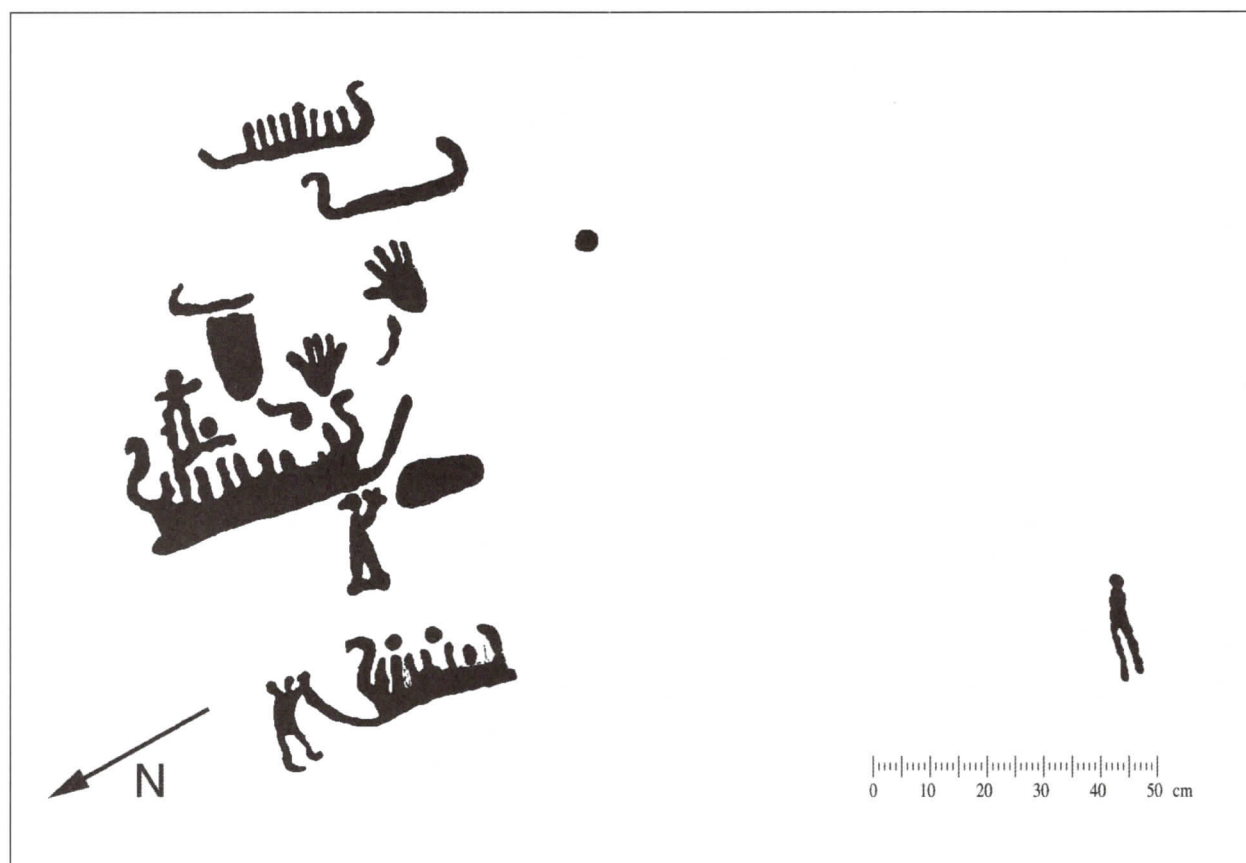
Figur 132.



Figur 133.



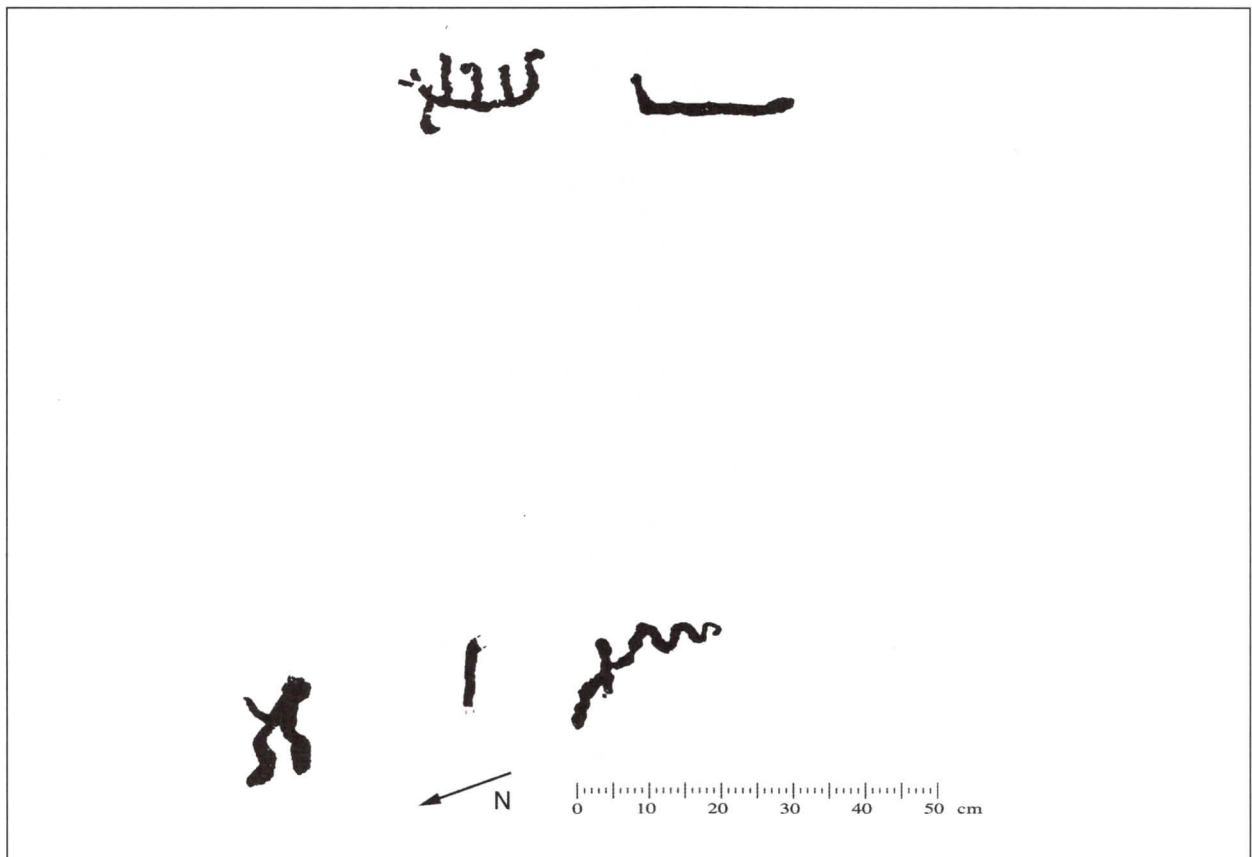
Figur 134.



Figur 135.



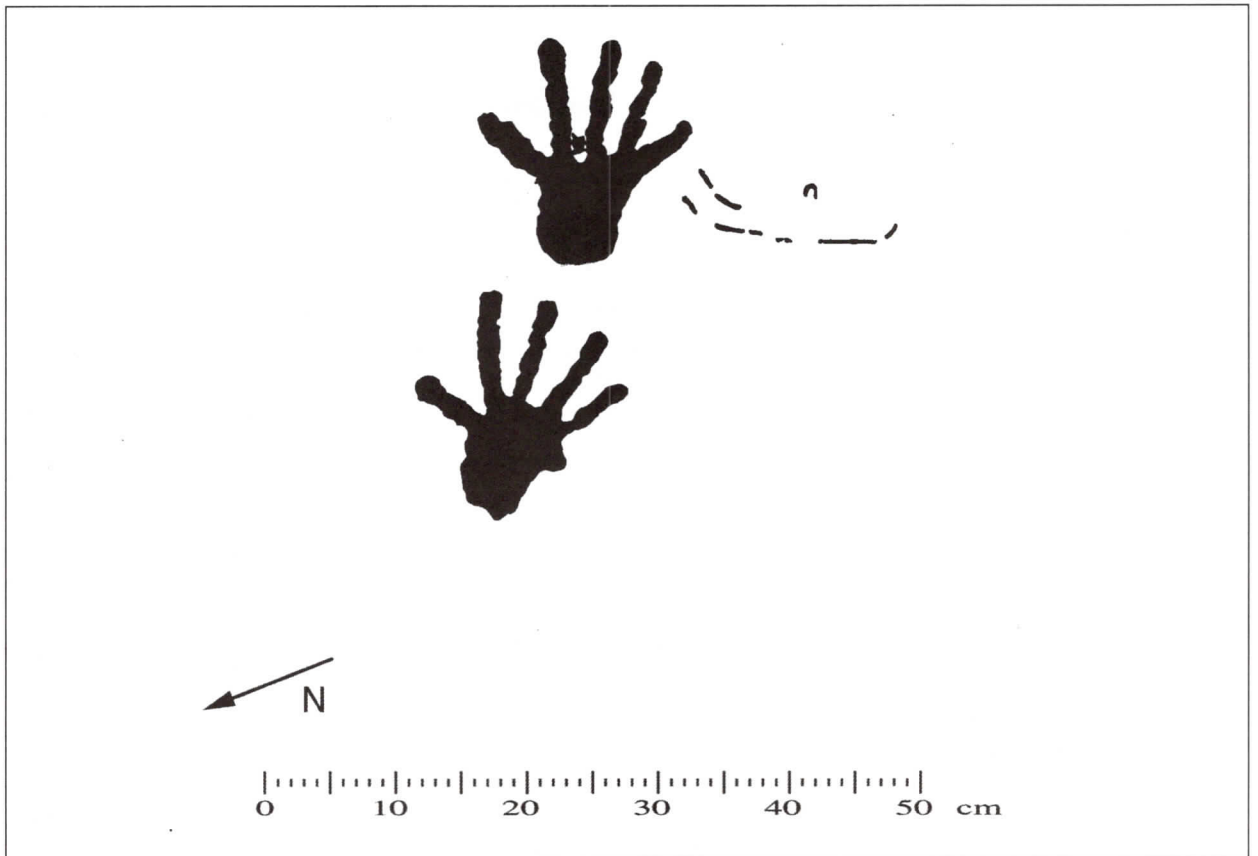
Figur 136.



Figur 137.



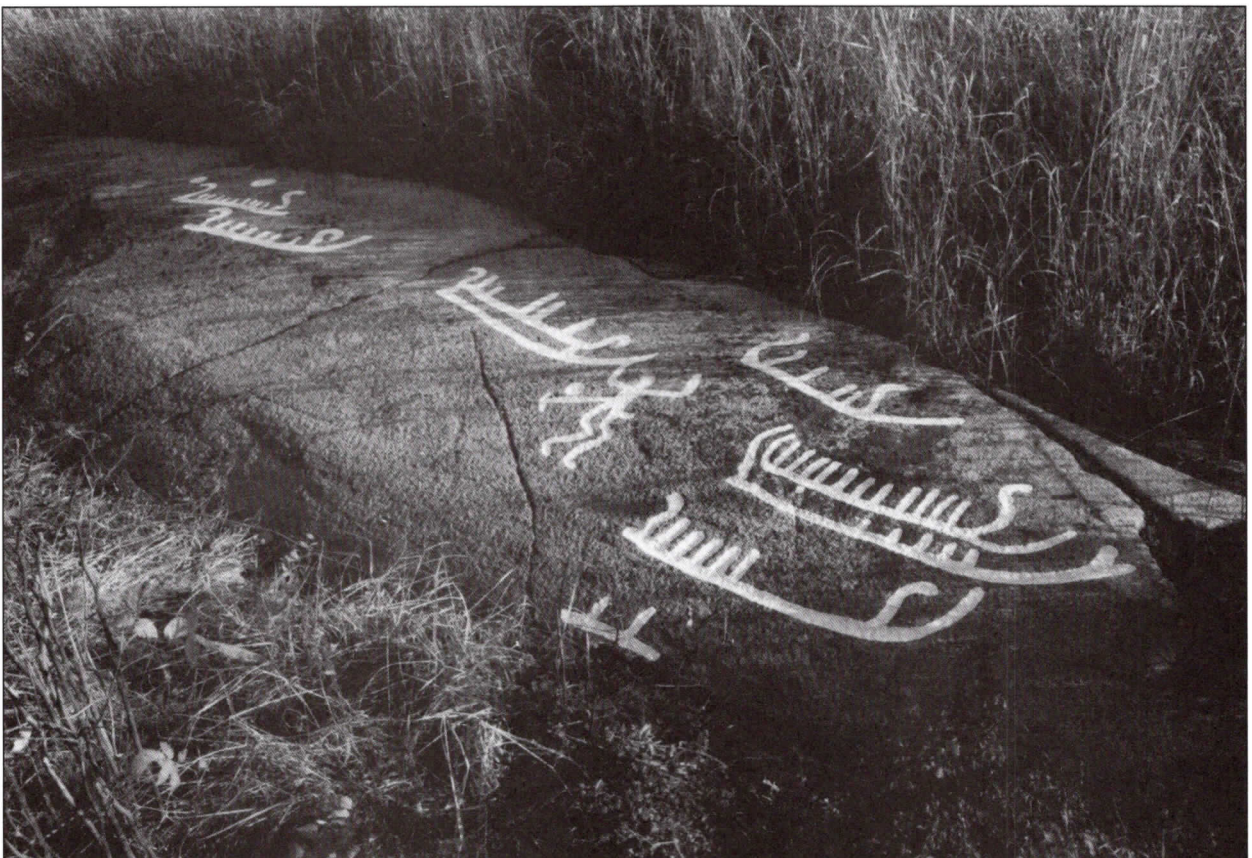
Figur 138.



Figur 139.



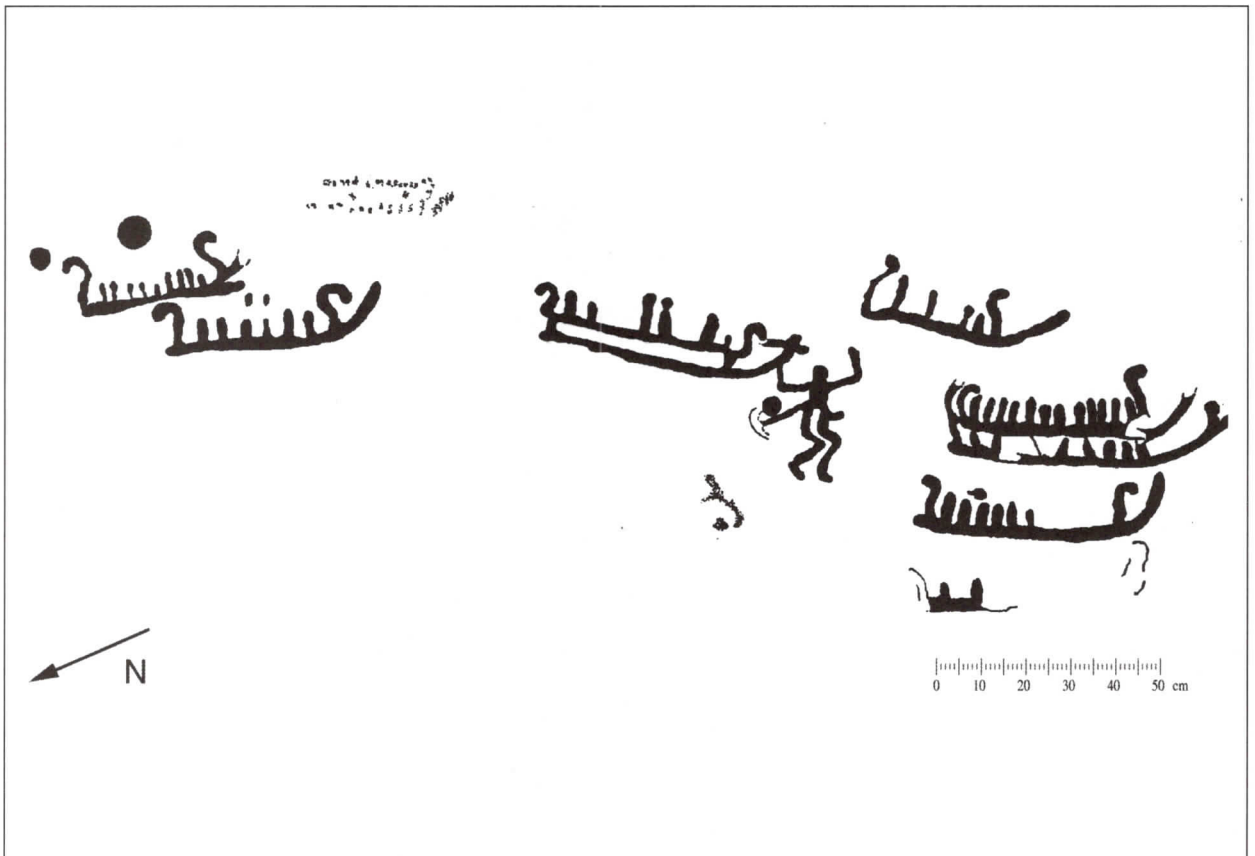
Figur 140.



Figur 141.



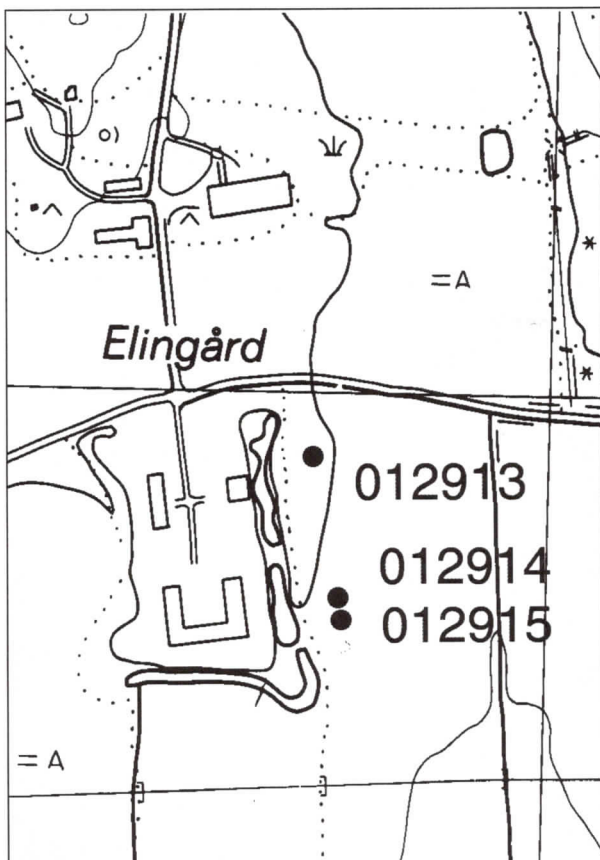
Figur 142.



Figur 143.



Figur 144.



Figur 145.

ID 014802: 4 m N for husveggen på villa. På et plant svaberg i flukt med gressplen på baksiden av villaen, på toppen av vestvedt brink ut mot en dalgang ligger lokaliteten. Den består av 7 skipsfigurer hvorav en med en menneskefigur stående i skipet. 3 uferdige hugde linjer, 2 mulig uferdige fotsåler og 1 skål-grop. Figurene er tydelig hugd og er lett synlig i den velbevarte, fine bergflaten (fig. 128 og 129).

Kjenne Vestre (78/3,8,10) CP 029-5-1

ID 014320: 125m SV for ID 014802, 75 m V for gårdsveien, 60 m S for steingjerde ved villahave, på bergskjær i åker på dalgangens østlige brink. Det var tidligere registrert noen groper og en skipsfigur på denne lokaliteten. Det ble foretatt nye undersøkelser på lokaliteten høsten 1998, åkerskjæret ble gravet frem, vasket og nattbelyst; det ble da funnet totalt 42 figurer. På bergets sider og på høyeste parti er det hugget 13 skipsfigurer, hvorav 7 har mannskapstreker, 1 usikker og 2 sikre sirkelfigurer, 6 konturhugde fotsåler, 4 udefinerte figurer og 16 skålgroper (fig. 130, 131, 132 og 133).

Kjenne Søndre (78/2) CP 029-5-1

ID 014319: 75 m SSV for den sydligste bygningen på gården, 3 m Ø for åkerkanten, 25 m V for traktorvei.

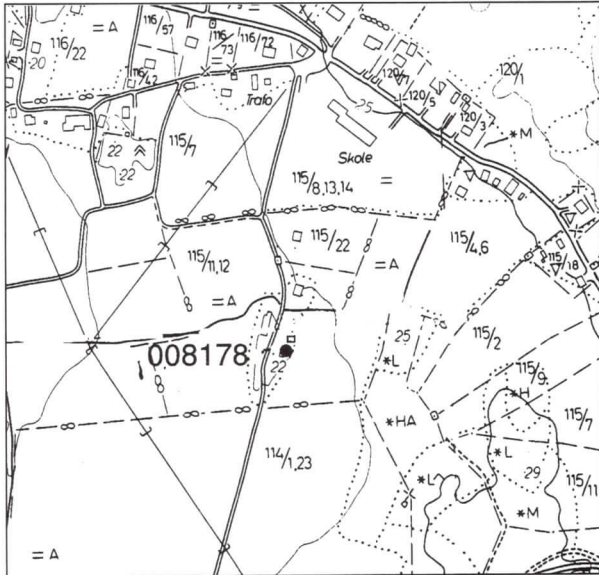


Figur 146.



Figur 147.

På østsiden av dalgang, ved åskantens fot ned mot åkeren og bekkedalen på et skrått bergparti i vannsig finnes det 19 figurer: 5 skipsfigurer hvor av 2 helt uthugde med mannskapstreker og 2 enlinjete uten mannskapstreker, 4 menneskefigurer uten kjønnsmerking hvor av en har et "fuglelignende" hode, 2



Figur 148.

håndfigurer med fem fingre, 2 flathugde fotsåler, 2 ubestemmelige linjer og 4 skålgroper (fig. 134 og 135).

ID 014318: 8 m SSV for ID 014319, 100 m SSV for de sydligste bygningene på gården, i skog, i gjengroende havnehage. I dalgangens kant, men et stykke opp fra åkeren på knauset parti er det registrert 5 figurer: 2 små skipsfigurer øverst på berget, lengre ned til venstre på berget en mannfigur med fallos, til høyre for denne en hugget horisontal linje, og en slangelignende figur. Alle figurene er tynt hugd og vanskelig å se (fig. 136 og 137).

ID 014317: 9 m SØ for ID 014318, 2 m Ø for åkerkanten på bergflate ved åsens fot finnes 2 håndfigurer med sprikende, utstrakte fingre, ca 17,5 cm. Den ene hånden er hugd noe lengre opp på flaten enn den andre. Til venstre for den øvre figuren, enn mulig skipsfigur sterkt forvitret og bare synlig i kunstlys (fig. 138 og 139).

Tvete (76/1) CP 029-5-1

ID 014801: 300 m SSØ for Kjenne Søndre (78/2), 160 m SSV for ID 014317, 23 m SV for utløp



Figur 149.

beliggende på åkerholme, på markert åkerskjær i østskråningen av dalgangen. Her er det registrert *41 figurer* fordelt på to flater. Lokalteten består av *9 menneskefigurer* hvorav 6 har fallos og sverdattributt, og der 2 av figurene kan utgjøre et såkalt "brudepar", *17 skipsfigurer* med mannskapstreker, *2 fotsåler*, *5 udefinerte figurer* og *8 skålgroper*. Figurene er tydelig hugd i god bergoverflate, og både figurenes tydelighet og selve motivene gjør dette til et av Onsøy mest oppsiktsvekkende helleristningsfelt (fig. 140, 141, 142, 143 og 144).

Mannstad (115/22) CO 030-5-3

ID 008178: 250 m SSV for Mannstad barnehage, 11 m ØSØ for nyoppført garasjebygg, 5 m VSV for ruin, på høydedrag med isslipt fjell i dagen, ved gammelt gårdstun med åker i SØ og V. På nordvendt stort, markert svaberg er det registrert 5 spredte *skålgroper*. Diameter 7 – 11 cm, dybde 1,5 – 5 cm (fig. 149).

4.11. Elingård

Den sydligste konsentrasjonen av helleristninger i Onsøy ligger på jordene Ø for gårdsbebyggelsen på Elingård. Midt ute i det store åkerlandskapet ligger noen små grunnfjellsforekomster som så vidt stikker opp av jordet. På disse fjellrabbene er det registrert tre små felt med noen få groper på hver (fig. 145).

Elingård (102/1) CO 030-5-4

ID 012913: 75 m NNV for det nord-østre hjørnet av hovedhuset, 60 m S for hovedveien (Fv 406). På åkerholme i jordbrukslandskap der noe grunnfjell ligger i dagen finner man på en østvendt flate *5 groper*. Diameter 4 – 6 cm, dybde 0,7 – 1,5 cm (fig. 146).

ID 012914: 70m S for ID 012913. På den NØ-hellende flaten ute på en åkerholme finnes det *1 buet linje* og *1 tydelig skålgrop*. Diameter 4 cm, dybde 0,7 cm (fig. 147).

ID 012915: 5 m S for ID 012914, på østhellende flate på samme åkerholme som nevnt over, er det registrert *9 skålgroper*. Diameter 3,5 – 6 cm, dybde 0,5 – 1,5 cm.

4.12. Mannstad

Helleristningene i Onsøy er alle orientert til bondebygdene midt inne på "Onsøyas" sentrale områder. Sprekkedalene med leirjord er den dominerende landskapstypen ristningene inngår i kontekst med. Helt i vest, i klart brudd med de andre ristningene, ligger en enslig skålgropslokalitet på Mannstad, ikke langt fra vestkysten av Onsøylandet (fig. 148).

5. HELLERISTNINGENE I ONSØY – SAMMENFATTENDE BEMERKNINGER

Jeg skal ikke komme noe videre inn på fortolkning av helleristningene i denne publikasjonen, men det vil være naturlig å peke på noen trekk ved materialet som er blitt synliggjort gjennom arbeidet i felt eller ved den senere systematisering. Jeg vil vurdere beliggenhet, figurinnhold og datering av Onsøyristningene på bakgrunn av de andre funnområdene i regionen generelt, og fremsette noen betraktninger.

5.1. Beliggenhet

Den tydelige og markerte orienteringen til dalgangene slik vi ser det i Onsøy er mer likt kjerneområdene i Bohuslän enn Østfold for øvrig. I områder som eksempelvis Tossene, Kville og Askums socken er det dalgangene som dominerer organiseringen av feltene i landskapet. I Skjeberg, Borge og Rolvsøy er det mer de store vide slettene, ikke de intime dalgangene. I Skjeberg er det Skjebergsletta, en stor sammenhengende flate omkranset av isslipte granittmassiver. Grunnen består av leire. Området har sin parallell i Tanum. Både på Rolvsøy og i Borge er det leirflatene på begge sider av Glommas hovedløp som preger landskapet og ristningenes orientering. På rekke og rad ligger feltene på bergflater og åkerskjær, inntrukket fra elveleiet langs de store plane leirflatene langs Glommas løp. I Onsøy har man den samme tendensen, men i mikroformat. Det må imidlertid innvendes at helleristningslokaliteter ligger orientert til relativt store og åpne flater også i Onsøy. Plasseringen i landskapet peker klart på at Onsøy har en tydelig sammenheng med de øvrige helleristningsområdene i Østfold og Bohuslän.

Spørsmålet er hvordan helleristningsområdene så ut i bronsealderen. Det er ikke foretatt noen vegetasjonshistorisk analyse av områdene verken i Norge eller Sverige med dette som problemstilling, men noen antagelser kan fremsettes. Den tunge leirjorden har vært lite egnet til korndyrking. Det er først med stålpløgg og moderne drenering at den tunge jorda har blitt god dyrkingsjord (Johansen 1976:72, Vogt 1998:70-73). Imidlertid kan man i Onsøy ikke se bort fra at det kan ha vært mindre åkrer innenfor de

markerte dalgangene med helleristninger. I kantene av dalgangene, ved åsens fot, kan det på enkelte steder forekomme lommer med sandjord. Disse områdene kan ha vært oppdyrket. Også enkelte andre partier i dalgangene har lettere jordarter. Dette kan også ha vært tidligere åkrer. Det er imidlertid mer sannsynlig at dalgangene og leirjordsområdene har vært viktige beitemarker. Leirjorden i fuktområdene har gitt god gressvekst, og de skrinne åsene har fungert som stengsel for beitedyr. Innenfor dalgangsystemene kan beitedyr ha vært drevet omkring; her har det vært mulig å ha kontroll med beiteflokkene. Bosetning fra bronsealder er ikke kjent i Onsøy, slik at det er vanskelig å danne seg et bilde av forholdet mellom åker, beite og bosetning. Her gjenstår mye forskning før man får et bilde som kan danne utgangspunkt for fortolkning. Som et foreløpig standpunkt vil jeg imidlertid hevde at det er en sammenheng mellom en type landskapselementer, dalganger, leirjordsområder og helleristninger i Onsøy. Det er min mening at beitende husdyr og ferdsel er to viktige momenter knyttet til den opprinnelige landskapskonteksten. Dette er en overordnet struktur som må tas med i en videre betraktning og fortolkning av materiale.

5.2. Figurmaterialet

Det er ingen mønstre eller strukturer ved figurinnholdet på feltene som umiddelbart gir noe inntrykk av at Onsøy skiller seg nevneverdig ut fra andre helleristningslandskap i Østfold eller Bohuslän. Man skal dog være klar over at multivariabel statistikk eller andre kvantitative analysemetoder kan være med på å påvise mindre strukturell variasjon mellom de ulike ristningsområdene som ikke umiddelbart er synlig. Blant figurene som er mest bemerkelsesverdige, og som kan nevnes spesielt, er den store armen som er hugget inn på Bossum. Denne skiller seg markert ut fra andre figurer både i Østfold og i Bohuslän. På Tvette er det en figur som kan se ut som et såkalt "brudepar": To figurer som er forenet med hugne linjer. Dette er en figur som finnes på en del felt i Bohuslän, men som

ikke tidligere har vært funnet i Østfold eller i Norge for øvrig. På figurfeltet under Amundrud finnes to figurer som i litteraturen er blitt kalt "solstativer", et ikke særlig godt begrep. Disse figurene er sjeldne i Østfold. Det eneste feltet jeg kjenner til som har en tilsvarende figur er et felt ved Idd i Halden kommune. Det kan også nevnes at det er funnet flere felt med håndfigurer. Disse er også relativt sjeldne. Bortsett fra de nevnte figurene er ristningsmaterialet i Onsøy hugd innenfor et temmelig homogent repertoar av velkjente skipsformer, menneskefigurer, sirkelfigurer og skålgroper. Det store skipet på Onsøy Prestegård har spiralsnodde stevnavslutninger med "horn eller ører". Denne detaljen er svært lik tilsvarende figurdetaljer fra sentrale ristningsområder i Østfold og Bohuslän. Skipene generelt sett er precis lik de vi finner i Østfold og Bohuslän forøvrig; ingen avvikende trekk, typer eller detaljer er observert. Ser vi forholdet mellom antallet figurfelt og skålgropsfelt gir fordelingen en indikasjon på en overrepresentasjon i antallet skålgroper. I Rolvsøy og Borge ser figurfeltene ut til å være mer dominerende tallmessig; i Skjeberg ser det ut til at gropfeltene er noe mer hyppig forekommende. Det kan også bemerkes at i Onsøy er det mange små gropfelt konsentrert i enkelte områder. De større monumentale gropfeltene ser ut til å mangle.

5.3. Datering av Onsøymaterialet

Datering av Onsøymaterialet skal jeg ikke gå detaljert inn på, da det ligger utenfor denne publikasjonens rammer. Det er imidlertid ingen ting som tyder på at dateringene skiller seg ut fra Østfold for øvrig. Det er heller ingen av feltene som har ny informasjon som kan brukes til datering. Alle feltene ligger godt

over strandlinjen i bronsealder. De har beliggenhet som varierer fra 15 til 40 m.o.h, og det synes ikke som om de gamle strandlinjene hadde noen direkte betydning for lokaliseringen. Dette bildet er sammenfallende også med de øvrige helleristningene i Østfold. Det eneste sikre kriterium for datering er avbildninger av attributter på meneskefigurene som er tolket som vingeformete dopsko (Hildebrand 1869, Marstrander 1963, Vogt 1998). Ytterst på sverdslirene forekommer en tverrstrek; på noen felt er disse mer nøyaktig gjengitt, på andre mindre tydelig, men allikevel markert. De avbildede menneskefigurene på Tvette bærer sverd, ytterst på sverdsliren har de slike dopsko. Dette er en av de sikreste komparasjonsdateringer som eksisterer og gir en datering til yngre bronsealder, nærmere bestemt periode V. Dobbeltspiraler slik som vi finner på Ek er også en figur som har vært diskutert kronologisk; også den kan indikere en datering sent i bronsealderen (Mikkelsen 1998). De skipstypologiene som er forsøkt utarbeidet, f. eks av Malmer 1981, er vanskelig å anvende med meningsfylt resultat. Det er dessuten vesentlige problemer knyttet til en slik dateringsform (Vogt 1998, Sognnes 1999).

5.4. Avslutning

Ser man debatten om en grense for helleristningenes utbredelse ved Glomas vestre løp på bakgrunn av denne materialpublikasjonen, er det tydelig og uomtvistelig at Onsøy hører sammen med de andre helleristningskommunene i Østfold. Det er ingen ting som tyder på at hverken landskapskonteksten, figurtilfanget eller dateringene skiller seg ut i forhold til kjerneområdene, Skjeberg, Borge og Rolvsøy.

SAMMENDRAG

Østfold er et norsk fylke nord for Bohuslän i Sverige tilhører et større sammenhengende helleristningsområde delt av de to lands riksgrense. I Østfold er det kjent nær 400 helleristningsfelt (Rock-art sites), de første ble kjent og registrert allerede på 1860 og 1870 tallet. Etter hvert som antallet funn av helleristninger øket begynte man å se et mønster i distribusjonen av lokalitetene omkring i fylke. I kommunene Idd, Berg, Skjeberg, Borge, Rolvsøy og Tune fantes det helleristninger mens i de vestlige kommunene i fylket, Onsøy, Råde og Rygge, fantes det ikke helleristninger. Det ble med utgangspunkt i disse forhold skapt en teori om at ristningenes utbredelse reflekterte en opprinnelig grense i bronsealderen. Det ble antatt at det gikk en fysisk grense ved Glommas vestre løp i nord og Göta elv i Sverige i syd, mellom disse elvene fantes mennesker som hugget og brukte helleristninger. Teorien ble fastholdt og det kan se ut til at det ikke ble lett etter ristninger i Onsøy eller andre områdene vest for Glomma fordi man ønsket å opprettholde teorien. I 1976 ble det funnet et helleristningsfelt i Onsøy. Dette ble starten på en rask oppdagelse av Onsøy som helleristningskommune i Østfold. I løpet av 1980 årene ble det funnet omkring 46 helleristningslokaliteter. Dette var utgangspunktet ved oppstart av det EU finansierte Interregprosjektet

"Hällerristningar i Gränsbygd". Etter innsats i prosjektet ble antallet lokaliteter utvidet til 72, hele 84 felt. Dette er like stort som Borge i antall og Onsøy er definitivt en helleristningskommune. Fra sommeren 1998 begynte arbeidet med å registrere og dokumentere og fotografere helleristningene i Onsøy, materialet fremlegges i sin helhet i denne publikasjonen. Figurene består hovedsakelig av skålgroper, skipsfigurer, menneskefigurer, sirkelsymboler, håndtegn og annet. Det er det samme repertoaret som er godt kjent fra både Østfold og Bohuslän. Den eneste figuren som er noe spesiell er den store armen som er hugget på Bossum, den skiller seg ut og er temmelig enestående. Beliggenheten er også svært lik både Østfold og Bohuslän, det er dalgangene med leirjord som dominerer. Ristningene grupperer seg langs aksesystemet av dalganger i Onsøylandskapet. På siden av dalene, der fjellet kommer frem i dagen er ristningsfigurene hugget, leirjorden ser ut til å dominere. Det er få holdepunkter når det gjelder eksplisitt å datere helleristningene i Onsøy. Materialets likhet med de øvrige kjente ristningene i regionen gjør at dateringene også kan betraktes som sammenfallende. Helleristningene i Onsøy skiller seg ikke ut fra det øvrige materialet i Bohuslän og Østfold, tvert i mot er det svært likt.

SUMMARY

The Norwegian county of Østfold and the Swedish county of Bohuslän both belong to one great continuous area of rock art which is divided by the border. More than 400 rock art sites are known from Østfold, the first of which were discovered and recorded already in the 1860's and 1870's. As the number of rock carvings recorded increased, a pattern of distribution within the county gradually emerged. The districts (municipalities) of Idd, Berg, Skjeberg, Borge, Rolvsøy and Tune all contained rock art, but no site was recorded in the western districts of the county, in Onsøy, Råde and Rygge. On the basis of this observation a theory was developed that the pattern of distribution reflected a border of location of rock art which originated in the Bronze Age. It was presumed that the river of Glomma to the north and the river of Göta to the south created a natural physical frontier, and that it was within this frontier that the people lived who carved the rock art. This theory was maintained and possibly contributed to the fact that very little searching was done for carvings in Onsøy or other districts in the west.

In 1976 a rock art site was found in Onsøy. This find soon changed the situation and established Onsøy as a rock art district. During the 1980's about 46 localities of rock carvings was recorded in Onsøy. This was the situation when the interregional project "Helleristninger i grensebygd" ("Rock art in border districts"), financed by the EU, started. During this project extensive field survey increased the number of rock art sites, and it is now known that as many as

84 rock art sites are to be found in Onsøy. Thus Onsøy contains the same number of rock art sites as does Borge, and must now be firmly acknowledged as a rock art district.

The recording of the rock carvings of Onsøy by means of documentation and photography began in 1998, and the carvings are presented in its entirety in this publication. The figures consist mainly of cup marks, ships, human figures, circle symbols, hand symbols etc., i.e. the same kind of figures which are known from other sites in Østfold, and in Bohuslän. There is only one figure which is outstanding and quite unique. This is the carving of the great arm from Bossum. The geographical positioning of the rock carvings within the district of Onsøy is also quite similar to the rest of the locations from Østfold and Bohuslän: The rock art sites are situated along valleysides where the rocks appear above the usually clayey soil of the bottom of the valley.

The basis for the dating of the Onsøy carvings is not very solid. However, because of the similarities between the rock carvings from Onsøy and from the region at large, the dating may also be regarded as contemporary.

Since the rock carvings from Onsøy do not differ from, but on the contrary are very similar to, the carvings in Bohuslän and in Østfold, it seems obvious that Onsøy is part of the same large continuous area of rock art which earlier was assumed to extend only east of this district.

LITTERATUR

- Engelstad, E. S.
1932: *Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppen*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B, XXVI, Oslo.
- Fett, E. og Fett, P.
1941: *Sydvestnorske Helleristninger*, Rogaland og Lista, Stavanger Museums Skrifter nr. 5, Stavanger.
- Gjessing, G.
1932: *Arktiske helleristninger i Nordnorge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B XXI, Oslo.

1936: *Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppen*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B XXX, Oslo.

1939: *Østfolds Jordbruksristninger, Idd, Berg og delvis Skjeberg*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B XXXVII, Oslo.
- Hagen, A
1990: *Helleristninger i Noreg*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Hildebrand, B. E.
1869: *Till hvilken tid och hvilket folk böra de svenska hällristningarna hänföras?* Antikvarisk tidskrift for Sverige, s. 417-432.
- Johansen, E.
1944: *Nyoppdagete helleristninger ved Begby i Borge (Østfold)* Viking bind 8, s. 99-122.

1948: *Nyoppdagete helleristninger i Østfold*, Viking bind 12, s. 63-88.

1978: *Den lengste historien*. I Bygd og By i Norge, Østfold red. av S. Evensberget og R. Mykland, Gyldendal, Oslo.
- Ludvigsen, B.J.
1980: *Helleristninger i Onsøy*. Upublisert innberetning til Universitetets Oldsaksamling.
- Malmer, M. P.
1981: *A Chorological Study of Northern European Rock Art*. Kungl. Villerhets Historie och Antikvitets Akademien, Antikvariska serien 32, Stockholm.
- Marstrander, S.
1963: *Østfolds Jordbruksristninger*. Skjeberg. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B 53, Oslo.
- Mikkelsen, E.
1997: *Et bidrag til datering av bronsealderens bergkunst i Østfold*. I E. Østmo (red.) *Fra Østfolds Oldtid*, Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 21, Oslo .
- Nordbladh, J.
1980: *Glyfer och Rum Kring Hällristningar i Kville*. Akademisk avhandling ved Universitetet i Göteborg.
- Rygh, O.
1873: *Om Helleristninger i Norge*. Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania, s. 455-470, Christiania.

1897: *Gaardsnavne i Smaalenenes amt*. Opplysninger samlede til bruk ved matrikelens revisjon. Kristiania
- Schou, T.
1993: *Onsøys historie*. Tiden inndtil år 1537, Bind 1 forhistorisk tid. Bygdebok for Onsøy, Onsøy Kommune.
- Simonsen, P.
1958: *Arktiske Helleristninger i Nord-Norge II*, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B skrifter XLIX, Oslo
- Sognnes, K.
1998: *Symbols in a changing world: rock art and the transition from hunting to farming in mid Norway*. In (ed.) C. Chipindale and P.S.C. Tacon, *The Archaeology of Rock-Art*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Vogt, D.
1998: *Dekonstruksjon – Rekonstruksjon, Helle-*

ristninger og Landskap i Østfold. Stensilserie B, Nr. 52 Universitetet i Tromsø 1998.

2000 (in press): *Continuity and Discontinuity i South Scandinavian Bronze Age Rock Art Research*, (ed.) K, Helskog ACRA II Conferanse Alta

Østmo. E.

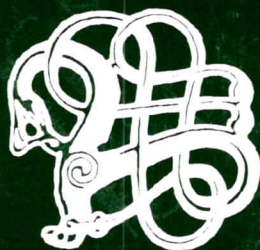
1990: *Helleristninger av Sørskandinaviske former på det indre av Østlandet*. Fylkene Buskerud, Akershus, Oslo, Oppland og Hedmark. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Nr. 12, Oslo

1992: *Helleristninger i et utkantstrøk*, Bidrag til skipshistorien fra nye jernalderristninger på Dalbo i Bærum. Universitetets Oldsaksamling, Varia nr. 24. Oslo

VARIA – UKM Oldsaksamlingen

Nr. 1	Ristninger i forhistorie og middelalder.	1980
Nr. 2	Hans Gude Gudesen: Merovingertiden i Øst-Norge. Kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp.	1980
Nr. 3	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Lyngdalsvassdraget, Vest-Agder.	1980 (Utsolgt)
Nr. 4	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Atnavassdraget, Hedmark-Oppland.	1980 (Utsolgt)
Nr. 5	Egil Mikkelsen: Kulturminner i Grimsavassdraget, Hedmark-Oppland.	1981
Nr. 6	Ellen Høigård Hofseth: kulturminner i Joravassdraget, Oppland.	1981
Nr. 7	Ellen Høigård Hofseth: Kulturminner i Vegårvassdraget, Aust-Agder.	1981 (Utsolgt)
Nr. 8	Inge Lindblom: Fornminner i Tovdalsvassdraget, Aust-Agder.	1982 (Utsolgt)
Nr. 9	Foredrag ved det 1. nordiske bronsealdersymposium på Isegran 3.-6. oktober 1977.	1983
Nr. 10	Einar Østmo: Kulturminner ved Gyvatn og Evje Øst, Vest-Agder og Aust-Agder.	1984
Nr. 11	Stig Welinder: Tunnackiga stenyxor och samhälle i Mallan-Sverige 5000 B.P.	1985
Nr. 12	Det 4. nordiske bronsealder-symposium på Isegran 1984.	1986
Nr. 13	Karl Vibe-Müller: Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold. Keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid.	1987
Nr. 14	Stig Welinder: Arkeologiska bilder.	1987
Nr. 15	Tom Bloch-Nakkerud: Kullgropen i jernvinna øverst i Setesdal.	1987
Nr. 16	Ingrid Smedstad: Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid.	1988
Nr. 17	Ellen Anne Pedersen: Jernalderbosetningen på Hadeland. En arkeologisk-geografisk analyse.	1989
Nr. 18	Brit Solli: Dyrbein. Problemer og muligheter omkring et arkeologisk kildemateriale.	1989 (Utsolgt)
Nr. 19	Helge Braathen: Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid.	1989
Nr. 20	A. Jan Brendalsmo, Berit J. Sellevold, Kristin Hovin Stub, Steinar Gulliksen: Innberetning over de arkeologiske undersøkelser på Heddal Prestegård, Notodden kommune, Telemark 1988.	1990
Nr. 21	Helge Irgens Høeg: Den pollenanalytiske undersøkelsen ved Dokkfløyvatn i Gausdal og Nordre Land, Oppland.	1990
Nr. 22	Einar Østmo: Gård og boplass i østnorsk oldtid og middelalder.	1991
Nr. 23	Jan Henning Larsen: Jernvinna ved Dokkfløyvatn.	1991
Nr. 24	Einar Østmo: helleristninger i et utkantstrøk.	1992
Nr. 25	Karin Gjøl Hagen: Solplissé – En reminisens av middelalderens draktutvikling?	1992
Nr. 26	Lise Nordenborg Myhre: Arkeologi og politikk.	1994
Nr. 27	Kaja Kollandsrud: Krusifiks fra Haug kirke.	1994
Nr. 28	A. Jan Brendalsmo: Tønsberg før år 1000. Fra gård til by.	1994
Nr. 29	Torben Bjarke Ballin og Ole Lass Jensen: Farsundprosjektet – stenalderboplads på Lista.	1995
Nr. 30	Produksjon og samfunn. 2. nordiske jernaldersymposium Granavolden 1992.	1995
Nr. 31	Ingunn Holm: Trekk av Vardals agrare historie.	1995
Nr. 32	Evy Berg: Dobbeltspor/E6-prosjektet. Steinalderlokaliteter fra senmesolittisk tid i Vestby, Akershus.	1995
Nr. 33	Håkon Glørstad: Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge.	1996

- Nr. 34 May-Liss Bøe Sollund: Åsrøyser – Gravminner fra bronsealderen?
En analyse av åsrøysene i Vestfold. 1996
- Nr. 35 Gro B. Jerpåsen: Gunnerød – En arkeologisk landskapsanalyse 1996
- Nr. 36 Torben Bjarke Ballin: Klassifikasjonssystem for stenartefakter. 1996
- Nr. 37 Wenche Helliksen: Evolusjonisme i norsk arkeologi. Diskutert med
utgangspunkt i A. W. Brøggers hovedverk 1909-25. 1996
- Nr. 38 Lars Erik Narmo: Jernvinna i Valdres og Gausdal – et fragment av
middelalderens økonomi. 1996
- Nr. 39 Helge Irgens Høeg: Pollenanalytiske undersøkelser i «Østerdalsområdet»
med hovedvekt på Rødsmoen, Åmot i Hedmark 1996
- Nr. 40 Alf Hammervold: *Dactyliotheca Norvegica Medioevalis*.
Fingerringe fra middelalderen i Norge.
En undersøkelse av fingerringe fra middelalderen og ringe av middelaldertype. 1997
- Nr. 41 Joel Boaz: Steinalderundersøkelsene på Rødsmoen. 1997
- Nr. 42 Jostein Bergstøl: Fangstfolk og bønder i Østerdalen.
Rapport fra Rødsmoprojektets delprosjekt «marginal bosetning» 1997
- Nr. 43 Lars Erik Narmo: Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen.
Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994-1996. 1997
- Nr. 44 Evy Berg: Mesolittiske boplasser ved Årungen i Ås og Frogn, Akershus.
Dobbeltspor/E6 -prosjektet 1996. 1997
- Nr. 45 Wenche Helliksen: Gård og utmark på Romerike 1100 f.Kr.-1400 e.Kr.
Gardermoprojektet. 1997
- Nr. 46 Helge I. Høeg: Pollenanalytiske undersøkelser på Øvre Romerike.
Ullensaker og Nannestad, Akershus fylke. 1997
- Nr. 47 Evy Berg: Gård og grav på Rør i Rygge, Østfold.
Dobbeltsporprosjektet. Arkeologiske undersøkelser 1994-1996. 1997
- Nr. 48 Torben Bjarke Ballin: Oslofjordforbindelsen.
Arkæologiske undersøgelser ved Drøbaksundet. 1998
- Nr. 49 Isa Trøim: Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet.
En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978. 1999



Denne publikasjonen har kommet til innenfor prosjektet Hällristningar i Gränsbygd som er delfinansiert gjennom midler fra den norske stat og fra EUs regionale utviklingsfond innenfor fellesskapsinitiativet INTERREG II "Et grenseløst samarbeid", Bohuslän/Dalsland – Østfold.

Her pågår
Et grenseløst samarbeid!



DEN EUROPEISKE UNION
Det europeiske regionale utviklingsfond

INTERREG II

Distribusjon:
Universitetets kulturhistoriske museer,
Oldsaksamlingen
Postboks 6762 St. Olavs plass
0130 OSLO

ISSN 0333-1296
ISBN 82-7181-162-2